

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1974

A TARTALOMBÓL

CSORBA GYÖZÖ
VERSEI

•
BERTHA BULCSU:
INTERJÚ
VÁRKONYI NÁNDORRAL
VÁRKONYI NÁNDOR:
PERGŐ ÉVEK

•
CSÁK GYULA:
TERÉZIA

KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL:
A BLACK PANTHERS
GITÁREGYÜTTES

TUSKÉS TIBOR:
NAGYVÁROS SZÜLETIK

•
MARTYN FERENC:
KOLBE MIHÁLY RAJZAI

MIKLÓS PÁL:
KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

POMOGÁTS BÉLA:
DÉRY TIBORRÓL

6,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

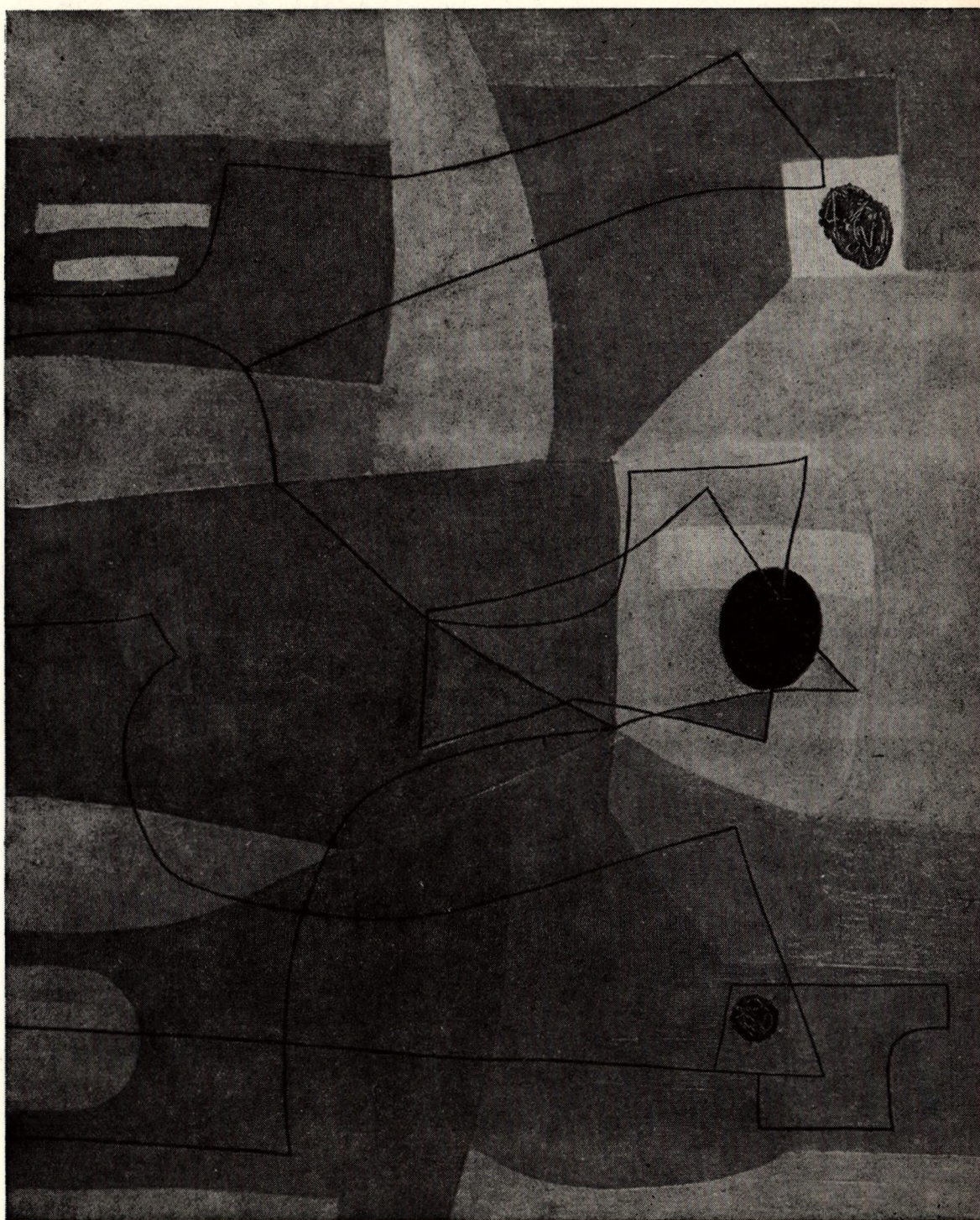
AGH ISTVÁN
BERTHA BULCSU
CZILCZER OLGA
CSÁK GYULA
CSORBA GYÖZÖ
CSORDÁS GÁBOR
CSÜRÖS MIKLÓS
EÖRSI ISTVÁN
HÉRA ZOLTÁN
KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL
LOVÁSZ PÁL
MARTYN FERENC
MIKLÓS PÁL
NAGY GÁSPÁR
NÉMETH GABRIELLA
PÁL JÓZSEF
POMOGÁTS BÉLA
SZEPESI ATTILA
TUSKÉS TIBOR
VÁRKONYI NÁNDOR
ZÁGONY RUDOLF

KÉPEK:

BÁLINT ENDRE
GERENCSÉR JUDIT
KOKAS IGNÁC
KOLBE MIHÁLY
KORNISS DEZSŐ
KOVÁCS IMRE
MARTYN FERENC
MÓSER ZOLTÁN
PIGNON, EDOUARD
SZABÓ VLADIMIR
SZEMETHY ENDRE
SZÖLLÖSY ENIKŐ
UJHÁZI PÉTER
VAJDA JÚLIA

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XVII. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM

1974. FEBRUÁR

TARTALOM

CSORBA GYÓZŐ versei: Két december, Világ-vers, Hírhozó is kell – – – – –	99
BERTHA BULCSU: Interjú Várkonyi Nándorral – – – –	102
VÁRKONYI NÁNDOR: Pergő évek (<i>Utak</i>) – – – –	112
LOVÁSZ PÁL versei: Hóvirág, Fenséges szegény, Utód – –	119
PÁL JÓZSEF versei: Már kergeti a szél, Bolond a kék ég, Mutatványos-bódé – – – – –	120
EÖRSI ISTVÁN versei: Hová forduljak, Sikolyoddal szemközt	122

*

CSÁK GYULA: Terézia (dráma-részlet) – – – – –	123
ÁGH ISTVÁN: Az újjáépítés fogantatása (vers) – – – –	138
SZEPESI ATTILA versei: Kert-legenda, 1944., Rimbaud elköl- tözött – – – – –	139
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: A Black Panthers gi- táregyüttes (elbeszélés, II. rész) – – – – –	141
HÉRA ZOLTÁN: Ének egy katakombában (vers) – – –	151
NAGY GÁSPÁR: Sürgönyök (vers) – – – – –	152
CZILCZER OLGA versei: Nemzedékek, Igyekezet – – –	153

*

TÜSKÉS TIBOR: Nagyváros születik (I. rész) – – – –	154
CSORDÁS GÁBOR: Világnyar (vers) – – – – –	163
MIKLÓS PÁL: Képzőművészeti krónika – – – – –	165
MARTYN FERENC: Kolbe Mihály rajzai – – – – –	174
NÉMETH GABRIELLA: Kétszólamra (vers) – – – – –	176

ZÁGONY RUDOLF: Töredékek (vers)	- - - - -	177
POMOGÁTS BÉLA: Déry Tibor nagyregénye (tanulmány)		179
CSÜRÖS MIKLÓS: Tüskés Tibor: Így élt Zrínyi Miklós	- -	188
A Jelenkor krónikája	- - - - -	191

K É P E K

KOLBE MIHÁLY rajzai	- - - - -	101, 118, 137, 140,	152
EDOUARD PIGNON: Tarka kakasok viadala	- - - - -		168
GERENCSÉR JUDIT: Fabulon-plakát	- - - - -		171
SZEMETHY ENDRE: Maszkabál	- - - - -		172
KOVÁCS IMRE: Egy reggel	- - - - -		173

(Kovács Ferenc fotói)

Műmellékleten

- 1-2. Várkonyi Nándor-portrék
(MÓSER ZOLTÁN fotói)
3. SZABÓ VLADIMIR: Régiséggyűjtő
4. KOKAS IGNÁC: Gínza-pusztai táj, III.
5. SZÖLLÖSY ENIKŐ: Találkozás, III.
6. UJHÁZI PÉTER: Jellasics futása

(Kovács Ferenc fotói)

A borítón

1. MARTYN FERENC: Vizek felett
2. BÁLINT ENDRE: Virágárus asszony
3. VAJDA JÚLIA: Három ablak
4. KORNIS DEZSŐ: Reménytelen harc

(Kovács Ferenc fotói)

J E L E N K O R

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PAKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi

jelzőszámára. Évi előfizetési díj 72.— Ft.

74-6819 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Két december

Kardos Tibor halálára

RÓMA, 1947.

*Nyirkos nem-szeretem idő a Via Giulia
kövein s a Tiberis-parti leveletlen platánokon
„Nézd a Soractét”... ő a horatiusi
kemény-szép télnek nyoma sincs a hó helyett
nyúlós nyál csillog a vén és hülye
idő nyála...*

*Bent Nálad együtt majd az egész csapat,
vidám a kandalló, a beszéd vidám,
ugrál a tűz, ugrál az elme,
hasztalan inti a négy komoly fal.*

*Köztünk a hitves, néha betáncol a
két csöppnyi lány, s kellő bece-szók, puszik
után kilibben újra, hagyja:
játsszanak a nagyok is magukban.*

*Az asztalon bor s tál, gyönyörű gyümölcs:
szőlő, narancs, préselt füge s illatos
kávé –: a nyirkos esti Róma
árnyai közt ragyogó oázis.*

*Bent Nálad együtt majd az egész csapat:
költők, kiket távol haza tájai
küldtek, s te hívtál osztozóknak
ámulatod s örömed csodáján.*

*Szavad – jó pásztor – erre megy, arra megy,
s az elkanyargó érv-juhokat szelid
erővel illendő irányba
hajtja, a félre-ticáncolókat.*

*Megrendül rendre, s reszket a ház, ahogy
elzúg előtte bőszen a villamos;
köd, nyál, didergés kint... Az ódon
Falconieri-falak között meg*

*felnőtt idill s oly bő, hogy a hanggal, a
fénnel kidől az ablakon is, kevés
belőle a folyóra pilléz,
s a Tíberis meleg álmokat lát.*

— — — — —

PÉCS, 1973.

*Nyirkos nem-szeretem idő a Szkókó
leveletlen tőkén fáin lent a forró ifjuság
városának tetőin hó sehol zöld sem sehol
Neked itt többé már minden sehol
amit szerettél amit úgy szerettél
s Te is sehol te is sehol...
De az a fény az a melegség
az a hang él és szünhetetlen
itt is ott is és mindenütt...*

Világ-vers

*Vonakodnak nem tolakodnak
vonakodnak és tanakodnak*

*A fejből szét az idegekbe
alig a szájba vagy a nyelvre*

*Költemény? – amit a világ ír
nyelem be testem csatornáin*

*Nem én terelek rendbe szókat
izgatónak vagy nyugtatónak*

*közlőnek figyelmeztetőnek
– én csak kószálni látom őket*

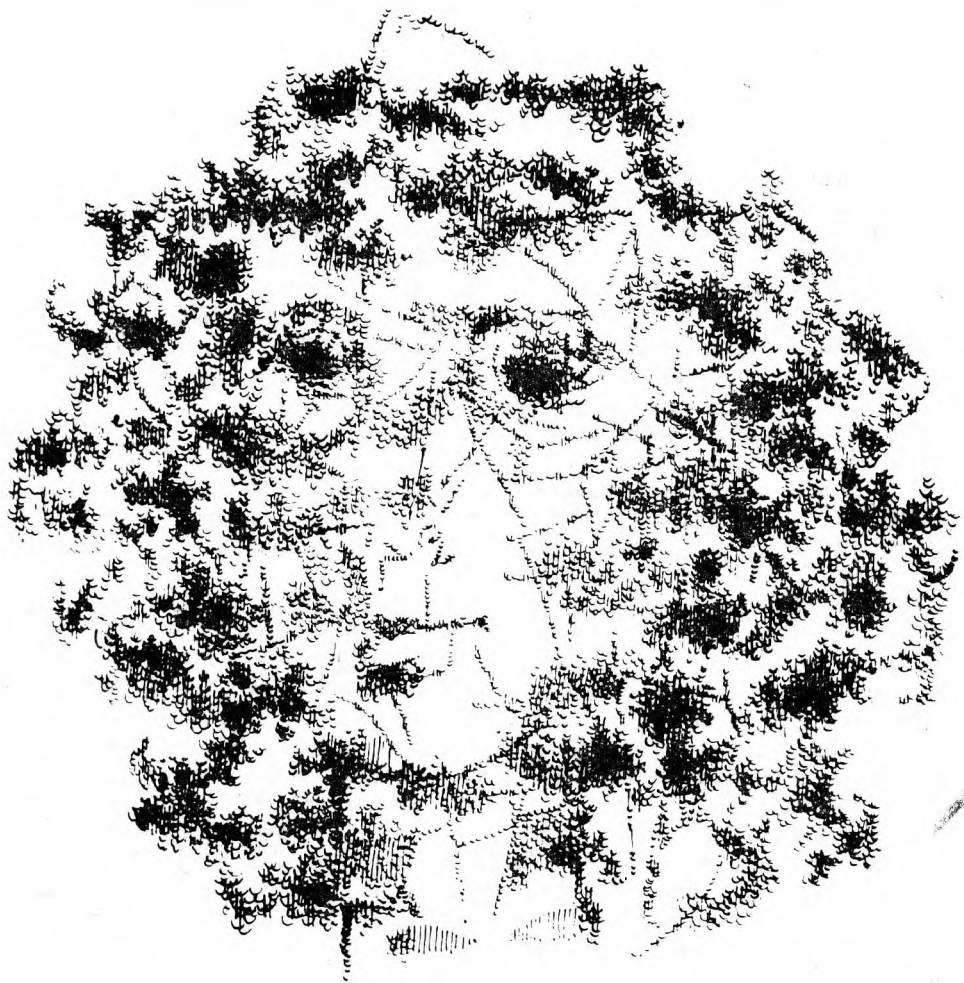
*s kis vendégváros csapatokba
verődni olykor lopakodva*

*hogy a világ-vers méltóképpen
fogadtassék a hús ölében*

Hírhozó is kell

nem csak áldozat

*Csatázva az ólomláb a zuhanni
kívánó test és lélek ellen
a kínálkozó béke ellen
a gyógyulás a gyógyszer ellen
megtordulni és visszajönni
és elmesélni és tovább-csinálni
minek már majd pont volt a végén
csikorgó foggal üresen
De hírhozó is kell...*

Interjú Várkonyi Nándorral

Várkonyi Nándorral nagyon nehéz interjút készíteni. Nehéz, mert meglehetősen öreg fiú, még a tizenkilencedik században született... Aztán ugye művelt, konok, okos és titokzatos. Nehéz vele interjút csinálni, mert nagyot hall. Pontosabban süket. Nehéz vele interjút csinálni, mert erre a vállalkozásra Szederkényi Ervin, a Jelenkor főszerkesztője is elkísért, aki ugye gyanakvó embertípus, s miközben én Várkonyi Nándort figyelem, ő engem figyel. Szederkényi azt hitte, hogy valamilyen látványosságban lesz része, vagy az isten tudja... Tény az, hogy tél van, ülünk a Nándor bácsi szűkös uránvárosi lakásában, és közelítgetjük egymást. Ez abból áll, hogy Szederkényi és Várkonyi mosolyognak, én pedig megiszom a lakásban található összes pálinkát, mind a két decit. Várkonyi nem iszik, mert beteg, Szederkényi sem, mert éppen kocsizik, csak én, mert az orvosok szerint jót tesz a májnak.

Az olvasó bizonyára tudja, hogy Várkonyi Nándor 1896-ban született Pécsen. Várkonyi civilben a pécsi egyetem könyvtárosa és magántanára volt, de a hírnevét mint irodalomtörténész, s mint a Sorsunk főszerkesztője szerezte. Művei: A francia szellem (Pécs, 1925); Claudel (Pécs, 1926); A modern magyar irodalom 1880–1920 (Pécs, 1928); A pécsi Szt. Mór Kollégium könyvtára (Pécs, 1931); Pécs és Baranya a szépirodalomban (Pécs, 1931); Elmék, eszmék (Pécs, 1937); Verhaeren (Pécs, 1939); Szíriát oszlopai (El-süllyedt kultúrák, 1940); Petőfi arca (Pécs, 1940); A dunántúli költészet (Szombathely, 1940); Magyar katonaköltők (Pécs, 1940); A Dunántúl történeti hivatása (Pécs, 1941); Az újabb magyar irodalom 1880–1940 (Szeged, 1942); A paraszt a magyar irodalomban (Pécs, 1942); Kodolányi János (Pécs, 1942); Az írás története (1943); Magyar Dunántúl (1944); Az üstökös csóvája (Pécs, 1957). Várkonyi Nándort a közelmúltban kitüntették a Munka-érdemrend ezüst fokozatával, s az Elnöki Tanácstól megkapta a Felszabadulási Jubileumi Emlékérmét is.

A sarokgarnitúra, mely mellett üldögélünk, a harmincas évek modern stílusában készült, s furcsán hat a hetvenes években épült lakásban. Az építészeti diadalmaskodik az élet felett. Ezt úgy kell érteni, hogy megfojtja. Várkonyi Nándor ebben a lakásban a harmincas évek modern bútoraival anakronizmus. Ki kellene nyitni az ablakot, de tél van. Az életet egyébként az is bonyolítja, hogy a szobában nemcsak ez a sarokgarnitúra áll, hanem egy peremes íróasztal is, mellette kisebb asztalka villanyírógéppel, s körben a falak mentén alacsony polcok, sok könyvvvel. A polcok tetején porcelánok (kicsi Eiffel-torony), vázában virág (őszirózsák), a váza mellett meghitt közelemben egy vérnyomásmérő. Ez a legkiemelkedőbb tárgy a szobában. Csak az első pillanatban hat orvosi műszernek... Ha újra és újra odapillantunk, elveszti kórházi jellegét, szoborszerű, látványossággá változik, s a piros gumigömbök jól ellenpontoszák az őszirózsák temetőre emlékeztető fehérségét. Be kell számolnom még a falakról. A falak színére nem emlékszem.

Ez elég furcsa. A figyelem eltereléséért valószínűleg Van Gogh, Velazquez és Gauguin felelős, kik képeik másolatát felaggatták a falra. Figyelemre méltó még két dolog: Nofretete színes, gyönyörű képmása, és a túlsó falon Körösi Csoma Sándor szürke, kopott arcképe. Hogy mi, hogyan függ itt össze, azt csak az isten tudja, meg Várkonyi Nándor. Miközben szemlélődöm (leltárt készítek a tárgyakról), Nándor bácsi Szederkényinek magyaráz. Ezt hallom:

– Fogcsikorgatva dolgozom... Küzdelem a testtel, ez az életem... És most pláne magamról kell írnom, magammal küszködnöm, egocentrikusnak lennem. Eddig másról írtam, de mindig írtam, tanulmányoztam, amikor csak a test engedte...

Várkonyi Nándor hetvennyolc éves. Sokat gondolkodott, kutatott, rendszerezett, írt. Várkonyinak köszönhetjük az egyik legjobb modern irodalomtörténetet, a Petőfi dagerrotípia bemutatását és magyarázatát, és sok téves nézet szétosztatását a költő körül. Várkonyi kitűnő irodalomtörténész és esszéista volt, de ha most rápillantok, nekem mégis egy másik Várkonyi jelenik meg, a legendák Nándor bácsija. Várkonyi elég hosszú ideig visszavonultan élt, és visszhangtalanul dolgozott. Így aztán legendák születtek róla és műhelyéről. „Valahol a Kürt utcában él egy öregember, aki a letűnt korok, kultúrák értője, s a Sziriát oszlopainak az első kötete után megírta a második, harmadik és negyedik kötetét is. Több ezer oldalt írt, csak úgy, magának...” – Ez ugye gyanús dolog és meglehetősen ellenőrizhetetlen. Mert ha Várkonyi azt írja, hogy a Macsu Pikcsu az Urubamba völgyében négyezer méter magasságban hatalmas gránitkockákból épült, ám a legközelebbi gránitelfordulás kétórai járásra van, s a várat egy húsz méter széles, rohanó hegyifolyó és meredek szakadékok, völgyek választják el tőle, akkor ezt vagy elhiszük, vagy odautazunk és átússzuk a hegyifolyót, ha nem, akkor át kell rágnunk magunkat ugyanazon a hatalmas könyvtári, levéltári anyagon, amin Várkonyi, másként nem tudjuk ellenőrizni. De mi egyiket sem vállaltuk, így aztán jött a legenda.

Soha nem felejttem el azokat az aranyló, napfénybe hulló, tespedt vasárnap délelőttiakat a pécsi sétateren. A KIOSZK sörkertben üldögéltünk hárman, négyen, öten írók, álmodozók, művészfélék. A székesegyházból közben a térre ömlött a szagosmise egész közönsége. A misét celebráló kanonokok már rég hazaértek, de a nép nem fogyott. A pécsi nők szagosan, mosdottan ott riszáltak a vadgesztenyesor alatt, s oldalt pillantgatva felmérték a sörkert egész közönségét. Bejöttek... Persze kísérettel. A szentostyára megettek egy-egy zónát, sóskiflit, s ittak. Jó hideg volt ott a sör és olcsó. Mi is söröztünk. Ilyenkor szokott megszólalni a sovány, tüdőbajos könyvkereskedő, aki egyébként tehetséges, gondolatgazdag tanulmányokat írt a helyi folyóiratba: – „Voltam a Nándornál... A Kürt utcában...”

Várkonyi Nándor ugyanis hosszú ideig a Szigeti külváros és a Dózsa laktanya között lakott egy emeletes, kertes házban. Aztán nemrég beköltözött a modern, szűkös Uránvárosba. Akkoriban én csak látásból, vagy futólag ismertem Várkonyi Nándort, és kíváncsian füleltem. A tüdőbajos könyvkereskedő kortyolt a söréből, aztán rezignált mosollyal folytatta: – „Elkészült újabb kétszáz oldallal... Ezzel együtt már készen áll a Sziriátból 1580 oldal...”

Szörnyülködtünk: – „1580 oldal... Hogyan bír ennyit írni?”

A könyvkereskedő így folytatta: – „A harmadik világháború után ez lesz az első könyv, amit kiadnak...” – Aztán elővette a felesége levelét,

aki 1956-ban Angliába disszidált, és felolvasta. Az asszony nagyon tehetséges leveleket írt Angliából, hétről hétre izgatottan vártuk a híradásait. Aztán egyszercsak hazajött és elrontotta ezzel az egészet. Mi ugyanis ott a sörkertben nem a való világban éltünk, hanem mesékben, történetekben, hírekben. Lebegtünk a vasárnap délelőtti aranyló ködében. Sörözgetve, sós kiflit rágva ízlelgettük Angliát. „Anglia...” – mondtuk és a söröspohár felett a semmibe meredtünk. Ebben az aluszékony, félig álom, félig vasárnap délelőtti világban terebélyesedett ki a Várkonyi-legenda. „A harmadik világháború után ez lesz az első könyv, amit kiadnak...” – visszhangzott bennem, s izgatott a dolog. A harmadik világháború azóta sem tört ki, de Várkonyi könyvét, a Sziriát oszlopait kiadta a Magvető.

Ülünk hát a szűkös uránvárosi lakásban és fokozatosan kialakítjuk a társalgás módozatait. A legendák hőse nagy köteg tiszta papírt tesz az asztalra és egy tollat. Felirom a kérdéseimet és sorra, rendre eléje csúsztatom. Várkonyi jókedvűen, néha túlzott hangerővel válaszolgat. A papírhalom tetejére legelőször egy nevet írok:

– *Kőrösi Csoma Sándor?*

Várkonyi az arcképre pillant, aztán nosztalgikusan megszólal:

– Volt egy eszméje a magyarok őshazájáról és elgyalogolt ötezer kilométerre. Az én természetjáró vágyamat valósította meg, de közben egyesítette a tudománnyal. Azt hiszem, beavatott volt. A tibeti útját másként nem tudta volna megcsinálni. Negyvenezer szót másként nem lehet összegyűjteni. Láma volt, egy alacsonyabb fokon. Aztán beteljesedett a sorsa. Darjeeling előtt átment a Terrai mocsarán és maláriát kapott. Orvosságot nem fogadott el, csak szokott gyógyszerét, a rebarbarát szedte. Campbell, a darjeelingi angol ügyvivő volt utolsó napjainak társa és tanúja. A betegség gyorsan végzett vele, mintha...

– *Arra gondolsz, hogy mégiscsak megmérgezték?*

– Ezt nem mondom, de gyanus körülmények között halt meg. A malária sokáig lappang és lassan öl.

Várkonyi tűnődve, mereven nézi az íróasztala felett függő képet. Én közben felirom a következő kérdésemet:

– *Milyen volt a régi Pécs? Mire emlékszel a gyermekkorodból?*

– 1899-ben, hároméves koromban elkerültem Pécsről Nyitrára. Így csak emlékfoszlányok maradtak. Egy nagy szobára emlékszem a Petrezselyem utcában, az ebédlőasztalra, a kertre, ahogy áskálunk a bátyámmal. Kiasott egy óriási gilisztát, ott állt egy kutya és nézte. Pécsen nem volt gyermekkorom.

– *Mekkora volt a Várkonyi család? Miből éltetek?*

– Apám kataszteri mérnök volt. Hét gyerek volt nálunk, de családi élet nem alakult ki.

– *Melyik hát az igazi szülőfölded és mi köt hozzá?*

– Szülőföldről az én esetemben nemigen lehet beszélni. Gyermekkorban a föld az, ami az embert az élethez köti, s persze ezernyi szál, részletezni

nem lehet. Ha elkerül onnan, az emlékek, a régi események. Az embert alkata és a gyermekkori, ifjúkori élmények determinálják. Az új tapasztalatok is a régi élmények fényében dolgozódnak fel.

– *Magyarországon és Pécsen kívül hol tudnád még elképzelni az otthonodat?*

– Az ember minden életszakaszában másként gondolkodik. Fiatal korban nem tudtam egy helyben maradni. Vágyódtam valahová. Az volt a vágyam, hogy utazó legyek. A földrajzi hely és a rajta élő emberek viszonya érdekelt, minél régibb, annál jobban. Nem mondom, hogy a görög klasszicizmus nem érdekelt, de Görögország nekem nagyon új. A régebbi vonzott, ahol a fentmaradt dolgoknak nincs magyarázata. Húsvét-sziget, Peru, Bolívia határa, Titicaca... Az érdekelt, hogyan alakítja az embert a táj, tájat az ember. Később, amikor megsiketültem, sok más mellett erről is le kellett mondanom.

– *Tizennyolc éves voltál, amikor kitört az első világháború. Befolyásolta ez az életutadat?*

– Drasztikusan befolyásolta, de nemcsak a harctéri helyzet. Drasztikusan... A k. u. k. hadseregben képzelj el engem. Nem mondom, hogy aranykor volt, de a zene, tánc, a hivatal, a nyugodt biztos élet megszokott dolog volt. Képzeld el, mit jelentett a kiváltázott középosztálybeli életből a lakkipős, selyemnyakendős úrifüának belezuhanni a sáros lövészárokba. Nagyobb zuhanás volt, mint a második világháború. Kulturálisan, társadalmilag katasztrofálisabb volt, mint a második világháború, bár az sokkal több áldozatot követelt. Személy szerint nekem a süketség volt az esemény. 1921-ben váltam véglegesen süketté, a fronton szerzett betegség következtében. Tüdőgyulladás, vérhas, középfülgyulladás. Csatákban nem vettem részt. Megfogadtam akkor, hogy többet nem megyek a frontra. Nem gyávaságból, de megutáltam akkor a háború emberietlenségét, emberen kívüliségét. A süketség megbénította a pályámat. Muzeológus, művészettörténész akartam lenni, de erről le kellett mondanom. Fölcsaptam könyvtárosnak, ahol helybe hozták nekem a világot.

– *És hogyan érintett a második világháború?*

– Dühbe hozott. Elkésérített, hogy egy örült és a brigádja rászabadult a világra és ilyen emberen túli katasztrófát okozott. Dühbe hozott, hogy az emberek beleálltak ebbe. Nagy probléma volt nekem Hitler. Hasonló szabású akciókat csak Napóleon vitt véghez, de az tehetséges ember volt. Hitler mihez értett, s hogyan halt meg? Megmérgezte magát, s felfordult, mint egy kutya. A pártba mint besúgó lépett be, s bizonyos idő múlva vezető lett. Hogyan volt ez lehetséges, hiszen semmi iskolát nem végzett, tanulatlan, tudatlan naplopó volt? Úgy volt lehetséges, hogy müncheni fogságában megismerkedett három különös emberrel; az egyik Dietrich Eckart volt, költő és a nagynémet és antiszemita „eszmék” híve; a másik rabtársa volt: Rudolf Hess, Egyiptomban született és nőtt fel, ismerte az ottani okkult tanokat; a harmadik szintén rabtársa: Alfred Rosenberg, Tallinban született, Petrográdban végezte az egyetemet, s ott az orosz miszticizmussal került érintkezésbe. Ezek körükbe vonták Karl Haushofert, a geopolitika tudományának megalapítóját, egyetemi tanárt, később vezérkari tábornokot, aki több nagy utazást tett Kelet-Ázsiában, ahol beavatták a kínai és japáni okkultizmus tanaiba. Ezek mind a Thule

nevű titkos társaság tagjai voltak, mely nem kevesebbet akart, mint okkult módszerekkel kinevelni egy új emberfajtát, afféle nietzsche-i Herrenmenschet, amely majd a világ ura lesz. Eckart és Hess fölfedezték, hogy Hitler kitűnő médium, szuggerálható, alkalmas eszköz terveik megvalósítására, amellet ösztönösen ért a tömeglélektanhoz. Kioktatták és megírták, illetve tollba mondták neki a Mein Kampf-ot. Így jött létre Hitler, az a történelmi figura, aki fölfordította a világot. Egy idegbeteg pszichopata, kísérteteket látott, rohamai voltak. Mondom, dühbe hozott, és próbáltam megérteni, hogyan volt mindez lehetséges? A német nép önhittségét használta ki, magasabbrendűséget hirdetett, ezért vele mentek. Ebben a történelmi időszakban mindenütt megutáltatták magukat, még a gyarmatokon is. Amit a gyarmatokon műveltek, az komikus. Nem tudták felfogni, ha a néger nem éhes, nem dolgozik. Minket is be akart kebelezni, ez is feldühített.

– *Ha mégis kitörne egy újabb világháború, mit gondolsz, milyen mértékben semmisítené meg jelenlegi kultúránkat? Milyen nyomok maradnának meg az utókor számára?*

– Nem lehet tudni, hogyan végződne a harmadik világháború. Az eszközök megvannak hozzá, hogy a földgolyóból pusztaságot csináljunk. Egy ládányi magbombában, ebben az új frigylárában elegendő energia van ehhez. Az ember egyelőre berondította a tengert. Az a kérdés, hogy az emberiség el tudja-e száni magát ekkora ostobaságra. Félek, hogy adott esetben az ember képes lenne rá. De milyen cél igazolná ezt a felelősök szemében? A földgolyón nem érdemes úrrá lenni, ha minden elpusztul. Mi maradna a kultúrából? Mi maradt a vízőzön után? Minden rombadőlne, amit a technika létrehozott. Ha arra gondolok, milyen műveket tudott létrehozni az ember, megborzadok. Baalbek, Palmyra . . . Mi maradt belőlük? Baglyok, rókák és beduinok tanyáznak a romok között. És a Babyloni piramisok? Régen századok alatt ment végbe a romlás, most egy pillanat alatt. Minden atomrobbantás után mérgezett tejet adnak Svédországban a tehenek. Huxley Majom és Lényeg című könyvében leírja, hogy a kultúra elpusztul és majomlény mászik elő.

– *Rendszeresen dolgozol?*

– Fészkes fenét. Amikor az állapotom engedi, s amennyit tudok. Néha stagnálok, gyomorgörcs, idegroham. Néhány éve beteges vagyok. Most is szédülök, de leküzdöm. Ha egy kicsit is tűrhetőbben érzem magam, akkor négyöt órát dolgozom, persze, ha nem szúr semmi és nem szédülök. Régen tizenkét órát dolgoztam naponta.

– *Mikor írsz és hol?*

– Amikor lehet. Itt vannak a könyvek (Várkonyi a polcokra mutat), forrásmunkák. Állandóan nem lehet mindent evidenciában tartani, de tudom, hogy hol keressem.

– *A kultúrtörténész rengeteg adattal, forrásmunkával dolgozik. Hogyan szervezed meg a munkádat a gyakorlatban? Mi a módszered?*

– Az embernek bizonyos memóriával kell rendelkeznie. Ha nem találja meg, amit keres, tudni kell, hogy más adatokból hogyan konstruálhatja meg a választ. Én úgy olvasok, hogy mindjárt megjelölöm a fontos részeket és a

belső borítóra feljegyzem a lapszámot. Ha tudni akarom, mondjuk a spanyolországi ládasírnak a helyét, ami átmenetet jelent a francia és a máltai kultúra között, akkor tudnom kell, hogy hol keressem. Nagy forrásismerettel kell rendelkezni. Életemben csak egyszer írtam olyan könyvet, amit a magam jószántából írtam, egyébként rendelésre dolgoztam. Hatvanéves koromban kezdtem neki a saját munkámnak, ez a Sziriát, négyrészes könyv. Lényege: az emberi művelődés történetének új koncepciója. Ennek az alapvető mozzanata, képletesen szólva kissé az emberiségnek az a felismerése, hogy kozmikus lény, tehát alkalmazkodnia kell a környezetéhez, beleértve a kozmikus környezetet is. Az emberiség bűnbeesik, s ami utána történik, az az elveszett paradicsom visszavárásának története. Időszámításunk előtt 5–6. századig az evilágról való szemlélet mitikus volt. Képekben fejezte ki a szemléletét. Akkor aztán egyszerre lépnek fel: Laoce, Kungce, Buddha, Zarathustra, a zsidó próféták, és Hérakleitosz. Ezek mind reformerek. Nem teremtenek újat, hanem a régit új eszközökkel. Ezek már az ész emberei, racionális emberek. A régi szemlélet a mitikus harmónián alapul és az elveszett paradicsom visszaszerzésére törekedett, utána az újabb gondolkodók szemlélete racionális volt, egzakt magyarázatra törekedtek, és a „paradicsom” jelképes fogalommá vált. Ennek vezetője az európai ember. A történelmet lehet átértékelni, újraértékelni. Ha ezt az elméletet elfogadom, akkor ebből a távlatból ez a 2500 év más-fajta ítéletet nyer. (Hirtelen elneveti magát, s félig komolyan, félig évődve folytatja.) Az asztrológusok szerint 1952-ben beléptünk a Vízöntő korába. Ebben a korban kell eljönni a hatodik embernek, az újabb típusú embernek, amelyik lemond az erőszakról és békés eszközökkel teremt harmóniát. Ez az úrhajósok kora.

– *A Sziriát oszlopainak csak az első kötetét ismerjük, hány kötetből áll a teljes mű?*

– Négy kötetből. A Sziriát oszlopainak első kötete az Elsüllyedt kultúrák, a további kötetek pedig: Elveszett paradicsom, Varázstudomány, Ötödik ember.

– *Feltételezem, hogy kapcsolatban állsz a világ sok tudósával. Hány országgal levelezel?*

– Nem mondhatnám, hogy kapcsolatban állok, inkább csak érdeklődőkkel. Az embereket a talányok érdeklik. Nem törekszem a céhbeli tudós címére, mert így sokkal szabadabban mozoghatok.

– *Min dolgozol most?*

– A Dunántúl című könyvem új kiadásának előkészítését most fejeztem be. A Pergő évek című önéletrajzi írásomnak a vége felé járok. Ebben az évben szeretném befejezni.

– *Ha nem írsz vagy kutatsz, mivel foglalkozol?*

– Ugyanazzal, amivel amikor írok és kutatok. Ez az életformám. Sajnos, hallásom már nincs. Valaha jártam az erdőket, az országot, most ideköt a betegségem a szobába, de ez nem keserít el. Belenyugodtam, ahogy a süketségbe. Néha azt mondom magamnak: „Ülj le te bűdös és írd, mert ha örökké járod a Mecseket, semmivel sem készülsz el!”

- *A magányt, gondolom, jól ismered?*
- Minden embernek vannak olyan belső ügyei, amiket nemigen lehet közölni. Nem áll elő vele, mert nincs belsőleg elintézve. De süketség ide vagy oda, szívesen vagyok társaságban. Utána aztán a magányt úgy megkívánom néha, mint a levegőt.
- *A pécsi magány használt alkotókedvednek, vagy ártott?*
- Nemigen beszélhetek pécsi magányról. Közösségben éltem, írófélékkel, részt vettem az irodalmi életben, az utolsó a Sorsunk volt, amit csináltam. Később a Jelenkor szerkesztői és mások is sokat segítettek.
- *Úgy tűnik, az ötvenes évek táján kívülrekedtél a nyilvános szellemi életen. Min dolgoztál ezekben az években és hogyan érintett a visszhangtalanság?*
- Igen, akkor engem reakciónak bélyegeztek. Sokan voltak így . . . A fő ok az volt, hogy mertem szerepelni, amikor itt a jobboldali reakció dúlt, míg sokakat elnémitottak, mások emigrációba kényszerültek. Ellenségek is akadtak. Három-négy embert támadtak akkor erősen, Németh Lászlót, Sinkát, Kodolányit és engem. Örültem, hogy 1948-ban meg kellett szüntetni a Sorsunkat. Szívesen vonultam vissza a szereplések elől. Azt csináltam, ami adódott. Nem nagyon írtam. Csak egy szál Petőfi könyvet, inkább álmodtam. Összemelegettem Kodolányival, megmutattam neki a Sziriátot, akkor kapott ő kedvet az ókori regényeihez. Csak magamnak dolgoztam abban az időben.
- *Nem érezted annak hátrányát, hogy Pécsen maradtál?*
- Éleve azzal a tudattal jöttem ide, hogy vidéki írónak lenni hátránnyal jár. Hiányzik az információ, az asztaltársaságok, viták, veszekedések. Ezt a hátrányt önként vállaltam, mert nem akartam egyik klikkbe sem kerülni. A munkám természete megkívánta a függetlenséget. Ma már ez a hátrány szűkült, elmosódott, de ma is megvan. Közel lenni a forráshoz, ahonnan az üdvösség árad, előnyösebb.
- *Van valamilyen vagyoned?*
- Csakis ingóság, az is sokszor eladódott, emlékké finomult. A könyvek egy részét sikerült megmenteni, főleg azért, mert ezek senkinek sem kellettek.
- *Elég pénzed van mostanában?*
- Amióta Ervin és Sik Csaba a hónom alá nyúltak és mások, azóta hála isten anyagi gondjaim nincsenek. A Sziriát szép summát hozott. Elég pénzem van, először életemben.
- *Vannak beteljesületlen vágyaid, terveid?*
- A Sziriát életem főműve, vágyódom rá, hogy még életemben végső formában lássam. Ezen kívül családi vágyaim vannak, az unokáimat szeretném egyenesben látni.
- *Ha megengeded, visszakanyarodnék újra a második világháborúhoz. Konkrétan mit csináltál a háború alatt?*
- Amit Sieyès abbé a forradalomban: J'ai vécu, átéltem. Volt hivatalom, szerkesztettem a folyóiratot. Kaptam ezeket a háború ellen tiltakozó iratokat,

amiket aztán terjesztettem. 1944 májusában, amikor a németek bejöttek, jelent meg a Magyar Dunántúl című könyvem. A németek be akarták kebelezní Dunántúlt. Erre volt ez a könyv válasz. Ki tudtam játszani a cenzúrát. Hadi-cselekményekben nem vettem részt, csak ellenálló munkát fejtettem ki és eltitkolt dolgokról szereztem értesüléseket.

– *Voltál életveszélyben?*

– A mostani háborúban nem voltam. Pécs átvészelte, ide két árva kis bombát ejtettek le. Életveszély Pécsen nem volt. A múlt háborúban esetleg lelőhettek volna. A belső halálveszély keserű lelkiállapotát azonban 1923-ban átéltem. Volt egy olyan pillanat, amikor azt hittem, meg fogok dögölni, pardon halni. Erdőben voltam, az egész testem fájt. Sírtam, átöleltem egy fát és azt mondtam: Istenem, istenem, miért hagytál el engem.

– *Hiszel a barátságban?*

– Természetesen, ez olyan emberi kapcsolat, ami etikailag majdnem azonos értékű a vérségi kapcsolatokkal. A sorban első a szülő, testvér, másodig a házastárs, harmadik a barát. Aki ettől megfosztja magát, szegényebbé válik az élete. Akinek nincs barátja, az túlságosan önző. Hogy az ember aztán csalódik a barátságban, más kérdés. Jóbarátom volt Hotu Matua (Weöres Sándor) és Uszirszafer (Oszarsziphosz-Kodolányi). Amikor Kodolányi írta a Mózes, bajban volt, hogy mit csináljon Uszirszaferrel. Segítettem neki, innen a név.

Várkonyi Nándor hirtelen hátradől a széken és elhallgat. Arca fehér, szírkár, fáradt.

– *Rosszul vagy?*

– Szédülök.

Várkonyit a beszélgetés bizony már kimerítette. Rossz lelkiismerettel teszem fel az újabb kérdéseket.

– *Ellenségeid vannak?*

– Mostanában nem tudok róluk. Egészen személyesek és irodalmiak is voltak.

– *Gyűlöltél már valaha valakit?*

– Egészen biztosan, de az az érzésem, hogy csak pillanatokig, és csak azokat, akiket nagyon szerettem. De csak pillanatokig, ha tovább tart, ha véglegesül, akkor végem van. (Eltűnődik, majd megszólal.) Nem felejték el semmit, a fene egye meg . . .

– *Mondj egy ünnepet, olyant, ami neked a legkedvesebb.*

– Volt sok olyan nap, amikor rendkívüli öröm ért, öröm, amit nem is vártam. Ünnep, de nem kalendáriumi értelemben, nem kronológiai értelemben, ezek olyan napok, melyekre visszagondolva ünnepet érzek. Ünnep, ha az ember megházasodik, a nász, a gyerekek születése, ezeket mindenki átéli,

ha nem érzéketlen. Az unokáim születése nagy esemény volt, nagyobb, mint a gyerekeimé.

– *A politika érdekel, foglalkoztat?*

– Persze, hogy foglalkoztat, hiszen mindnyájunk napi életébe belevág. Aktuálisan is érdekel. De nem hiszem, hogy politikus természet vagyok. Hol dühöngök, hol örülök, de ez nem jelenti azt, hogy politikus természet lennék.

– *A Sziriát oszlopaiban írod, hogy a perui Macsu Pikcsu az Urubamba völgyében négyezer méter magasságban hatalmas gránitkockákból épült, ám a legközelebbi gránitelfordulás kétórai járásra van, s a várat egy húsz méter széles rohanó hegyi folyó és meredek szakadékok, völgyek választják el tőle. Óriásokról beszélsz. Valóban arra gondolsz, hogy óriás emberek éltek akkor a földön? Vagy létezett egy magas fejlettségű technikai civilizáció, ami aztán elpusztult?*

– Nem én, egy utazó írja, akit idézek. Természetesnek látszott egy bizonyos tudományos felkészültség, tudomány, amit már nem ismerünk, mert feleslegessé vált. Az emberiség évezredekken át kőben gondolkodott. Aki azon a szinten van, mint mi, az másként gondolkodik. A régi ember éppen olyan tehetségesen fejlesztette ki a kő tudományát, mint mi a villamosság és a gőz tudományát. Olyan technikát tudtak kifejleszteni évezredekken át, amiről nekünk már sejtelmünk sincs. Hallatlanul leleményesek voltak. Követ úgy repesztettek, hogy lyukakat fúrtak bele, ezekbe fát vertek, majd megöntözték. A fa megduzzadt és elrepesztette a követ. A kő tudományát jobban ismerték, mint mi, kőben gondolkodtak. Ha mi ki akarnánk fejleszteni ezt a tudományt, ugyanannyi időre lenne szükségünk hozzá, mint nekik, és elfelejtünk minden más technikát.

– *Mivel magyarázható vajon, hogy ez a magas rendű hajdani civilizáció nem használt olyan modern építőanyagokat, mint a beton és az üveg?*

– Ezek használatához bizonyos vegyi ismeretekre volt szükség, ami akkor még nem létezett. Tulajdonképpen betont használtak, csak nem olyan összeállításban, mint mi. Például Babylonban. Tudták az anyagot úgy használni, hogy négy-ötezer évet kibírt. Bár cement nélkül is megvoltak. Üveget már elég régen használtak. Történet előtti időkben nem tudok üvegről, de a történet elején megjelenik, vegyészek olvasztották. Ha kőcivilizációról beszélünk, az bizonyos fokon megáll. Finomra lehet csiszolni, akár borotvát lehet belőle csinálni, de ami ezen túl van... Kő a kővön nagyszerűen dolgozik, de aztán megáll. Az igazi fejlődést a fémek hozták meg, mert velük könnyebb feldolgozni a puha anyagokat.

– *Piri Reis térképeiről, melyek az Atlanti-óceán amerikai, európai, északi és déli sarki partvidékeit ábrázolják, és állítólag 1513-ból származnak, mi a véleményed? Elképzelhető, hogy ezek a pontos térképek légifelvétel útján készültek?*

– Ezek a térképek előbb születtek, Jézus Krisztus idejében. Az biztos, hogy ezek a kétezer éves térképek úgy ábrázolják a földgolyót, ahogy csak magasból lehet fényképezni. Erre nincs magyarázat. Elképzelhetetlen, hogy akkor olyan magasra felszálltak, mint egy mai rakéta.

– *És Däniken elméletei?*

Várkonyi felrikkant:

– Däniken infantilis. Däniken igazához az kellene, hogy a másik fejlettebb bolygón minden azonosan peregjen le, úgy, mint a földön, milliárd éven át. De állítom, hogy nincs két egyforma elektron a világegyetemben.

– *Szovjet tudósok Szamuil Kaplan professzor vezetésével az utóbbi hónapokban kozmoszból érkező rádiójeleket figyeltek meg és rögzítettek a Volga parti Gorkij városban. Elképzelhetőnek tartod, hogy más bolygókon is élnek emberek?*

– Ami a rádiójeleket illeti, azokkal még várjunk. Ha rendszeresen érkeznek is, az eddigi tapasztalatok szerint csupán asztrofizikai jelenségről van szó. Hogy elképzelhető-e más bolygón is élet? Törvényszerűnek látszik, hogy az anyag működése közben naprendszerek alakulnak ki. A csillagászok okkal tételezik fel, hogy az űrben hasonló naprendszerek léteznek, de tapasztalati tény még nincs. Hogy a Földhöz hasonló élet lenne? Hogy nem olyan az élet, mint a Földön, az biztos. Nincs két egyforma elektron, nincs két egyforma élővilág. Elképzelhető, hogy van a földi élethez hasonló szerves élet a tejút-rendszerben. De távolabb, olyan messze, hogy az nekünk már mindegy.

– *Az ipari társadalmak fokozatosan tönkreteszik a természeti környezetet. Szennyezettek a folyók, tengerek, sok helyen kipusztult a növényzet, az állatok is. Milyennek látod ilyen körülmények között az emberiség jövőjét?*

– Hát olyannak, mint egy beteget. Ha nem gondolunk a gyógyítására, beledöglik ebbe az állapotba. Sok tény mutatja, hogy gyalázatos, kártékony és ostoba az ember, holott nagy tettekre képes. Ahogy mondtam, az ember talán képes arra is, hogy elpusztítsa magát. Az eszközöket hozzá máris megszerezte. Mindazonáltal optimista vagyok, s hiszem, hogy az emberiség a saját maga által okozott katasztrófát is túlélné. Jósolni azonban nem szeretek, az soha nem vált be.

Várkonyi Nándor fáradtan elhallgat, s csak akkor élénkül fel újra, amikor Szederkényi Kőrösi Csoma Sándorra tereli a szót. Maláriát kapott vagy megmérgezték? Tényleg beavatott volt? Mi volt a szerepe Puntsgo lámának? S képzeletben már mind a hárman az ősi Tibet útjain járunk, lámakolostorok udvarán bámészkodunk, s keressük a titkot. Ezen a képzeletbeli utazáson Várkonyi Nándor érzi magát a legjobban. Várkonyi örökké úton van.

Pergő évek

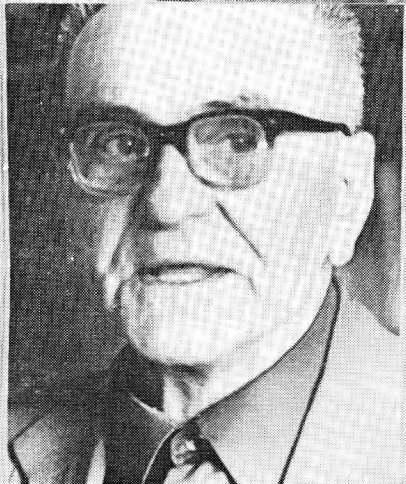
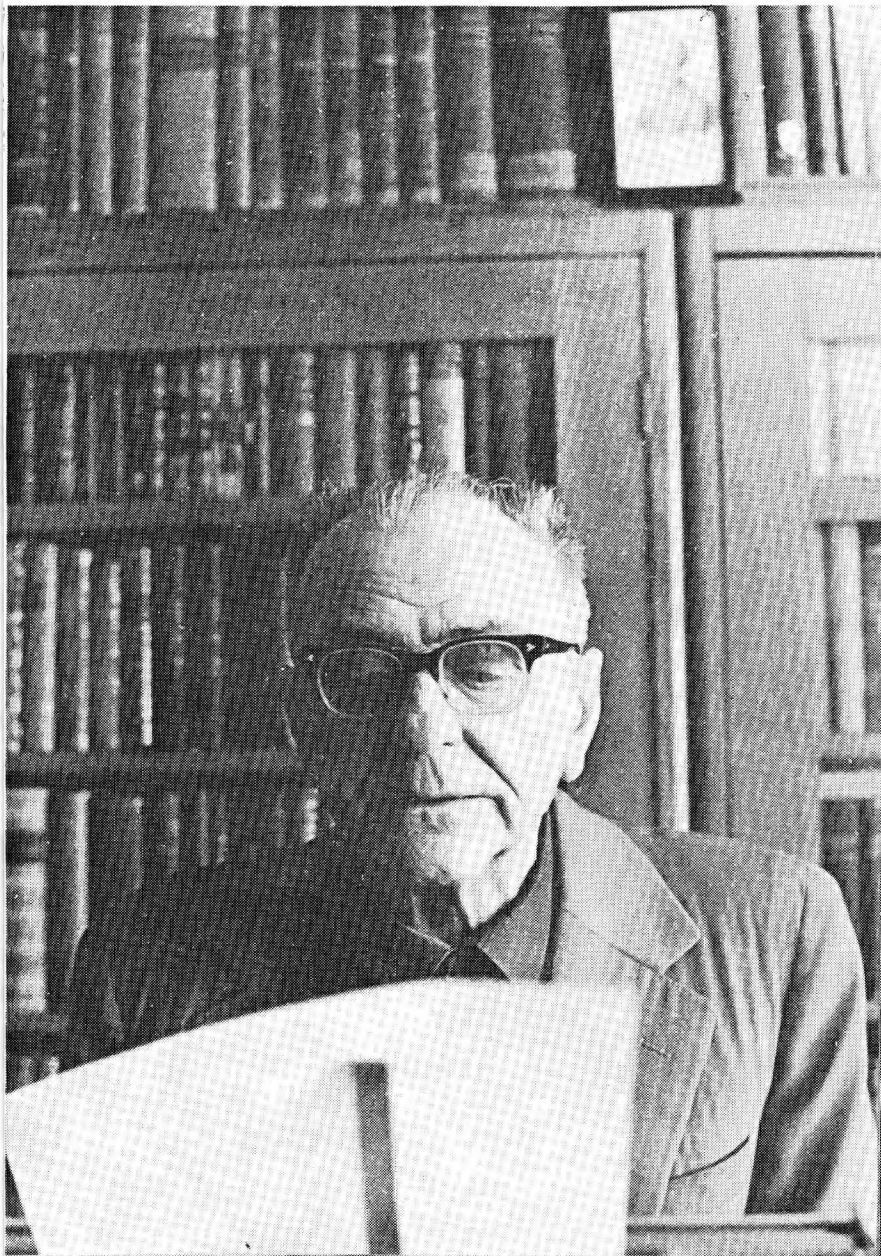
UTAK

Gyakran tartottam seregszemlét az emberiség nagyjai fölött, de jellem, vállalkozás, testi-lelki teljesítmény, tudás, elért eredmények dolgában Kőrösi Csoma Sándorhoz foghatót nem találtam. Kivált jelleme nyugőz le, szinte szédít, mert minden tette ennek megnyilatkozása, még tragikuma is hozzá mért és irigylésre méltó. A tündöklő kvalitások ilyen zárt egységbe foglalt együttese valóban fölemelő látvány, páratlan tünemény, s a lelki nagyság tapasztalatával ajándékoz meg. Hálás vagyok a sorsnak, hogy ami elérhetetlen vágyálomkép valaha rezgelődött bennem, a székely-magyar vándor alakjában megtestesült, s legalább közvetve, élményemmé válhatott. Megvallom, kicsi hazám nagy tágasságain barangolva, perzselő napon, hűvös erdőn, havas hegyeken, vagy szobámban könyv fölött, papír fölött kotolva, vagy álmatlan éjszakákon sokszor jutott eszembe zord alakja, gyönyörű élete és dicső halála. Mindenkinek joga van eszményképet választani, amelyre kultikus tisztelettel föltekinthet, ahogy én most tekintek az ő képére, az egyetlen arcmásra, mely szobám falát díszíti.

Az „utak” szónak e fejezet élén kettős értelme van, térbeli és szellemi bolyongást jelent, s gyerekkorom óta akkor vagyok elégedett, ha a kettőt egyesíthetem. A velejáró élmények sokfélék, gazdagon redőzöttek. Első köztük a fölfedezések öröme. Nyitrán a Fátra nyúlványait fedeztem föl, bejártam Appony, Ghimes romváráig, ott láttam először muflont. Tajnán az Érc-hegységet a Garam mentén, Lévától Szentbenedekig: naphosszat töltekeztem kora-gót temploma csodáival. Pesten a budai hegyeket, fel a Dunazugig. Pécsen a Mecseket. Ahogy Velencéről nem írtam baedekert, most sem írok turista kalauzt. Az összes honi hegységtől elütő táj. Kimagasló csúcsai nincsenek, 600 méter körül járnak, de szigethegység lévén, messze földekre nyúltanak kilátást. S láthatóvá teszik, hogy egy kis ország hegysége a Mecsek: a Zengőről Kelet felé megcsillan a Duna, s az Alföld párájába vész a látóhatár; Délre a Dráva kanyarog, rajta túl a horvát hegyek, Nyugatra a hegyek lába és a Dráva közt keskeny kapu visz át Somogyba; Északon megint alföldre, a Sárköz és a Mezőföld síkjára. A kishertelend-oroszói fennsíkról vagy a mecsekszakái magaslatról szélteben-hosszában végiglátni rajta: pompás panoráma. Egyszer Oroszló fölött útmenti kőkereszt tövében ültem, Északról égháború gomolyodott elő, a villámló fellegek szemem előtt rohantak hegyoromról hegyoromra, félelmesen és nagyszerűen. Mindig szerettem a viharokat, télen is láttam, sőt belekeveredtem: a Jakabhegy tetején siklottunk léceinken, Dombóvár fölött hirtelen elsötétült az ég, a felhőtömeg jött, mint a veszedelem, első ködrongyai percek alatt lecsaptak ránk, előttem csúszkáló keresztfiam eltűnt bennük. Hahó-hahó, orditoztam lelkesen, versenyt az üvöltő széllel.

Az volt a jó, hogy az erdő a város széléig elébem jött, észre se vettem,

s már benne voltam. Ahol most a pálosok temploma áll, végződött az utca, keskeny, poros dűlőút vitt tovább szőlők közt a mai Mecsek-kapuig, onnan kijelölt, számozott turistaösvények mindenfelé. Ez a mindenfelé egyúttal sokfelét is jelentett (és jelent), változatos alakulatokat. Mert a hegység jócskán rögös, töredezett, víznek engedő mészköve szabdalt. A csúcsok közt völgy-völgy mellett, völgy keresztben-hosszában, mindegyikben forrás fakad, patak fut, vizesékek, sellők zubognak, s egy-két órai sétán féltucat, egymást váltó kistájat láthat az ember. Ugyanis karsztos, vízáteresztő hegység, de csak a szerkezete, mert erdő borítja, hálístennek elegendő és védett, csupán a Hegyhát dombjait törte föl az eke. Újság volt számomra a sok vízkimosta, tölcser-formájú töbör, melyek az esővizet a föld gyomrába vezetik; némelyikük oly hatalmas, hogy egy falusi templom tornyostul elférne benne. A hegy mélyében aztán patakokba gyűlik a víz, s kétségkívül számos olyan járatot mosott ki, mint az abaligeti 400 méter hosszú cseppkőbarlang. Csak idő kérdése, hogy ezeket is hozzáférhetővé tegyék.

Ez a közelség és üdítő változatosság lett az oka, hogy természetjáró szenvedelem napj szűkséglétté nőtt, testi-lelki szervezetem megkívánta kielégítését. Az olyan út, mint a Mélyvölgyön át a mánfai Kölyukig és vissza, délutáni sétát jelentett, nagy átlagban 15–20 kilométert, keresztül-kasul mindenfelé. De sose kilométerekkel mértem a távot, hanem órákkal, illetve leginkább sehogy. Legkedvesebb túra-tanyám a Jakabhegy volt, hatalmas tömeg, akár napokra elég jární- és néznivalóval: Zsongorkő, Babás szerkövek, illír földvár, pálos kolostor romjai s kivált a sokféle formáció, sokfajta járatlan erdő, rejtett zug. A szerkövek alatt, meredek sziklafal tövében mellvédes erkélyfelére leltem. Megtisztogattam, kibéleltem gallyakkal, s odajártam, nyáron árnyékban merengeni, télen megbújni a rossz idő elől, s ha kellett, kiszakadni gondjaimból vagy töprengeni rajtuk.

A csúcsról széles-öblös mélyedés lejt Észak felé, egy napfényes téli délután, méteres havon, arra siklottam; minden rönköt, kiálló követ hógomba koronázott, a bokorágakat földig hajlította a hópárna súlya, az óriási bükkfák mint gót katedrális pillér-erdeje nyúltak a magasba, árnyékuk hosszan elvetődött a gyöngéden aranyló fehér havon. Aztán fönt valahol meghasadt az égi dunyha, nagy hópelyhek szállongtak ritkásan, játékosan, s megültek. Seholy egy moccanás, egy élő lélek. Süket fülemmel is hallottam az ünnepi csendet.

Különös dolog ez: vajon hány érzékünk van valójában, jobban mondva: hányféleképp tudunk érzékelni? (Nem a parapszichológia jelenségeire gondolok.) Sokszor beszéltem már révületes állapotaimról, egyet hozzátoldok, most jutott eszembe, mert szintén a Jakabhegyen kapott el. Megint tél volt és derűs délután, de hangulatom épp az ellenkezője. Nem fontos, mifajta elkeseredéstől akartam megszabadulni, hiába; a szakadatlan erőltetett törtetés föl a csúcsra nem enyhítette, inkább növelte. Ott fenn, a napsütötte hómezők fölött, a tiszta levegőben elláttam messze a Dráván túl, a Papukig, – igazában csak néztem, de nem láttam. Akkor megtörtént, amit nem lehet megfigyelni: kiestem az időből. Tudtam, inkább az eksztázis gyakorlatából, semmint tudatom felszínén, hogy szemrésem megszűkül, torkom összeszorul, tudom fáj, szívem elhalón ver. S ezeket a szavakat mormoltam: „Elég, elég a gyűlöletből!” Valahogy feltörték emlékezetembe. Amikor föleszméltem, a Nap éppen lebukott, tehát órák hosszat álltam ott, sítóitajmra támaszkodva. Az ocsúdás pillanatában pedig tisztán, félreérthetetlenül hallottam

– nem a fülemmel, mert az süket –, hogy az esti szélben zúg-morog a kopasz erdő. Mint mindig, szabadulni akartam az élmény terhétől, evégből hosszú versben megírtam, mi váltotta ki, beleszőttem az emlékezetembe ragadt szavakat: „Elég, elég a gyűlöletből” és ezt a sort: „... az erdőmorajban millió fa / rekedt kardala halódik...”

Kőrösi Csoma, noha ezer kilométereket gyalogolt, bizonyosan nem volt motorikus típus, kinek gondolatmunkáját a mozgás megkönnyíti. Ha az lett volna, nem bírja a zanglai jégverem-cella 10–15 fokok hidegében, fagyott ujjakkal papírra körmölni a tibeti szavak ezreit, s behatolni a Kandzsar és a Tandzsar 330 kötetének tanaiba. Mindenütt a földön ülve dolgozik: Zanglában, Phuktalban, a kálkattai könyvtárszobában, Szabáthuban, Kanamban, lótuszülésben mint egy Buddha, végül levegőzni se megy. Ha elvégezte napi munkáját, hátradől, s alszik néhány órát, vetkezetlenül. A gyaloglót a nagy cél, az őshaza vágyálomképe hajtotta Irán, India, Kasmír, Ladakh, Szikkim végeérhetetlen útjain, nem a testi-lelki szervezet szükségérzete. Annál inkább mobil típus Petőfi, hihetetlen távolságokat járt be négy-öt év alatt, s menetközben mindig verseket „írt”, azaz fogalmazott. Nemcsak a muszáj vagy az alkalmi cél ösztökélte, sokkal inkább a szabad tér mámore vonzotta, s ritmusérzéke is kívánta a mozgást.

Nem tudtam, melyiket irigyeljem: Csomát nem fogyó türelméért, vagy Petőfit korlátlan szabad mozgásáért? „Oh, mi szép a vándorélet – oh az Irigylendő vándor madarak,” – írta. Én meg öröla: „A szabad mozgás megteremti a szabadság érzetét, növeli az impresszibilitást, a táj hatását: az Alföldön az Ég roppant kupolájának színjátékai, a dunántúli halmok változatos harmóniája, a hegyvidék váratlan, romantikus meglepetései egyképp fejlesztik, finomítják a hangulatérzék és a képzelőerő fogékonyságát. Tél és nyár, hajnal, napvilág, alkonyat, éjszaka, verőfény és vihar örökké változó bőséggel ontja mind az öt érzéknek adományait.” Valójában leírhatatlan. „Oh dicső természet, / Mely nyelv merne versenyezni véled?”

Si parva licet componere magnis: a dicső természet nekem egyképp volt gondjaimat feledtető, belső terheimet könnyítő, örömszerző és gondolatserkentő munkatárs. Bármennyire korlátozott hivatal, mellékkeresetek kénysze-re, valahányszor megakadtam a produkcióban, fogtam botomat, s nekivágtam a szép világnak, merre tágasabb, és sose tértem vissza eredmény nélkül. Am sokszor ördög járt a sarkamban, futottam előle, mint az eszelős, vagy szembe fordultam vele, s bensőmben, nem egyszer fennhangon káromoltam: vagy visszarúglak a Pokolba, vagy én gebedek meg.

S mi tagadás, mind többször szükségét éreztem együttérző társnak, „rengeteg hiányosság e szó: egyedül, kerek / gömbjével egyre billen s gurul / pontnyi talapzatán, és mindig eljön / a túltelt pillanat: örömem / ki osztja meg velem s ki tudja, / hogy az élet szín-öröm lehet?” Kiben keressen fiatal férfi társat, ha nem nőben? De többször is csalódnom kellett. Mikor aztán megismerkedtem feleségemmel, Erzsébettel, s eljegyződtünk, aggályom támadt: félárva volt, nevelőszülei gyermektelenek, egyke módjára bántak vele, óvták fúvó szélétől, s mert igen szép lány volt, pátyolták, féltették. De nem tiltották meg, hogy velem tartson. Így hát első kiruccanásunkkor aggódva figyeltem: mentünk, mentünk, egyre magasabban, a Tubes felé, s ahogy a verőfényes világ tárulkozni kezdett alattunk, szorosan belémkarolt, fekete szemé fölragyogó, arca rózsaszín mosolyra nyílt, tüdeje tágultan szívta-lehelte

a jó levegőt. Felszabadult ő is. Aggályomat öröm váltotta föl, attól fogva vele jártam, s férfi-büszkeséggel mutogattam birodalmam csodáit.

De persze félnapos, egynapos kirándulások nem mindig csillapították tér-éhségemet. Szereztem egy lepedőnyi térképet Baranyáról és Somogy-Tolna szomszédos pereméről; minden terepalakulatot föltüntetett, s az erdőket, ligeteket zöld foltok jelezték. Nekiültem, piros tintával rárajzoltam a legtöbb változatosságot ígérő útvonalakat, bár ezek nem jelentettek mindig valódi utat, még ösvényt sem, csupán irányt, alapelvük a zöld erdőfoltok összekötése volt. Kiszemeltem például az egyiket, kora hajnalban elindultam rajta, föl kedvenc Jakabomra, majd via Petőc, Viganvár, Kovácsszénája, le a völgybe Husztótig, át a viaduktok alatt, ismét föl a nyugati Mecsekre, jobbra-balra kanyarogva a zöld foltok vonzása szerint, kellemes órák hosszat. A mecsekjárók nagy büszkesége, ha valahol új forrást találnak, „foglalnak” és elnevezik; ezen az utamon négy ismeretlen forrást fedeztem föl. Délután szép fasoros utacska sarkán tábla: Somogy vármegye. Kitűnő, ez tehát a Zselic. Csakugyan Kercseligetre visz az út, rajta túl csinos fiatal erdőbe, sűrű aljnövényzettel. Beborul, hirtelen furcsa, víz alatti világításba kerülök, futózápor, az esőcsöppek freciozva pattognak, peregnek a bádog színű leveleken. Egy fa alatt megvártam a végét, megyek tovább, megint tábla: Tolna vármegye, azaz közel Dombóvár. Estefelé befutok, rokonoknál megszállok, másnap hajnalban más utakon vissza. Kíváncsiságból lépték szerint megmértem az előző napi utat: 72 kilométer.

Nem voltam büszke a teljesítményre, véletlenül adódott. Sohasem törekedtem rekordra, olyankor se, ha kerékpárra kaptam, hogy többfelé és meszezebb jussak, s még nagyobb távokat hagytam magam mögött. Baj akkor volt, ha nyomorúság, csapás, gondok terhe, mások gonoszsága, vagy a magam hibája-bűne kivetett egyensúlyomból, idegeim nem bírták a feszültséget, s mint hajszás kölyökkoromban, „érett” fejem vesztve vágtattam a vakvilágba, nem ettem, nem ittam, bokor alatt háltam. De csupán pusztá térehségem is nem egyszer túlnőtt a mértéken. Kivált telente, ha jó volt a hó, könnyű a futás bármerre, nem kellett utakhoz tartani magam. Ilyenkor nem száguldoztam esztelenül, inkább kábulatvágy hajtott, mint menekvésdüh, a könnyed, szinte testetlen suhanás a sima lejtőkön enyhe, vidító mámort hozott, s nem bírtam abahagyni. Megesett, hogy reggeltől estig le sem ültem, az útravalót érintetlenül vittem haza, csak a hőpalackból ittam egy-két korty teát.

Igy jártam be Baranya minden zugát, s most, hogy tovább indulok, egy szép emléképpel búcsúzom tőle. Gyűdre igyekeztem, nem az egyenes úton, hanem Vókány felől, mert végig akartam menni a villányi dombok gerincén. Vókány mellett, a falu szélén emelkedő bokros domboldal harmattól ezüstösen csillogott a töretlen levegőben. A rézsút fölfelé vezető gyalogúton tarkaruhás búcsújáró processzió vonult, biborvörös, zöld, sárga aranyhimes zászlók alatt: elbűvölő impresszionista festmény. Lábam gyökeret vert, tág szemmel néztem, míg el nem tűnt a menet a dombtető mögött. Ha tudnék ecsettel bänni, ma is lefesthetném, oly élesen recehártmányra íródott a látvány.

Nem kisebb lendülettel, kedvvel, törekedéssel jártam be, „göngyölitettem föl” a Dunántúl minden csücskét, s ami közbül esik. Igényesebb utak voltak persze, társ, fölszerelés, előkészület, kidolgozott terv kellett hozzá, föld- és természetrajzi, történelmi, régészeti, néprajzi, sőt irodalmi mellékcélokkal, az ún. katonai térképeken tüzetesen kijelölt útvonalakon, s ritkábbak is, mert csak a nyári szünidőkben telt rájuk. Ki kellett használni minden órát, ám ez

nem jelentette, hogy ha megtetszett valahol, le ne telepedjünk s örüljünk a szép világnak, jó időnek, kötetlen életnek, és a kényelmetlenségnek, nélkülözésnek is, ami velejár. Számos album telt meg fényképekkel (csak roncsaik maradtak), a felgyűlt emlékekből, tapasztalatokból, ismeretekből pedig könyv lett, csudára meg is jelent. (Magyar Dunántúl, 1944.). Fölöttébb hiányos munka, de nem is lehetne teljes, hiszen ha futná erőmből és megírhatnám, Isten tudja, hány kötetre rúgna. Mert vegyük figyelembe: az első komolyabb expedícióra még Pestről indultam 1921-ben, tizenhat éves unokaöcsémmel, huszonöt esztendőskoromban, az utolsó, szerényebb útra Pécsről: a Mecseket jártuk be tizenhat éves lányunokámmal, lábamban hetven évvel, 1966-ban, azaz negyvenöt évvel utóbb. Közben egy nyár se maradt ki, így negyvenöt bolygás krónikáját kellene megírnom. Nem lehetetlen, csak kivihetetlen. Ha mindegyiket léptékre venném s összeadnám, ki tudja, hol végződne Ázsiában? (Ha egy-egy nyárra átlagban csak 100 kilométert számítok, 4500 jön ki. Budapesttől Dardzsilingig a távolság légvonalban 6000 kilométer. Bálványom, Kőrösi Csoma sokkal többet tett meg, ám nem mindig gyalog.)

Mindegyik szép volt, jó volt, e pillanatban arra emlékszem szívesen, melyre régóta készülődtem, s egyedül tettem meg, mert senki sem ajánlkozott kísérőnek. Ugyanis némelyütt úttalan helyekre vitt. Jelen időbe teszem át e kissé kalandosra sikerült barangolást, viszont az útbaeső nevezetességek méltatását mellőzöm.

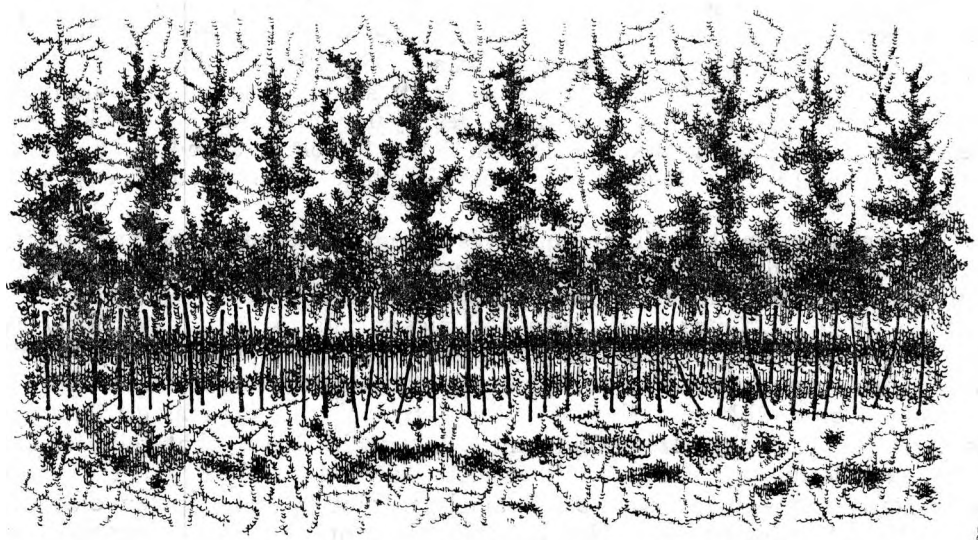
Szokott bázisomról indulok, vagyis a Siófok–Zamárdi közti, lakatlan puszta (!) partról. Tihany, Füred, Alsóörs, itt némi pihenő, majd a Balaton-felvidéken át befutok Veszprémbe, onnan a jutasi kiserdőbe térek. Ez az első stáció, alaposan ki kellett lépnem, s noha lábszáram, combom vastaghúsa kemény, mint a hajóköttél, jólesik lehevernem egy fenyőfa alá a puha tűavarra. A Nappal együtt ébredek, hűvösben kelek át a hajmáskéri sivatag szélén, be a hegyek közé, Zircig. Megnézem az apátságot, az est egy bakterháznál ér utol. A néni sajnálkozva fogad, azt hiszi, pénzhány kényszerít kutyagolásra, szegény süket embert; szívesen lát, a szénapadláson megalhatok, nagy karéj frissen sült kenyeret is ad. Az első úttalan szakasz a Cuha híres szurdoka, régóta vágytam végighatolni rajta; szaporán fényképezek. Ahogy kiérek belőle, balfelől már int az én saját külön Bakonyom: ide bűjt az igazi erdő, a járatlan vadon. Sikerül is eltévednem, gyönyörű szálerdőben éjszakázom, s noha óvatosságból fölöttem kis egyszemélyes sátramat, dideregve ébredek. Találok egy pocsolyát, teát forralok, lefölözöm a szűnyoglárvák teteit, iszom-eszem, s elégedett vagyok mind magammal, mind a világgal. Iránytűm nincs, találomra nekivágok. Füstszag, szénégetők, kérdem, hová juthatok innen? Készségesen magyaráznak, mutogatnak, de nem érten. Mind-egy, köszönöm a szíveséget, megyek, megyek, s szép virágos rétre bukkanok. Ez már magas vidék, hegyi rét, júliusban is virít rajta a margaréta és május minden virága. A mezőt erdős hegyek szegik, közepén patak kanyarog, s egy fordulónál piros templomtorony köré bűjt falu idillje lep meg: Bakonybél. Pompás, itt folyik a Gerence, útja ennek sincs, csak medre, de így még jobb. Derék, szorgalmas patak ez, komoly, igen mutatós sziklák közt vájt utat, s maga is természetjáró hajlandóságú lehet, mert alig egy-két lakott helyet érint: Dudart, az állítólagos tatár települést, Nádasdot. Aztán megint erdőbe bűvik, szeszélyes, merész szépségű szirteket mos, szakadékokban kanyarog, mint egy miniatűr Colorado. A római fürdő nevezetű helyen két emeletről zuhog le vize, mindegyiken több méter mély medencét tölt meg. Kitűnő fürdő esik

benne, felüdülve kapaszkodok ki a partra. Megyek még egy verset, alkonyatkor a szélén ütök tanyát: alaposabb tisztálkodásra, fehérnemű-mosásra van szükségem, no meg gulyást akarok főzni reggelire, szalonna, füstölt kolbász, krumpli, vöröshagyma és némi zöldbab elegyből, bőven paprikázva. Napok óta hideg kosztom élek, megkívántam a meleg ételt. Reggel mindezt elvégzem hiba nélkül, aztán a fennsíkra hágok: itt van Tés, a Bakony legmagasabban fekvő falva. Vize nincs, de vannak szélmalmai, az utolsó egész Dunántúlon, egyikük még forog. (Azóta tudtommal műemlékké léptették elő, meg is illeti.) Tésről országút visz Várpalotára; nem messze tőle mély, szakadékos völgyelet húzódik, s így abba térek. Elején egy fa alatt csendőr hasal, s mondja, tilos az út, mert Hajmáskéren tűzvédelmi lögyakorlatot tartanak. – Hát akkor merre? – kérdem. – Hát erre! – No jó, látszólag szót fogadok, de látótávolon túl jutva, beszüntetem a honpolgári törvénytisztelést, s máris a tilos, azaz helyes úton baktatok. Nem hinném, hogy egy eltévedt ágyúgolyó éppen engem találna, ha eltéved. Szép ez az út is, de egy pontján, fönt a parton baka ül, melázva rajzolgat a porba, mellette fához támasztott szuronyos puska. – Ahá, ez az ő! Szabad erre menni? – Nem szabad, – mondja megzavarhatatlan nyugalommal, és tovább unatkozik. Elröhintem magam, s jónapot kívánok. Bátorkő, más néven Pusztapalota, ezt akartam látni: Mátyás várszerű, nagy vadászkastélya, többemeletes torony, főfalai még épek. Végre Várpalota. Szomjas vagyok, a piacon görögdinnyét veszek, leülök, kettészelem, kanalizom. Egy srác megáll előttem: – Kanállal eszi a dinnyét! – kiált fel, méltányolva az egyéni megoldást. Aztán egy cigányasszony szólít meg, tenyeremből jósol, fiatal, gazdag feleséget ígér a közeljövőben, holott már nős vagyok, s az első kisbabát várjuk, de karikagyűrűs kezemet véletlenül zsebettem, ez vezette félre a nomád Szibillát. A Nádasdiak palotája részben vendégfogadó, részben bóraktár. (Restaurálták, ma múzeum.) Szobát kérek, ágyban alszom, pocskék utam lesz holnap: a hajmáskéri pusztaság. Hozzá pörkölő számum fuvall naphosszat; nem vigasztal, hogy az utat a rómaiak rakták kétezer éve; elűnom, s még Veszprém előtt letanyázok egy homokbánya-félében. Kietlen hely, de félreeső, s jobb nincs a közelben. Ronda, fojtogató, barnaszínű ködben ébredetek, mérgesen, krákogva, undorral távozom. Ez a műorszám nem sikerült. Veszprémben meg sem állok, csak konyakot veszek, generál orvosszeremet minden baj ellen. Leöblítem a torkomra szállt alvilági lepedéket, s vidultan kocogok a Balaton felé. Noha szenvedélyes gyalogoló volnék, engedek a kísértésnek, Alsóörsön hajóra szállok, áttöfögött Siófokra. Csöndes, hűvösödő alkonyatban érek ki bázisomra, fölötöm sátramat ugyanott, ahol egy hete lebontottam.

Szerelmem, Balaton, tizenhárom éves koromban fürödtem benne először, Pécsről minden nyáron ide vezetett első utam. Mit mondjak róla? Klasszikus táj diadémjába foglalt, élő víztükrör. Legelőször színjátékai fogják el a szemet. A sekély víztömeg érzékenyen veri vissza, játssza végig a verőfény és az időjárás minden változását. Reggel halványkék lapját millió ezüstpikkelylyel szórja tele a kelő Nap és a hajnali szellő. Derűs napokon opálszínűk árnyalataiban nyúlik el az ibolyakék Ég alatt, s ahol a sugárzás éri, higanyként ragyog és vakít. Hegyről tekintve kékeszöld üveg; ahol felhőárnyék vagy szél borul rá, megzöldül. Vihar előtt elsötétül a zöldje, aztán fölveszi a zivatarfelhők szürkéssárga színét, amely megint halvány opálba oldódik, ha előtör a fény. A lenyugvó Nap ezüstlávát bocsájt rá, melybe narancsszínűk keverednek lassan, majd bíborrá válik, s az utolsó sugarak megaranyozzák.

Éjjel az ében tükrön a Hold ezüsthídja úszik a parányi, reszkető csillagszikrák közt, reggel felé világos árnyék suhan át rajta, s ezüstcsikokra hasad szét.

Mihelyt derengeni kezd, a homályból kibontakozik a parton katonásan álló gém alakja (sátramtól három lépésnyire); ki tudja, mióta posztol ott pec-kesen, s csak a mozgolódni kezdő élet űzi csendesebb helyekre. Amikor a Nap első sugarai kivágódnak, a parti erdők, füzesek, nyárfák lakói, a vadgalambok jönnek inni; előbb két előrs érkezik, körülnéz, biztonságos-e a környék, s csak azután száll a csapat csendes suhogással. Délelőtt és délután a vízi-madárság a tó közepén tanyázik, nagy gágogást csapva szállong; delelni sereg-estől a partra vonul a patakok, árkok torkolatához, köszkönyök, „berkek” (lápok) szegélyére, sirály, gém, kacs, liba békés együttesben. A parti semlyé-kek, kokojszások fölött a fehérmellényű bibic röpköd siránkozva, villámgyors kanyarodásokkal megtalálhatatlan fészke fölött. Délben a falu gúlyája vonul itatásra, utána talán órákig is hűtőzne, ha a bojtárok nagy kiáltozással ki nem terelnék; a parton lehever, de egy-egy őrszem mindig állva marad, figyel s ha elfekszik, nyomban talpraáll a másik. Estefelé elcsöndesül az idő, s a szürkületben aludni térő madarak húznak. Nagy csapkodással röppen föl a vízről a legsebesebb madár, a vadkacs, ha három van is, ék alakot formál, nyakát kinyújtja, hátul nőtt szárnyaival kápráztató gyorsan verdes. A lúd a magasságot szereti, néha nem is látható, csak gágogása veri föl az eget. Lassan száll a nagy gém, lábát kinyújtja, fejét hátraveti, bögyét kevélyen ki-dülleszti, lassú szárnycsapásokkal evez a gyöngyházszínű égen, mint egy ja-páni árnykép; mögötte a Balaton mese-madara, a batla hosszú, görbe csőrrel, gondokba merülten lohol. Mig le nem száll a harmat, szúnyog duruzsol, s a part tapasztalt lakója óvatosan, fülig bugyolálva hallgatja, mint brekeg-duny-nyog a béka, cuppog-locsog az apróhal, ciripel a tücsök az éjszakában, vége-szakadatlan.

Hóvirág

Martyn Ferencnek

*Vonal szökken: föld, ég kötőjele
Lent fagy kövül, fönt bő forrás buzog,
gyöngéd hatalmak téren túl indítják
a fogyhatatlan kezdetű csodát
És ott, ahol a mű értelme szunnyad,
mindegy a név: magház vagy anyaméh –
új világteremtés drámája indul
három fehér szíromlevél alól*

Fenséges szegény

*Dúsan virágzó méhből véttetett;
arcának síkján zord, kemény vonás
árnyéka ül, míg bentről lágy, csodás
jószág vetít rá tiszta fényjelet.*

*A rögnek, kőnek, ércnek étke lett;
sebzett testével poklos mélybe ás,
de fölnező szemével ő se más,
mint az, ki csak szépségben született.*

*Ősöm nekem az idők kezdetén,
világgal birkózó örök szülő,
sosem-megváltott fenséges szegény.*

*Szikkadt kezem kezébe kulcsolom,
s amíg célunk fénycsúcsa egyre nő,
továbbmegyünk a tiszta utakon*

Utód

*Jöttem,
hányódtam, vetődtem*

*Szálltak percek,
évek, tizedek*

*Villant az öröm,
torlódott a szorongattatás*

*Kapaszkodókat kerestem,
fölfelé léptem, lejjebb kerültem*

*Idegen kincsen, aranyhegyeken túl
láttam: egy kisdéd kivirágzik*

*Arcán arcom mintája fénylik –
mosoly fogan a világ sarkain*

P Á L J Ó Z S E F

Már kergeti a szél

*Villon Testamentumát
pedig Rimbaud rongyos kölykei
alighogy odahagyták a pékség ablakát
és megindultak a térre ki*

*Naptény harsan a kényes-fényes trombita
ta-ra-ra-ra pam-pam a gitár
a szép fegyverkovácsné lánya ki tudja a
lenge blúzáat is gombolni már*

*A két kicsi mellét láttam akár a csiga
a szarvacskáit úgy dugja ki
napfény harsan a kényes-fényes trombita
de megnőttek Rimbaud kölykei*

Bolond a kék ég

*Nem az elmeosztály hideg rácsai mögött
napsütésben bugyborgó térzenével
a tábornok felállított három doboz
vadonatúj ólomkatonát*

*Kisérteteket is szül az élet
kakukkfiókáit is dédelgeti
kezed csak tutóhomokon matat
a felvert por szádat betömi*

*Fordítsd meg a homokórát
az idő mit ér lemérheted
mérd le nikkelezett szatócsmérlegen
serpenyője föl-le-föl-ficáncol*

*Bolond a kék ég és a régi tornyok
jég elé kongatnak pántlikás babona
tolong nyüzsög szemed előtt
három doboz vadonatúj ólomkatona*

Mutatványosbódé

*Talpam nyomát megtalálod
a Himaláján jégcsillag
nőtt ki belőle és csillog
hócsillagok között látod
óceánok mélyén jártam
a mélységnek kitártam
s elhozott lovam egy polip
a jelenkorig*

*melyikünk a nap s a bolygó
mindegy vagy a pálya fontos
kapcsolat e páva-bokros
mint kőlykét a fiahordó
télve cipellek magammal
hisz fölverte már a hajnal
sátrát fölénk fénylik a kezünk
és megérkezünk*

Hová forduljak

*Hová forduljak mihez fogjak
vágylemez körbe rohan
a hús páriái torognak
sikoltozva dallamosan*

*vizeskék ég-catatokkal
március motyója telik
ereimben egy piros hal
pimaszul fulladozik*

*mellbimbók tenyérben órák
fogak vésik számlapjukat
dél van testem mutatóját
vonzza a márciusi nap.*

Sikolyoddal szemközt

*Sikolyoddal szemközt
tompá könyörület:
párnás ajtók,
vattás tülek.*

*Bökös csontjaidat
kinek a sínjére raktad?
Szárszón nincs mozdony, mely
kisiklana miattad.*

*Várod darabokban
felszabadulva,
hogy goromba gesztusod
célzássá finomulna.*

Terézia

ELSŐ FELVONÁS*

(Nagyméretű, izléssel berendezett helyiség. A nézőtérrel tekintve jobbra ajtó nyílik a hallba. Bal oldalon falépcső az emeleti helyiségbe, András szobájába vezet. A lépcső alatt tapétázott ajtó, ez a fürdőszobába nyílik. A fürdőszobán át Bori szobájába lehet jutni. A hátsó ajtó Teréz szobájáé.)

A sofőr képeslapot olvas. Jó negyvenes korú, erőszakos típusú férfi, abból a fajtából, aki mindig tudja, mit akar. Teréz érkezik egy tálcával, rajta feketés készlettel. Háziasan öltözött, csinos, 35 éves nő. Asztalra helyezi és szétrakja az öt csészét.)

TERÉZ Nem jött még le?

(A sofőr attól a pillanattól, hogy Teréz belépett, mohón tapad rá tekintetével. Teréz ez láthatóan zavarja.)

SOFŐR Nem.

(Teréz mozdulatai felgyorsulnak. A csészéket igazgatva elkiáltja magát.)

TERÉZ András! (más hangon) Nem tudom minek kellene történni, amitől a mi családukban legalább egyszer mindenki egyformán cselekedne.

SOFŐR Úgy látszik, a kávézás nem az az eset.

TERÉZ Most már az ebédelés sem. (A kredencen álló ingaórára tekint) Fél három és ez a nyavalyás még nem jött haza. Aztán csodálkozik, ha szorul az apjától. Jöjjön, legalább a magáé ne hüljön ki.

(A sofőr leteszi a könyvet, egy fotelba ül és kézbeveszi csészéjét)

SOFŐR Miért nem ül le egy kicsit, Terike?

TERÉZ Még Bori szobájában is hátra van a takarítás.

SOFŐR (kávézik) Azt miért nem Borika csinálja?

TERÉZ Bori és a házimunka...

(A sofőr leteszi a csészét, hátradől és ünnepélyes pózt ölt.)

SOFŐR Kérdezhetnék valamit?

TERÉZ Tessék...

SOFŐR Hogy van?

TERÉZ Köszönöm jól.

SOFŐR Miért hazudik?

TERÉZ Nem szoktam hazudni.

(Szünet. A sofőr maga elé bámul.)

SOFŐR Terike, én negyvenöt éves vagyok, és ilyenkor meg szokta rágni az ember, amit mond. Én... beszélni szeretnék magával.

TERÉZ Miről?

(A sofőr a lépcsőre tekint és lehalkítja a hangját.)

SOFŐR Az életről... Kettőnk életéről.

(Szünet)

TERÉZ Az én életemről ne beszéljünk.

SOFŐR Pedig arról akarok elsősorban.

Én hét éve figyelem magát, és azt látom, hogy egyre rosszabb az élete.

TERÉZ Nem jól látja.

SOFŐR Annyira jól látom, hogy belefájdult a szemem.

TERÉZ Akkor ne nézze.

SOFŐR Miért ilyen elutasító?

TERÉZ Miért legyek más?

SOFŐR Mert tudom, hogy tud más is lenni. Emlékszem egy András-napra.

TERÉZ Jó kedvem volt, mert mindenkit jókedvűnek láttam magam körül.

SOFŐR Akkor megcsókolt engem.

TERÉZ Akkor az ördögöt is megcsókoltam volna.

SOFŐR De maga nem az ördögöt csókolta meg, hanem egy férfit. Én nem vagyok nagy lélekбúvár, Terike, de akkor azt éreztem, hogy maga egyáltalán nem boldog.

(Teréz elkiáltja magát.)

TERÉZ András!

* Csák Gyula első drámáját február 8-án mutatja be a Pécsi Nemzeti Színház. Folyóiratunkban a mű első felvonását közöljük. (A szerk.)

(Fentről András hangja hallik.)
 ANDRÁS Mi van?
 TERÉZ Gyere már!
 (A lépcső tetején megejelenik András. Ötven körüli, enyhén pocakos férfi. Tréning alsóban és trikóban van, kezében ecset, az arcát pamacsolja. A sofőrhöz szól.)
 ANDRÁS Maga már itt van? Mi újság?
 (A sofőr átalakul, vigyorog és lelkes.)
 SOFŐR Csupa jó, főnök.
 ANDRÁS Akkor nincs baj. Mindjárt jövök. Csak egy nagyon fontos interuban telefont várok. (Felemeli a hangját és Terézhez fordul.) Ez a taknyos még mindig nem jött haza?
 TERÉZ Nem.
 ANDRÁS Hát majd én kiverem belőle ezt a csavargási hajlamot.
 TERÉZ Hagyd csak, majd én megmondom neki a magamét.
 ANDRÁS Azzal aztán sokra megyünk. Azért jutottunk ide, mert állandóan te monddod neki a magadét.
 TERÉZ Mi az, hogy ide jutottunk? Hová jutottunk?
 ANDRÁS Egy órákor kijönnek az iskolából, nem? De ahelyett, hogy hazajönne, csavarogni megy.
 TERÉZ Biztosan beültek a cukrászdába.
 ANDRÁS Egy iskolásgyerek ne riszálja magát a cukrászdában. Addig neveled, amíg ringyó lesz belőle.
 TERÉZ Légy szíves...
 ANDRÁS: Jó, jó...
 (Eltűnik. Teréz zavarban van, amiért bátyja a sofőr előtt kiabált vele. Tétován az asztalhoz megy és két kezébe fogja a kancsót)
 TERÉZ Teljesen kihűlt.
 (A sofőr visszavált az előbbi hangra)
 SOFŐR Nézzc, Terike, én nem akarom magát sürgetni, ne válaszoljon most, csak ígérje meg, hogy alkalmat ad egy komoly beszélgetésre, és én várok.
 TERÉZ Ne várjon, mert az egy kapcsolat lenne köztünk, és én semmilyen kapcsolatot nem akarok magával, mint az eddigit, amely azon alapult, hogy maga a bátyám sofőre...
 SOFŐR Volt...
 TERÉZ Számomra soha nem lesz más.
 SOFŐR Mint sofőrt utasít vissza, vagy mint embert?
 TERÉZ Egykutya, nem?
 SOFŐR Egyik se kuyta.

(Bori viharzik be. Mini szoknya és pulóver van rajta, elején, hátulján azaz a felírással: NO! – Egyenesen az asztalhoz megy, felveszi a kávé és szörcsöli. Közben biccent néniének s a sofőrnek is.)
 BORI Cső...
 TERÉZ Hol voltál ilyen sokáig?
 BORI A cukiban ültünk... Erről valami fontosat akarok mondani neked.
 TERÉZ Előbb nekem van veled beszélni valóm. Meg attól tartok, apádnak is lesz.
 (Bori grimaszt vág, és a sofőrhöz fordul)
 BORI Isteni ez a tavasz, nem?
 SOFŐR (heherészve) Igen... Magáról amúgy is mindig a tavasz jut eszembe, Borika. Üdeség, frissesség...
 BORI Nekem meg mindig egy harci jelenet jut eszembe, ha magára nézek.
 SOFŐR Hogy-hogy harci jelenet?
 BORI Mondjuk például az, hogy egy vadkacsa megöl egy civilizált kacsát.
 És maga a vadkacsa.
 SOFŐR Jópofa maga Borika... Miféle pulóver ez magán?
 BORI Ez egy filozófikus pulóver.
 SOFŐR Angolul van rajta a felírás, ugye?
 BORI Igen. És magyarul azt jelenti: ne veszítsd el a fejed, az élet még meg akarja simogatni.
 SOFŐR Jó jelszó.
 BORI Azért viselem.
 TERÉZ Menj ebédelni!
 BORI Mi a kaja?
 TERÉZ Amit főztünk, azt eszed.
 BORI Milyen szigorú vagy! Egész nap mosolyszünet lesz?
 TERÉZ Jobban tennéd, ha összehúznád magad.
 BORI Ne felejtse el, hogy beszélni akarok veled.
 TERÉZ Tűnj már el.
 BORI Nem kívántok jó étvágyat?
 SOFŐR Jó étvágyat, Borika.
 BORI Köszönöm.
 (Kimegy. Szünet)
 SOFŐR Tudja, hogy megbántott?
 TERÉZ Maga provokálta.
 SOFŐR Nem provokációnak szántam, amit mondtam. Azért hozakodtam elő vele, mert én hét éve a család barátja vagyok.
 TERÉZ De nem az én barátom.

SOFŐR Szeretném, ha az is lehetnék.
 TERÉZ Nincs rá szükségem.
 SOFŐR Én meg úgy itélem meg, hogy nagyon is szüksége van egy barátira, akire támaszkodhat.
 TERÉZ A bátyám oldalán a legnagyobb biztonságban élek. *(A hallba nyíló ajtóhoz lép és kikölt)* Mama! Kávét!
 SOFŐR Éppen erről akarok magával beszélni. A főnök ügye rosszul áll.
 TERÉZ Akkor miért mondta neki az előbb, hogy csupa jó híre van?
 SOFŐR Nézzen rá, Terike. Egy roncs. Ő is érzi a veszélyt, de úgy tesz, mint ha ezt nem kellene komolyan vennie. Abba élte bele magát, hogy őt csak a helybeliek akarják elpusztítani, de odafront majd megvédik. Láthatja. Hetek óta ott gubbaszt a kakasülön, és búvóli a telefont. Várja, hogy majd megszólal, és megtörténik a csoda. Olyan, mint a pók, amelyiknek széttepték a hálóját és most már csak egy fonalon csüng lefelé. Görcsösen kapaszkodik ebbe az egy szál telefondróttba, mert már minden mást elvágtak körülötte.
 TERÉZ Megtiltom, hogy így beszéljen a bátyámról.
 SOFŐR Nekem szabad, Terike, mert én mellette vagyok. Most már csak én vagyok mellette.
 TERÉZ Majd mellette lesznek odafönt is. Ha ő annyira bízik ebben, akkor biztosan igaza van.
 SOFŐR Ne higgye. Olyan elveket sértett meg, amelyekre fent a legérzékenyebbek. Önkényeskedett. Olyan építkezésbe kezdett, amelyre nem volt pénzügyi fedezet, aztán olyan pénzekhez nyúlt, amelyekhez nem lett volna joga. Szembekerült a helyi vezetőkkel, a járással, aztán a megyével is. Ott pedig már nem teketóriáztak, hanem felfüggesztették. Most már belépnie sem szabad a gazdaság területére. Akármilyen nagy fej a főnök, határa van az ő jogainak is. És ezt a határt átlépte. És ezen a határon túl már nincs aki védje.
 TERÉZ Tegnapelőtt is beszélt egy pesti... illetővel, és biztatást kapott.
 SOFŐR Beszélgetni lehet, Terike. Az is lehet, hogy etetik valami sóderrel. De tenni, látja, semmit nem tesznek.
 TERÉZ Maga csak ne fesse olyan szörnyűnek a helyzetet. Lehet, hogy hibát követett el a bátyám. Hirtelen termé-

szetű. Máskor is volt már vitája, meg fegyelmi ügye. Mindenki vel megeshet, aki komolyan dolgozik.
 SOFŐR Most nem vitáról van szó, Terike! Birósági tárgyalás készül és talán ítélet... Súlyos ítélet.
 TERÉZ Ezt maga honna tudja?
(A sofőr papírt vesz elő a tárcájából és felmutatja)
 SOFŐR Idézés az ügyészségre. Tanúként akarnak kihallgatni. Huszonhárom ilyen papírt küldtek szét. Nagyban megy az üzem. Talán napok kérdése, és le is tartóztatják.
(Teréz megnézi a cédulát, hallgatásba süllyed. Leül a fotelba, maga elé mered. A sofőr sóhajt)
 SOFŐR Ez a helyzet, Terike.
 TERÉZ Minden esetre becsületes dolog magától, hogy ennyire aggódik a bátyáért.
 SOFŐR Engem a maga sorsa érdekel.
 TERÉZ Azt bizza rám.
 SOFŐR Terike. Nem mondhatja, hogy bármikor is bizalmaskodtam volna magával. Mindig betartottam a három lépés távolságot... Ha most úgy látja, hogy ez megváltozott, annak alapos oka van.
 TERÉZ Azt képzelem, hogy nehéz helyzetben vagyok, és ezt kihasználhatja.
 SOFŐR Fordítva gondolom. Mióta kezembe nyomták ezt az idézést, folyton az jár az eszemben, hogy megváltozik körülöttünk a világ, elkülönít bennünket a sorsunk, és rájöttem, hogy ezt nem engedhetem.
 TERÉZ Kedves Félix, maga túl könnyen dobálózik a szavakkal. Nem olyan gyorsan változik körülöttünk a világ. Nem olyan a természete.
 SOFŐR Ha a főnököt menesztik, akkor nagyon gyorsan megváltozik.
 TERÉZ Mi változik? Még ha feltesszük is, hogy bekövetkezik, amiről beszél, mi változik körülöttünk? A lényeg, a bennünket összetartó családi szeretet, semmi esetre sem. A többi pedig másodlagos.
 SOFŐR Terike, a főnöknek tizenöt éve sofőre van. Igaz, én csak hét éve vezetem a kocsiját, de tudom, hogy azóta kétszer sem ment végig gyalog a város. A főnök megszokta, hogy reprezentációs cigarettát szív, és reprezentációs konyakot iszik. A főnök nem tud-

ja, mennyibe kerül egy kiló kenyér; a főnök azt sem tudja, hogy melyik évben milyen hideg tél volt, mert mindig kiskabátban utazott, háztól házig. A főnök nem tudja, miképpen lehet megélni havi kétezerből, mert egy évtizede tízezer fölött keres.

TERÉZ Ha a szükség kényszeríti, majd megszokik másfajta munkakörülményeket is. Mások is változtatnak munkahelyet, és nem halnak bele.

SOFŐR A főnök nem munkahelyet fog változtatni, hanem életet. Ha engem kirúgnak, elmegyek szerelőnek vagy vásároló kereskedőnek, mint az apám. Vagy akármi másnak. De a főnök a mennyországból a pokolba kerül. Ez nem két különböző munkahely, hanem két különböző világ.

TERÉZ Ne féltse őt.

SOFŐR Én négy polgárit végeztem, Terike. Latin különbözetivel az ötödik gimnáziumot is kijártam. A főnök meg csak hat elemit és néhány tanfolyamot végzett, amit kitehet az ablakba. A főnök semmihez sem ért, csak ahhoz, hogy főnök legyen. Csupán a megbízhatóságában volt az ereje, azt meg most elveszítette.

TERÉZ Akkor elmegy fizikai munkásnak. Szántott és kaszált fiatal korában.

SOFŐR Most már a fizikai munka is más lett, azt is újra kellene tanulnia.

TERÉZ Akkor újra tanulja.

SOFŐR Lehet, hogy a karjával még bírna is, de az idegeivel nem bírja... És mi lesz magukkal? Hogy élnek majd tovább ezt a megszokott életet? Hogy lesz Borikából ezután nagyságos kisasszony, és hogy kerül be az egyetemre? Vagy cseléd lesz majd ő is mint maga? Boldogtalan áldozat lesz belőle is, mint magából?

TERÉZ Maga olyasmiről kezd beszélni, amihez nem ért. Se áldozat nem vagyok, se boldogtalan.

SOFŐR Ez meg is látszik. Csak magára kell nézni.

TERÉZ Azért élek így, ahogy élek, mert ezt tartom... a lehető legjobbnak és legtisztességesebbnek.

SOFŐR Feláldozza magát a bátyjáért, a húgáért, a családjáért. És mit kap cserébe?

TERÉZ Olyan elégtételt, ami a legfontosabb a világon. Egy családért, vagy

akármilyen más kis közösségért hozott áldozat mindig önmagában hordja a jutalmát.

SOFŐR Ez nekem blabla. Nézze, Terike, maga eddig csak azt látta bennem, hogy a bátyja sofőrje vagyok, és én sem törekedtem, hogy másnak lásson, holott én sok minden egyebet is tudnék csinálni. Megállom a helyemet épp úgy, mint akárki. Csak persze másfajta ember vagyok, mint a maga bátyja, aki valójában egy álmodozó, és most felébresztették, és nem tudja, hol van. Én viszont mindig pontosan értek és tudok mindent. És a tudásom azon alapszik, hogy csak egy igazság van a földön, az, amit pénzen adnak és vesznek. És nekem pénzem van! *(A belső zsebére üt)* Én soha nem kerülhetek olyan helyzetbe, hogy egy telefon mellett kuporogjak, felsőbb jóindulatokat kunyeráljak, mert csak elő kell nyálaznom néhány darab festett papírt, és házhoz jön a jóindulat, talpamat nyaldossa az igazság, és riszálja magát előttem az úgynévezett boldogság. Nézze meg ezt a világot, ami-ben él. Hajladoznak az emberek, mint a nádszál, sodródnak, akár a falevél, – csak akinek pénze van, az állhat szilárdan, és főntről nézheti, hogy az urak vagy elvtársak jönnek és mennek. Nincs közösség, se kicsi, se nagy, csak én vagyok magam – és a pénzem. És ha olyan nagyon akarom, a pénzen még közösséget is vehetek. Ruhák, bundák, ékszerek mellé még egy testre szabott zseb-kommunizmust is rendelhetek magának valamelyik maszek haveromnál, – ha akarja.

TERÉZ *(sértetten)* Kérem, fejezzük be ezt a beszélgetést.

SOFŐR Én nagyon komolyan gondoltam, amit mondtam, Terike.

(Bori lép be és átmegy a fürdőszobába, illetve a saját szobája irányába. Kicsit meglepődik, mert észreveszi, hogy nénye és a sofőr is felindult állapotban vannak)

BORI Pardon... Tehetek egy megjegyzést?

TERÉZ Nem.

BORI A kaját – sajnos – csak hármasra értékelhetem.

TERÉZ Nem vagyok kíváncsi a véleményedre.

BORI Kevés a táplálkozási fantáziátok. Nagynak is meg neked is. Nem tudtok elszakadni a megszokásaitoktól.

TERÉZ Saját háztartásodban majd olyat eszel, amelyet te főzöl.

(A sofőr felröhög)

SOFŐR Akkor nemigen eszik semmilyen, mert Borika nemigen fog főzni.

BORI Magának azért főznék egyszer... Ismerek néhány hatásos receptet.

TERÉZ Eredj a dolgozdra.

BORI Ne felejtse el, hogy fontosat akarok neked mondani.

TERÉZ Jó, jó, csak eredj már!

BORI És sürgőset is. Hosszút beszéltek még?

TERÉZ Nem.

BORI Megnyugtattál.

(Kimegy a fürdőszobáján. Rövid szünet után bekapcsolja a láthatatlan magnót, és a Pattogatott kukorica című szerzemény hallatszik előbb halkán, majd fokozatosan felerősödik, aztán minden tereket betöltően dübörög.)

SOFŐR Nincs mondanivalója számomra?

TERÉZ De van. Nézze, én harmincöt éves nő vagyok, és azt teszek az életemmel, amit akarok. Azt is el tudom képzelni, hogy egyszer talán férjhez megyek. De nem magához. A maga közeledését nem azért utasítom vissza, mert rangon alulinak érzem, hanem azért, mert maga nekem... közömbös. *(A sofőr közbe akar szólni)* Engedje befejeznem. De ha rokonszenvesebb lenne is, most kiábrándított volna. Maga és én nem csak különbözőek vagyunk, hanem – a gondolkodásunk lényegét tekintve – ellenségek. Maga cselédnek lát engem, semminek látja az életemet, üres áldozatnak, holott a legfőbb jó az, ami belőlem árad: a türelem, a megértés, a szeretet. És ha igaz lesz, amit maga jósol, akkor nekem ezután százszor önzetlenebbül kell segítenem és szolgálnom azt a néhány embert, akik között most élek.

SOFŐR Mit tehet maga a bátyjáért, Terike, ha őt kiűldözik a paradicsomból? Hogy tud maga segíteni az ő megaláztatásán? Simogatja majd esténként a fejét?

(A magnó mind erősebben szól, ezért – és belső indulataik okán – a színen levők is felemelik a hangjukat)

TERÉZ Ahhoz magának semmi köze!

SOFŐR Hogy változtat maga azon, hogy öneki naponta kerülnie kell azok tekintetét, akik majd kárörvendve mutogatnak rá, hogy na, lecsúszott az elvtárs? Kimarták az elvtársat az elvtársai?! Próbálkozzék egy kicsit az ő fejével gondolkozni, ha már annyira az ő érdekeit akarja képviselni!

TERÉZ És mit gondol, mit segítene az, ha én egy érdekházasságot kötnék? Ő lenne az első, aki tiltakozna ellene. Maga nagyon rosszul ítéli meg az én bátyámat.

(A magnó mostmár teljes erővel bömböl. András jelenik meg a lépcső tetején. Túlkiabálja a magnót)

ANDRÁS Az istenit! Hallgattassátok el azt a hülye zenebonát! Pesttel beszéllek!

(Teréz a fürdőszobába lép, és bekiált Bori szobájába)

TERÉZ Azonnal zárd el a magnót!

(A magnó elhallgat. Teri visszajön. Fentről András kiabálása hallatszik)

ANDRÁS Halló! Igen!... Most jól hallok! Hallgatom...

(Elhallgat, most teljes a csend. A sofőr közelebb lép Teréhez, és halkán, főttan, kissé hadarva magyaráz)

SOFŐR Valami mást mondok, Terike. Ne jöjjön hozzám feleségül. Legalábbis ne most. Ne is gondoljunk erre. Valami mást mondok... Én a főnökkel a katonaságnál ismerkedtem meg; parancsnokom volt. Azóta jó barátságban vagyunk. Ő vett ide maga mellé egy nehéz pillanatomban, és én halás vagyok neki. Most, hogy kiszaladt alóla a talaj, most mód nyílik rá, hogy viszonozzam. Az én sógorom autószerelő. Arra gondoltunk, hogy önállóso-dunk és nyitunk egy műhelyt. Aranybánya lesz. Oda vennénk a maga bátyját is. Garantálom, hogy keres annyit, mint amennyit eddig keresett. Erről meséljen a bátyjának, és a többit felejtse el. Arról majd akkor beszélünk, ha eljön az ideje. Elfogadható ez így? Én a bátyja barátja vagyok, az én kezem alatt dolgoznia nem lesz megalázó. Rendben lesz így? Csak az ő érdekét nézzük... Ígérje meg, hogy beszél erről a bátyjával.

TERÉZ Jó.

(Ismét András hangja hallik)

ANDRÁS Értettem... Igen... Megértettem... Köszönöm...
(Szünet. Kis idő múltán megejelenik András a lépcső tetején. Lassan megindul lefelé)

SOFŐR Valami baj van, főnök?
(András komoly, gondterhelt. Leérkezett és szürcsölni kezdi a kávéját)

ANDRÁS Van. (Szélesen körbemutat) Az emberiséggel. Buta az emberiség.

TERÉZ Mi történt?

ANDRÁS (A sofőrhez) Szóval: mi újság?

SOFŐR (bizonytalanul, meggyőződés nélkül) Fel van bolydulva a város. Mindenki ideges.

ANDRÁS Az a jó.

SOFŐR Aggódnak az emberek. Nem kis dolog, ha egy olyan régi vezetőkádert, mint maga, elmozdítanak.

ANDRÁS Nem bizony.

SOFŐR Mert magával kezdték, de aztán kivel folytatják? És nem csak a fejesek, hanem a kisemberek is félnek, mert ahogy a példabeszéd tartja: a vilámok odafenn szoktak cikázni, de lefelé szoktak sújtani.

ANDRÁS Így igaz. Na... maga most elmegy a cementüzembe, megkeresi az igazgatót és megmondja neki, hogy azonnal kezdjék el a vasbeton-elemek gyártását. Én üzenem. A papírt majd később megkapják... Különben hagyja, majd én telefonálok neki.

(Teréz és a sofőr értetlenül hallgatják)

SOFŐR De hát főnök, tudja, hogy... azt leállították. Hiszen...

ANDRÁS Majd visszaállítják.

SOFŐR Magának ehhez nincs joga.

ANDRÁS Fűtyülök rá.

SOFŐR Még nagyobb bajt akar magának, főnök?

ANDRÁS Nem érdekel a sok tökkelütött bürokrata. (Maga elé, inkább önmagának) Kapaszkodnak a hivatali pozícióikba, mint bogáncs a szőrbe, és semmi más nem érdekli őket, csak hogy megmaradjanak. És nem tűrik, hogy valaki külön legyen. Amint egy valóban forradalmi gondolattal találják szembe magukat, menten pánikba esnek, mintha a tető égne a fejük felett. Régen volt, amikor ezek még forradalmárok voltak! Lapulnak és azt hajtogatják, hogy a szocializmus építésének olyan periódusa kezdődött, amelyben már csak rettentően fontolgatva halad-

hatunk. Legszívesebben megállítanánk az időt, hogy semmi ne történjen, mert akkor biztonságban terpeszkedhetnek a meleg karosszékekben a végső korhatárig. Nekem azonban más a véleményem. Azért állunk azon a helyen, amelyiken állunk, hogy a haladás motorjai legyenek, ne pedig fékezői. Én is megtehetném persze, amit ők. Nekem is jogom lenne a pihenéshez, a nyugalomhoz, hiszen éppen eleget küzdöttem, eleget kockáztattam már. Élhetnék úgy, a fejem se fájjon, de én nem magamért élek, hanem az ügyért! Annak pedig győznie kell, akrámennyi bürokrata fejébe kerüljön!

SOFŐR Jelenleg úgy fest, hogy a magáéba kerül, főnök.

ANDRÁS Ne károgjon! Maga ezt a témát még csak nem is ugatja, barátom, mert ehhez politikai iskola kell!...

(A sofőr előveszi az idézést)

SOFŐR Politikai iskolám nincsen, főnök, ellenben olvasni azért tudok. Nézze meg, mi áll ezen a papíron. Mára kaptam.

(Átnyújtja. András elolvassa)

ANDRÁS ... Tanúkihallgatás a Csekőféle ügyben... Aláírás: Hollai Artúr, városi főügyész. Ez aztán a pofátlan-ság teteje! Tudja ki ez a főügyész? Úgy haptákkolt apám előtt, meg elöttem is, hogy csörgött a bokája. Most meg vizsgálatot folytat – ellenem! Na, kedves Artúr bácsi, újra kisfiú leszel te hamarosan.

(A papírt eltépi. A sofőr kétségbeesik)

SOFŐR Mit csinál, főnök?

ANDRÁS Ha kérdezik hová lett, mondja bátran, hogy én téptem el. De nem kérdezik, ne féljen. Más gondjuk lesz rövidesen.

(Szünet. A sofőr ocsúdik fel először)

SOFŐR Maga titkol valamit, főnök. Valamilyen csoda történt?

ANDRÁS Nincs szó csodáról. Ami történt, az természetes.

TERÉZ De hát mi történt?

ANDRÁS Elértem, amit akartam. Kézbe vették odafenn az ügyet. Majd ők döntenek, és nem ezek a pojacák itt. Teljhatalmú szakértőt küldenek.

SOFŐR Ezt komolyan mondja?

ANDRÁS Mikor vicceltem én magával? Hallhatta, hogy az imént telefonáltak. Hivatalosan értesítettek, hogy helyt

adnak a kérésnek, és útnak indítottak egy teljhatalmú megbízottat. Egyetemi tanár, igazi professzor az illető, aki nem kártyaparti közben szerezte a diplomát, mint sokan az itteni doktorok közül. Ahogy sejtem: amolyan szürke eminenciás lesz ez, a fejesek sűgője. Mint mondjuk, Nixonnak Kissinger.

SOFŐR Ha ez így van, akkor maga nagy potentát, főnök. Sokkal nagyobb, mint eddig gondoltam.

ANDRÁS Semmiféle potentát. Becsületes forradalmár vagyok, és az ilyenekre vigyáznak odafent.

SOFŐR Ne kisebbitse magát, főnök! Nagy dolog ám, ha magával se a járás, se a megye nem bír. Mégiscsak nagy potentát maga! Ki más érhetne volna el, hogy egyszál telefondrótra kapaszkodva, felülre kerüljön?! Kinek van itt olyan telefonja, aminek a másik végét pesti fejes fogja? És kinek a kedvéért fárasztanának ide egy professzort, hogy a helybeliek feje fölött intézkedjék a maga ügyében? Én már csak igazán régen tudom, hogy maga nem akárki, de ezt magam se gondoltam volna. Le a kalappal, főnök! *(A sofőr most már teljesen meghunyászkodik; nyájkodó és hízog)* Nem szeretnék az itteni elvtársak bőrében lenni... Mert figyelje csak, hogy okoskodok? Ha ez a professzor idejön, az azt jelenti, hogy magának adtak igazat odafent. Ha elfogadták volna, amit az itteniek mondtak, akkor miért különének külön teljhatalmú kivizsgálót?

ANDRÁS Jól okoskodik.

SOFŐR De hát akkor ez teljes diadal, főnök!... Nem szeretnék a bőrükben lenni... Most majd szétüt közöttük, ugye főnök?

(András egy fotelbe ereszkedik, Teréz a fotel karfájára ül, hogy szorosan a bátyja mellett lehessen, hogy szinte azonosuljon vele)

ANDRÁS Szétütők? ... Persze, hogy szétütők. De nem vagyok inkvizitor. Disztingválni kell a büntetésnél. Mert vannak főbűnösök és vannak hülyék, akik csak bejárnak, ha rájuk kiáltanak. Nem az a célok, hogy én most mindenkire lesújsak, hanem csak az, hogy

utat vágjak a bürokraták közt az ügynek, amit képviselek.

(Leccsendesül. Kissé tűnődik)

ANDRÁS Néhány embert, persze, móresre kell tanítanom. Főképpen azokat, akikről azt hittem, hogy tűzön-vízen át követnek, hiszen én vakartam ki őket a semmiből! – de aztán kitűnt róluk, hogy menten kést döfnek belém, amint a hátamat látják. Ez fáj a legjobban. Ez nekem is komoly tanulság. Arra figyelmeztet, hogy én sem csináltam jól mindent. Többet kell törődnöm az emberekkel.

(Bori lép be)

BORI Szia, papa.

(András mély gondolatokból ébredve kapja rá a tekintetét, és sokáig rajta nyugtatja, mintegy latolgatva: hát ezzel meg mit csináljak?)

ANDRÁS Mégis hazajöttél? Azt hittem, csak hajnalban látunk.

BORI Egyszer majd elkövetkezik az is, papa. Ne légy türelmetlen.

TERÉZ Te pedig ne légy szemtelen. Apádnak millió gondja van, és még te is keserited.

(Teréz úgy tekint bátyjára, mint olyanra, akinek millió gondja van)

(Bori egy merész lendülettel apja mellett terem, és Terézhez hasonlóan, a fotel másik karjára ül)

BORI Sokat gondolkozol apukám? *(Megkopogtatja apja borzas fejét)* Ezzel a fejjel gondolkozol?

TERÉZ Bori!

ANDRÁS Megérdemelnél egy pofont. Szerencséd, hogy most valóban más gondjaim vannak. De azt már látom, hogy itthon is többet kell törődnöm az ügyekkel. Mindenhol ott kell lennem... *(Sóhajt, nyújtózik, hogy mintegy lerázza ezeket a kis gondokat, amelyek után ismét nagy gondjaiba fog merülni)* Főzzetek még egy kávét. *(Bori leperdül apja mellől)*

BORI Majd én.

(Csókot nyom apja arcára és kisiet. Teréz is feláll és összeszedi a csészéket)

TERÉZ Milyen szorgalmas lett ez.

ANDRÁS Tudni kell vele bánni.

(Teréz kis grimaszt vág és kivonul a tálcával. A sofőr ajtót nyit neki. Teréz magáról, idegenül néz rá)

TERÉZ Köszönöm.

(A sofőr megadóan fejet hajt. Az van a mozdulatában, hogy mindent ért és mindent tudomásul vesz. A főhajtást kitartja egy kicsit. András hangja riasztja fel)

ANDRÁS Figyeljen!

SOFŐR Figyelek, főnök.

ANDRÁS Tegyen egy utat a városban. Lehet, hogy a... mi emberünk már meg is érkezett... Tudakoljon meg mindent, amit lehet. Hol szállt meg, mit csinál, megvannak-e a munkájához a szükséges feltételek, és így tovább... Könnyen lehet, hogy nem fogadják itt valami barátságosan. Ha módja lesz rá, beszéljen is vele. Nyugodtan mondja, hogy én küldtem. Megkaptam a hivatalos értesítést és... bármiben álllok rendelkezésére.

SOFŐR Értem, főnök.

(András megindul a lépcsőn felfelé)

ANDRÁS Még ma értesítést várok.

SOFŐR Meglesz, főnök!

(A sofőr kimegy. András felsétál és szintén eltűnik. A szin üres. Bori lép be, kezében régimódi, tekerős kávédaráló. Leül egy fotelba és darál. Ki kiált a konyhába)

BORI Gyere már!

(Teréz bejön. Az asztalhoz megy, igazgatja a terítőt)

TERÉZ Áldhatod a szerencsédet, hogy jókedvében találta apádat.

BORI Képzeld el, a presszóban megismerkedtem egy férfival.

TERÉZ Mondtam valamit.

BORI Hagyd már ezt. Hogy bírod ki, hogy állandóan körülötte forogjon minden gondolatod? Mintha direkt erre lennél idomítva. Apád így, apád úgy, apád amúgy. Semmi más nem jut az eszedbe? Mondtam, hogy fontos dologról akarok veled beszélni.

TERÉZ Elég baj, hogy neked meg soha nem jut eszedbe az apád iránti köteles tisztelet.

BORI Majd ha okot ad rá, akkor tisztelni fogom. A nemzés ténye kevés ehhez.

TERÉZ Hogy beszélsz az apádról?!

BORI Tudod mennyi apa van, aki semmi tiszteletet nem érdemel?

TERÉZ Csakugyan ideje lesz már, hogy egy kicsit törődjön veled. Én már belefáradtam. Daráld azt a kávé, ha már elvetted tőlem.

(Bori tekeri a darálót, de hamar abbahagyja)

BORI Szóval megismerkedtem egy férfival.

TERÉZ Túl korán kezdted.

BORI Azaz, hogy ő ismerkedett meg velem.

TERÉZ A kezéd is járjon, ne csak a szád.

(Bori teker néhányat, de megint abbahagyja)

BORI Egészen előlről kell kezdenem, mert itt minden mozzanat roppant fontos. Figyelsz rám?

TERÉZ Ha nem figyelek, akkor is mondd.

BORI Én ma délután meg lettem rontva... Ne ijedj meg, ezt jó értelemben mondom. Én már soha többé nem leszek olyan, amilyen ma délután előtt voltam. Kinyílt egy ablak, amelyen át megláttam, hogy másfajta világok is vannak. Olyan volt az a férfi, mintha a Marsról érkezett volna, pedig csak Pestről érkezett. Teljesen más, mint amit eddig láttam. Felfogod ezt?

TERÉZ Hogy kerülsz te marsbéli férfiak társaságába?

BORI Mondom, hogy beültünk a cukrászdába... Először csak Lézer láttuk meg, tudod a fizikatanárt, akit elég egyszer látni, aztán meg kell halni a rémülettől. Csupa tilos dolgot művelünk, mert cigiztünk is, és ezt a Lézer nyilván kiszúrta. Felállt az asztaluktól és a másikkal együtt elindult felénk. Minden menekülés útja elzárva: ültünk, mint a fehér egerek, akiket megbűvölt a pápaszemes kigyó. Mikor odaértek, azt mondja a Lézer: Felállni lányok és mutatkozzanak be a professzor elvtársnak! Akkor néztem meg a professzort, és láttam, hogy irtó kínos neki Lézer hülye modora, és rögtön elnézést kért, amiért megzavart bennünket, és engedélyt kért, hogy leülhessen egy pillanatra a tanár úrral, akit régi barátjának nevezett. Nem sejtessz valamit?

TERÉZ Mit kellene sejtennem?

BORI Nincs valami előérzeted?

TERÉZ Add ide azt a darálót, mert így hiába várja apád a kávé. *(Elveszi a darálót és ő darál)*

BORI A szeme zöld, a haja... hogy is mondjam – kese. Van ilyen, ugye?

Olyan meghatározhatatlan színű, szőkésbarnás. Szóval külsőre tulajdonképpen nem valami feltűnő, de... levegője van. Azt szokták mondani az ilyenre, hogy jelenség. Olyan mint egy műalkotás, aminek belső sugárzása van. Mond ez neked valamit?

TERÉZ Semmit.

BORI Nem találkozta még ilyennel?

TERÉZ Nem.

BORI Furcsa.

TERÉZ Miért furcsa?

BORI Csak mondom. Aztán azt mondta: kicsit úgy érzi magát, mint a bűnös, aki visszatér a tett színhelyére. Az a bűne, hogy itt született, itt volt fiatal és itt minden az ő fiatalságát idézi, de különösen én idéztem fel benne valamit, mert erősen emlékeztetem valakire, akit tizenöt évvel ezelőtt látott utoljára. Még mindig semmi?

(Teréz olyan, mint akit gyöngye áramútás ért.)

TERÉZ Folytasd!

BORI Szóval mégis érdekel? Baj lenne, ha itt abbahagynám?

TERÉZ Ne hülyéskedj!

BORI Aztán azt mondta, hogy bocsásunk meg, ha vette a bátorságot és a tanár úr engedélyével megzavarta a nyugalmunkat... *(más hangon)* Állati érdekes, de én még sose gondoltam arra, hogy olyan vagyok, mint te voltál fiatal korodban. Tulajdonképpen arra sem gondoltam még, hogy te valaha fiatal voltál.

(Szünet. Bori a nénjét tanulmányozza, akinek a keze lassul, majd teljesen abbahagyja a darálást, és maga elé bámul)

BORI Mondta valamit?

(Teréz összerезzen és folytatja a darálást)

TERÉZ Nem.

BORI Úgy hallottam pedig. Nem is kérdeztél?

TERÉZ Nem.

BORI Nem is akarsz kérdezni?

TERÉZ Nem.

BORI Aztán még beszélgettünk a tavaszról, a fizika órákról, aztán megkérdezte, hogy divatos találkahely-e még a patak hídja...

(Teréz keze ismét megáll. Bori fixirozza, majd elandalodva a levegőbe bámul)

BORI A patak hídja... Te és a patak hídja?!... Irtó furcsa volt ezt elképzelni... Aztán azt is mondta, hogy a tanár úrtól tudja, hogy én a te unokahúgod vagyok, és ő már látott engem három éves koromban, amikor te sétáltattál, de akkor egyáltalán nem hasonlítottam mostani önmagamhoz, ellenben most nagyon hasonlítok a te akkori magadhoz... És kézcsókját küldi neked, és szeretné, ha találkoznátok. Még mindig nem tudod, kiről van szó? *(Teréz a felindulástól reszketegen ingatja a fejét)*

BORI Szabad a gazda? Úgy hívják, hogy Kaszás János. Miért lettél ilyen nemzeti-színű? Ő volt az első lovagod?

TERÉZ Itt laktak és ismertük egymást. Ennyi az egész.

BORI Ha csak ennyi, akkor miért sápadtál bele, hogy itt van? Nem lehet az, hogy szerelmes voltál belé? Hogy nagyon szerelmes voltál belé?

(Teréz egészen magába roskad és nem telet, Bori egyideig nézi, majd nagyot sóhajt és elgondolkozva maga elé bámul)

BORI Különös nap ez a mai. Lehet, hogy én ma rájöttem valamire. Tudod milyen az, amikor az ember sokáig csak él, csak él, csak néz és lát valamit, amiről azt hiszi, hogy az az, aminek látja, aztán egyszercsak kiderül, hogy ez tévedés. Mondjuk például ez a szekrény, amit már úgy megszoktam, hogy észre sem veszem, egyszercsak meghajolna előttem és azt mondaná: kérem szépen, én nem szekrény vagyok, aminek látszom, hanem kanapé, esetleg búzaföld. Valami egészen más, mint aminek eddig látszott... Miután elváltam attól a férfitől és leráztam a barátnőmet is, állandóan ezen tűnődtem hazafelé jövet. Megindult a képzeletem és nagyon sok furcsát gondoltam... Ne bántódj meg, de veled is úgy vagyok mint ezzel a szekrénnel, hogy megszoktalak: megszoktam, hogy olyan vagy amilyen vagy. Jössz, mész, mosol, takarítasz, mert egy jövő-menő gép vagy, mert egy takarító gép vagy, aztán zsörtölödsz velem, mert egy zsörtölődő gép vagy, de egyszer csak kiderül, hogy más vagy belül, hogy búzaföld vagy belül, mert őrzöl egy hangot, egy hajszint, egy tekintetet,

egy simogatást, amit mélyen magadba rejtesz, de amitől mégis egészen más vagy, mint amilyennek kívülről látszol. És ha csak téged nézlek, még ezer évig, erre én soha nem jöttem volna rá. Ma azt a férfit látva értettem meg, hogy te is más lehetsz, mint aminek látlak, hiszen ő is másnak lát, vagy más emlékei lehetnek rólad. Eddig te házútságban tartottál engem, és mindenki mást, és talán magadat is.
(*Teréz öléből kihullik a kávédaráló, szétszóródik a kávé. Teréz hisztérikusan felkiált*)

TERÉZ Hallgass!...

(*A kiáltás zokogásba fullad. Hosszan, keservesen sír, Bori melléje térdel, átöleli és simogatja.*)

BORI Sírjál csak, sírjál, kedves búzaföldem.

(*Teréz sírása felerősödik és ellöki magától hűgát, aki félrebb áll, s kis tűnődés után megint maga elé beszél*)

BORI Talán haragszol, amiért rájöttem valamire? Hiszen az a jó, ha minél többet tudunk egymásról, ha minél nyíltabban élünk, mert annál jobban szerethetjük egymást. Én, látod, örülök neki, hogy ezt az egészet megértettem. Megértettem, hogy te búzaföld vagy, hogy te is meg vagy rontva, mert neked se kell ez a világ olyannak, amilyen, mert neked is kinyílt valamikor az az ablak, és attól kezdve már nem élhetél úgy mint azelőtt. Ezt jól megértettem. Azt viszont nem értem, hogy akkor miért éltél mégis úgy? Ha te nem voltál mindig ilyen, ha most sem vagy igazándiból olyan, amilyennek látszol, akkor miért erőltetted magadra ezt a látszatot?

(*Teréz lassanként megnyugszik. Próbálja összeszedni magát.*)

TERÉZ Szétszóródott ez a nyomorult kávé. Segíts összeszedni.

BORI Miért nem találkozott tizenöt évem át egyszer sem?

TERÉZ Mert ő Pesten élt, én meg itt.

BORI Tudod mi jutott eszembe? Meny nyire más lett volna itt minden, ha hozzám mentél volna. Tudod, hogy néznél ki ahhoz képest, ahogy most kinézel?

TERÉZ Vagy szedjed, vagy hagyj magamra. És ne taposd szét.

BORI Még én is más lettem volna. Eddig

nagyon sokat hittem magamról, de ma délután éppen olyan libának éreztem magam, mint amilyenek a többiek, akik itt élnek körülöttem... Nem láttam gyűrűt az ujján, pedig ez nem olyan, aki leveszi, ha vidékre utazik. Találkoztok majd, és minden rendbejön. Mit gondolsz erről?

(*András jelenik meg a lépcső tetején*)

ANDRÁS Mi van már azzal a kávéval?

Egy rakás nőt eltartok, de nem kaphatok egy kávét?

BORI (*lehalkított hangon*) Szóval mit üzensz neki?

TERÉZ Semmit.

BORI Megigértem, hogy választ viszek.

TERÉZ Menj a szobádba és tanulj.

BORI Ezt nem tehetjük vele.

tam. Beszélni akarok apáddal.

TERÉZ (*kiabálva*) Azt tedd, amit mond-

ANDRÁS Na! Nem hallod, amit a né-néd mondott!

(*Bori kimegy*)

ANDRÁS Te meg miért kiabálsz úgy?

TERÉZ Látod, hogy nem bírok vele.

ANDRÁS Azért mert kiabálsz. Halk, de határozott szóval többre mennél.

TERÉZ Ne oktass!

(*Szünet*)

ANDRÁS Mit akarsz mondani?

TERÉZ Akad témánk, nem?

ANDRÁS Most jöttél rá, hogy nem bírsz vele?

TERÉZ Nem róla van szó.

ANDRÁS Hát miről?

TERÉZ Ne kérdezz olyan magasról. Így nem tudok beszélni.

ANDRÁS Akkor halasszuk el.

TERÉZ Ne halasszuk.

ANDRÁS Jól tudod, hogy milyen súlyos teher nehezedik rám ezekben az órákban. Éppen most jut eszedbe, hogy trécseljünk?

TERÉZ Nekem is vannak terheim és gondjaim. Én is ember vagyok!

(*András elcsodálkozik. Csúnyán néz hűgára, de nyugalmat erőltet magára.*)

ANDRÁS Hallgatlak.

TERÉZ Félix megkérte a kezem.

ANDRÁS És?

TERÉZ Hogy-hogy és?

ANDRÁS Te mit feleltél?

TERÉZ Na, mit gondolsz, mit feleltem?

Nem az az érdekes, hogy én mit feleltem.

ANDRÁS Hanem?

TERÉZ Hanem az, hogy idáig merész-
kedett.

ANDRÁS Bátor ember. Ki se néztem be-
löle.

TERÉZ Azonkívül autószervizt akar be-
rendezni. A sógorával társulna és té-
ged is alkalmaznának.

ANDRÁS És erre mit feleltél?

TERÉZ Ne arra légy kíváncsi, hogy én
mit feleltem. Nem érted, miről van
szó?

ANDRÁS Miről?

TERÉZ Arról, hogy meg akar venni ben-
nünket szőröstül-bőröstül.

Előáll itt, mint egy handlé, és ajánla-
tokat tesz az életemre, a te életedre,
a jövőnkre, az egész csödtömegre.
(*András felnevet*)

ANDRÁS Élelmes ember.

TERÉZ Nem mondhatjuk rá, hogy nin-
csenek ötletei.

ANDRÁS De hát az a jó, hogy a te éle-
ted nem az ő ötleteitől függ. Akarod,
hogy rendre utasítsam?

TERÉZ Nem.

ANDRÁS Kedvem lenne pedig.. Az a
legnagyobb baj a világon, hogy az em-
berek nincsenek tisztában a saját hely-
zetükkel. Képtelenek felfogni a reali-
tásokat. Na... Azért jól tetted, hogy
szóltál. Alkalom adtán csak elkapom a
frakkját.

TERÉZ Nem tudom.

ANDRÁS Mit nem tudsz?

TERÉZ Hogy nincs-e igaza?

ANDRÁS Miben?

TERÉZ Abban, hogy feleségül kér. Hát-
ha nagyon is reálsan ítéli meg a hely-
zetet. Itt vagyok, szabad nő vagyok,
mire várok? Talán éppen arra, hogy
valaki megkérje a kezemet...
(*András nem egészen érti*)

ANDRÁS Számár beszéd. Az én húgom
nem azért van a világon, hogy sofőrök
szaglásszanak körülötte.

TERÉZ Hanem miért? Miért vagyok a
világon, András?

ANDRÁS (*Némileg zavartan a váratlan
kérdéstől*) Hozzá akarsz menni?

TERÉZ Ugyan...

ANDRÁS Akkor meg mi a bajod?

TERÉZ Nem tudom...

ANDRÁS Én honnan tudjam?

TERÉZ Talán elfáradtam egy kicsit.

ANDRÁS Miért nem fogod be jobban
azt a kölyköt? Meg azt is ajánlottam

már, hogy takarítónőt küldök a gaz-
daságból.

TERÉZ Nem a takarításról van szó, And-
rás.

ANDRÁS Hát miről? Beteg vagy? Fáj
valamid?

TERÉZ Az élet fáj, András. Az fáj, hogy
nem látom értelmét az egész életem-
nek. Mindjárt vége, és nem tudom:
miért volt? Miért nem lehettem benne
csak egy kicsit is boldog?

ANDRÁS Jókora jut eszedbe, hogy filo-
zófálj. Nekem szét pattan a fejem, te
meg nyafogni kezdesz! (*Erősen gon-
dolkozik*) Azt hiszem, nem az a te ba-
jod, hogy fáradt vagy, hanem nagyon
is kipihent lehetsz! Honnan veszed
ezeket a nagyságos asszonyi hiszté-
riákat? Ne hívjunk mindjárt pszichiá-
tert vagy gyóntatópapot? Nagyon egy-
szerű és világos az emberi élet, – ha
nem ködösítjük. Nézd meg anyánkat!
Nézd meg azt az öregasszonyt. Hány-
szor láttad, hogy óbégatni kezdett az
élete értelmetlenségéről?! Végezte a
kötelességét, és ez értelmet adott az
életének.

TERÉZ Ne hasonlíts anyámhoz!

ANDRÁS Miért ne? Ó talán nem ember?
Vagy te talán különleges ember vagy?

TERÉZ Más világ volt akkor, és más
van most.

ANDRÁS De ugyanaz maradt a reglama!
Állt a helyén, ameddig bírta. Most te
állsz a helyén, és neked kell bírnod.
Ez a folytonosság tartja fent az embe-
ri világot! Miféle boldogságot akarsz
hajkurászni? És egyáltalán: miért lett
most neked ekkora gondod, hogy he-
lyesen élsz-e? Élünk, ahogy élünk. Eb-
be születünk bele, ezt formálta ne-
künk a sorsunk, itt kell helytállnunk...
Elismerem, hogy ez nem mindig könnyű.
Azt hiszed, nekem talán fenékgig
tejfél? Néha én is legszívesebben
kiszaladnék a világból! De helyemen
tart a kötelesség. És a kötelességem
becsületes teljesítése még boldoggá is
tesz, – ha úgy szereted ezt a kispol-
gári szót. Mert öröm számomra azt
láttni, hogy összetartalak, eltartalak
benneteket, hogy mindent megadhatok
neked, anyámnak, a gyerekemnek. Ezt
látom az életem értelmének. Így gon-
dolkozom én a boldogságról.

TERÉZ Meg úgy, hogy szeretőket tartasz.

ANDRÁS *(meglepődik)* Ennek mi köze ehhez?

TERÉZ Hozzátartozik a boldogságodhoz.

ANDRÁS Hát aztán? Elváltam a feleségtől. Az is miattatok történt. Miatlad elsősorban, mert nem fértek össze. *(Némi töprengés után)* Ha olyan nagyon akarod, akkor... tarts szeretőt te is. Csak vigyázz, hogy senki meg ne tudja!

TERÉZ És ha férjhez mennék?

(András megütközik, elgondolkozik)

ANDRÁS Tessék... Ebben én soha nem akadályoztalak.

TERÉZ Csak egyszer. Tizenöt évvel ezelőtt.

ANDRÁS Egyszer igen. De abban igazam volt. Ezt később te is beláttad.

TERÉZ Beláttam, igen.

ANDRÁS Hát akkor?

(Teréz kinlódik, nem tudja, miként hozakodjon elő legfontosabb mondanivalójával. András megindul a lépcsőn felfelé)

ANDRÁS Legyél boldog, ahogy akarsz. Engem hagyj ki belőle! Meg a lelki nyavalyáidból is. Nincs időm ilyesmi-re!

(Teréz utánaszól)

TERÉZ András...

ANDRÁS *(legyint és megy felfelé)* Mondtam, hogy hagyjál!

TERÉZ Itt van János!...

ANDRÁS Miféle János? *(megáll)*

TERÉZ Kaszás János. Itt van a városban, és azt üzenete, hogy találkozni akar velem. És azt gondoltam, hogy én is találkozni akarok vele.

(András megindul a lépcsőn lefelé. Teréz egyre gyorsabban, egyre felindultabban, ijedten hátrálva hadarja)

TERÉZ Tizenöt év után már igazán nem lehet ennek jelentősége, és mégiscsak együtt jártunk iskolába, és bizonyára nem haragszik ránk, ha találkozni akar, és gondolom te is elfelejtettél már mindent, és te sem haragszol rá, hiszen tizenöt év alatt még a sírkövet is benővi a fű...

(András leérkezett, szétvetett lábbal megáll a szoba közepén)

ANDRÁS Szóval innen fúj a szél?

TERÉZ Csak pár napig lesz itt, és arra

gondoltam, hogy egy fél órát talán beszélgethetnénk vele.

ANDRÁS *(fojtott indulattal)* Szóval te nem akarsz Félixhez férjhez menni? Ugye nem? Máshoz se. Eszed ágába sincs. Nem akarsz te semmit, csak ő-vele beszélni... Alakoskods, megjátszod magad, mindenféle hülyeségről beszélsz, én meg bedülök, mert komolyan veszek, holott egy szavad se igaz, mert minden mögött az húzódik meg, hogy újra feltűnt a láthatáron az a szarházi!

TERÉZ *(reszketve, rebegeve)* Ha te haragszol is rá, nem tudom, én miért ne beszélhetnék vele – talán utoljára az életben...

(András birkózik, hogy leküzdje indulatát, végül ez valamelyest sikerül is)

ANDRÁS Nézd csak, hűgocskám. Emlékszel arra, hogy amikor tanyán laktunk, volt nekünk egy nagy fehér kutyánk? Négy-öt éves lehetél, biztosan emlékszel rá. Hattyúnak hívtuk, mert tiszta fehér volt. És egyszer egy veszett kutya került a tanyánkra, és összeverekedett a Hattyúval. Te is a közelükben álltál, és visítottál, mint a fába szorult féreg. Felkaptam egy durngot, és agyonvertem a veszett kutyát. Aztán emlékszem rá, hogy rögtön utána agyonvertem a Hattyú kutyánkat is. Mert tudtam, hogy rövid idő múlva ő is megveszett volna, és akkor megmarhat téged. Ha fájt is, amit tettem, meg kellett tennem a te érdekében...

(Más hangon) És amikor tizenvalahány évvel később, rongyosra vertem a pófáját ennek az ifjú Kaszás Jánosnak, azt is a te érdekében tettem. És amikor azt mondom most, hogy nem akarok erről az alakról többet hallani, azt is a te érdekében teszem.

TERÉZ Talán tévedsz az ő megítélésében, hiszen tizenöt év alatt sokat változhatott. Ő már biztosan nem haragszik, ha találkozni akar...

ANDRÁS Nem érdekel! Én nem mondtam soha senkinek, pláne teneked, de meggyőződése, hogy apánk ennek az alaknak és a családjának köszönheti a halálát. Te annakidején nem figyeltél arra, hogy mi történik, mert a hülyeség elvette az eszedet, és így nem tudhattad, vagy nem akartad tudni, hogy mennyire megviselte apánk szívét

és idegeit az, hogy ez a tetű a nyakunkra járt. Azok után, amit az apjával együtt ellenünk tett! A marha! Hiszen mi kapartuk ki a semmiből. Apám írta alá a papírt, hogy felvehetik felsőbb iskolába, mert jóeszu, és mert nyomorult szegény ember az apja. És hogy hálálta meg? Apámat is, engem is, minden lehetséges helyen feljelentettek, hogy mi bitoroljuk itt a hatalmat, hogy mi törvénytelen eszközökkel szervezzük a termelészövetkezetet, hogy mi erőszakoskodunk meg kiskirályoskodunk. És mindezt csak azért, mert a drágalátos apját is felszólítottuk, hogy lépjen be a szövetkezetbe. Csak ez neki akkor nem smakkolt, mert már zsidósodni kezdett a maszek földjén, amit mi osztottunk neki! És ez a nagyeszű meg tanult fiatal úr, ahelyett, hogy felvilágosította volna az apját, még ellenünk hergelte. Persze, hogy leinternáltuk a vén marhát, hogy megfektedjen, hogy megjöjjön az esze. És ezekután még volt pofája ennek a nyálasnak teutánad füttyögetni! Ha én akkor nem vagyok ésnél, és nem szalajtom túl a város határán, azóta az ő zabigyerekét is én nevelhetném!

TERÉZ De te ésnél voltál...

ANDRÁS És ésnél vagyok most is! És most már tőled is megkövetelem, hogy ésnél légy. *(Kitűjja magát, aztán folytatja)* Nem tudom, hogy kerülhetett most ide, de teszek róla, hogy eltűnjön innen. Nincs több mondanivalóm! *(Felmegy a lépcsőn és eltűnik. Teréz ott marad magába roskadva. Rövid szünet után Bori óvakodik be, és megáll Teréz közelében)*

BORI Nehéz az élet.

TERÉZ *(felriadva)* Hallgatóztál?

BORI Természetesen. Azért mondom, hogy nehéz az élet.

TERÉZ Mit tudsz te még az életről?

BORI Tudod, én úgy vagyok vele, hogy egyre kevésbé értem az életet, de egyre jobban szeretem... És most mi lesz?

TERÉZ Semmi.

BORI Miért semmi?

TERÉZ Csak.

BORI Nem fogtok találkozni?

(Teréz tagadóan int)

BORI Hittetek a jövőtökben?

TERÉZ Úgy tudtuk az útunkat, mint a patak a magáét.

BORI A jövőtök most itt van... jelen lett belőle. Miért lett ilyen?

TERÉZ Hallhattad.

BORI Miért nem szöktetek meg?

TERÉZ Próbáltuk. *(Teréz arca átalakul, emlékezővé lesz)* Egyik éjjel kimentünk az ő tanyájukra, egy szalmatetőshöz kunyhóba. Azt terveztük, hogy megszökünk. De reggelre ott volt értünk a bátyám. A többit tudod. Engem is hazáig pofozott apád... Aztán valami rendeletet hoztak, vagy mit, hogy a Kaszás családnak el kell költözni a városból. Én meg kórházba kerültem, mert kiderült, hogy terhes vagyok. Aztán úgy őriztek otthon, mint egy rabot. És vége lett mindennek.

BORI Ha én annyira szeretnék valakit, akkor engem sehogyan sem szakíthatnának el tőle.

TERÉZ Apánk beteg lett, nem hagyhattam el a családot. Be kellett látnom, hogy kötelességem a helyemen maradni.

BORI Éppen az lett volna a kötelességed, hogy vele tarts. Hiszen szeretted. Ezért vállalt érted mindent.

TERÉZ Lehet, hogy gyáván viselkedtem.

BORI Itt az alkalom, hogy jóvátedd. *(Apja szobája felé int)* Füttyülj rá és menj!

TERÉZ Nem tehetem.

BORI Miért nem teheted?

TERÉZ Éppen most gyötörjem apádat? Pont ebben a nehéz helyzetében?

BORI Neki mindig „éppen most” lesz. Ne várj alkalmasabb helyzetet.

TERÉZ Nem lehetünk olyan önzők, hogy csak a magunk érdekeit nézzük.

BORI Ezt te találtad ki?

TERÉZ Ne faggass... Neked ez úgyis magas. Nektek már más erkölcsseitek vannak. Vagy inkább: semmilyen erkölcsötök nincs.

BORI Próbáld megmagyarázni.

TERÉZ Semmit se magyarázok. Mondtam, hogy hagyjál. Eredj tanulni és máskor ne hallgatózz, légy szíves. Micsoda tempó ez? És ne avatkozz az én ügyeimbe! Igaza van apádnak, hogy szigorúbban kellene fogni téged. Filozófálsz itt, de a szobádban nem vagy képes kitakarítani.

BORI Ez is más és az is más.

TERÉZ Eredj a dolgozdra!

(Fogja a kávédarálót és ő is indul a konyha irányába. Bori azonban utána lép.)

BORI Szóval... nem is üzensz neki semmit? Ezt nem tehetjük vele.

TERI Tűnj már el!

BORI Kérlek...

(Kimegy. Teréz az ajtóban belépő és lelkendező Félixbe ütközik)

SOFŐR Örülök, hogy itt találom, Terike... Nagyon fontos...

TERÉZ Már itt se vagyok.

(Teréz kisiet. A sofőr kukán néz utána, de aztán előbbre jön, és izgatottan felszól a lépcső tetejére)

SOFŐR Főnök! Főnök!

(András megjelenik)

ANDRÁS Mi az?

SOFŐR *(Egy szuszra)* Itt a professzor!

Az ügyészségre fészkelte be magát, és ma délutánra már az összes fejes be van rendelve hozzá. Minden gatya tele van!...

(András nem tud visszatartani egy elégedett mosolyt)

ANDRÁS Hát igen, az ilyeneknek más a munkastílusuk. Mit mondtam magának, barátom? Vannak még forradalmárok, akik valóban dolgoznak, forradalmi módon dolgoznak, és nem aktákat tologatnak. Úgy lehet: történelmi fordulópont ez a mai nap.

(András egyre jobb kedvű. A sofőrhöz lép és a vállára vereget.)

ANDRÁS Megjött és már izzadnak is az elvtársaim... Egy kicsi kis kulcslyukat szeretnék legalább, amelyiken láthatnám az ábrázatukat... Beszélt vele?

SOFŐR Nem tudtam, mert ugye, ott most nagy a sürgés-fográs. Úgy sistereg a kávéfőző, mint egy mozdony. Csak a titkárnővel tudtam két szót váltani. És tudja mit mondott? Azt mondta, hogy az a professzor ide való. Itt lakott valamikor. Úgy lehet, hogy ismeri is magát.

(András meglepődik)

ANDRÁS Hogy hívják ezt az elvtársat?

SOFŐR Doktor Kaszás János elvtársnak.

(András megrezzen, és összeomlik belül. Csak a külső váz tartja egybe és állva)

SOFŐR Ismeri?

(András némán bólint)

SOFŐR Hát akkor ez egy külön előny!

Ördöge van magának, főnök! Vagy inkább azt kellene mondanom, hogy hiába! – akinek Krisztus a barátja...! *(András egy fotelhez vánszorog és beleereszkedik. A sofőr semmit nem vesz észre, illetve azt gondolja, az öröm változtatta el főnökét. Ő továbbra is lelkes)*

SOFŐR Ja, közben kitelefonáltam az irodába, hogy ma már nem megyek vissza, úgy hogy elszaladhatok a cementüzembe. Legfeljebb majd morog az új góré, de ki figyel oda? Nagyon játszsza pedig az esztét, amióta a maga helyére került. Új seprő, jól seper! Pláne, ha tudná, hogy itt vagyok magánál és őt *(kiköp)* ennyibe se nézem. Hát még ha azt is tudná, hogy mennyire pünkösd királyság az övé!... Mit mondjak akkor a cementüzemben?

(Most veszi észre, hogy a főnöke teje hátracsuklott, nehezen lélegzik és a szíve táját tapogatja. Hozzáugrik)

SOFŐR Főnök! Főnök!

(Megijed, elhátrál, aztán kikiált az ajtón)

SOFŐR Terike! Terike!

(Teréz megjelenik)

SOFŐR Gyorsan! Nem tudom, mi lett a főnökkel... Beszélgettünk, aztán egyszer csak...

(Teréz a bátyjához szalad. Kigombolja az ingét, és dörzsölni kezdi a szíve tájékán)

TERÉZ Biztosan a szíve...

SOFŐR A sok izgalom... Pont most, amikor győzött...

TERÉZ Szaladjon el az orvosért... Siesen!

(A sofőr kihátrál, közben motyog)

SOFŐR Éppen most, amikor minden rendbe jött volna...

(Kimegy. Teréz tovább masszírozza Andrást, majd kiált)

TERÉZ Bori! Hozzál egy vizes törölközőt!

(Minthogy hűga nem jelentkezik, maga megy a fürdőszobába, és vizes törölközővel tér vissza)

TERÉZ Ez már eltűnt valahová.

(András inge alá helyezi a törölközőt)

TERÉZ Jaj Istenem... András...

(András a szívére mutat)

ANDRÁS Itt nagyon szűr.

TERÉZ Félix elment orvosért... Mind-

járt itt lesz... Megártott neked ez a sok izgalom... Jaj istenem... Mit csináljak?

ANDRÁS Már jobb. Enyhült egy kicsit... Ne haragudj...

TERÉZ Én ne haragudjak? Miért haragudnék? Várjál, kész a kávé. Talán segít.

(Kisiet. András láthatóan jobban van. Feljebb igazítja magát, aztán a semmi-be bámul)

ANDRÁS Nyomorult féreg az ember...
(Teréz visszajön a tálcára tett kávéval. András iszik. Teréz egy takarót hoz, és a bátyja térdére teríti.)

TERÉZ Nem akarsz inkább lefeküdni?

ANDRÁS *(tagadóan int)* Így most jó...

TERÉZ Jobban kellene vigyáznod magadra.

ANDRÁS Hogyan, amikor te is gondoskodsz róla, hogy legyen, ami felizgasson?

TERÉZ Hagyd... Nagyon megbántam, hogy szóba hoztam.

ANDRÁS Ennek az embernek, úgy látszik, különös szerep jutott a mi életünkben. Kis híján elpusztított téged, elpusztította az apánkat, és el fog pusztítani engem is. Tudod miért jött ide?

TERÉZ Kérlek, hagyjuk ezt. Nyugalomra van szükség.

ANDRÁS Ő az a professzor, akit az én ügyemben ide küldött a Központ.

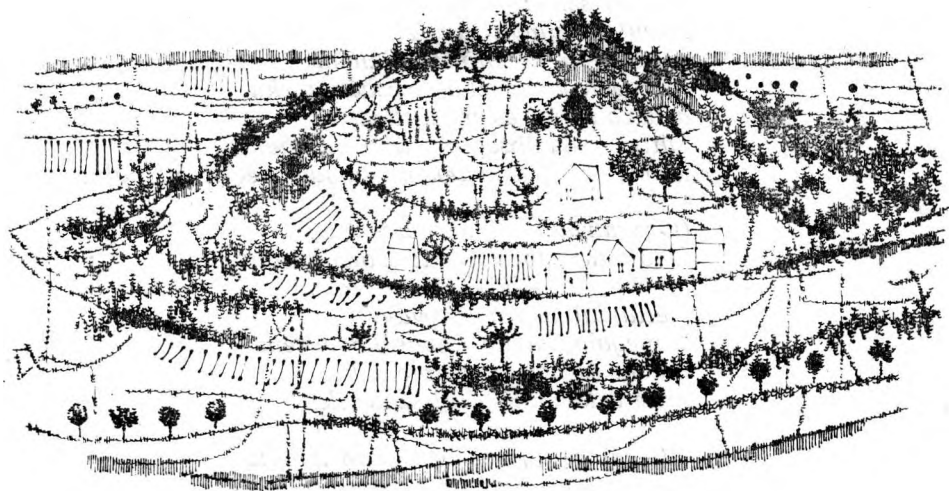
(Szünet. Teréz dermedten bámul maga elé)

TERÉZ A professzor...

ANDRÁS Eljött az ő ideje... Most már mindent megtehet. Engem eltapos, téged találkára rendel... *(Szünet)* De hát: micsoda világ ez? Mivé lett ez a világ?

TERÉZ Pihenj most András. Ne gondolkozz... *(rövid szünet)* Ne gondolkozunk...

(Függöny)

Az újjáépítés fogantatása

*Ez már a visszahozhatatlan
a régi fák még hitegetnek
odvuk lehével új verebek
új futórózsák között megérhetném
kegyes halálom itt az életem
törmelékem bilim és kávésbögrém
tehenek eltelejtett kapcsa
mások háborújának földes
puskacsöve a tusa kirohadva
apám kulcscsontja*

*(Mikor még szent akartam lenni
s próbára tettem az istent
az üres ólban vályuhoz rakott
orgonavirággal én most elmegyek
az akácosba imádkozni de mire jövök
legyen az orgonák helyén
egy deres és egy piros tálto)*

*Rosszvasak a húsfüstölőben
most is a keserűséget ontják
nyáron szivélyesebbek télen
rámvicsorognak tűnj el
a köpülön szemfödél-pókháló
a szegen kócfoszlány-patkányfarka
a házon talu és mező közt
hűtlen galamságunk új nemzedéke
könnyemnél verejtékem jobban megkötött volna*

*(Öreganyám talpas keresztje
ledőlt tűzfalból rakott téglaoaltáron
anyám Rózsafüzér Társasági
Hétfájdalmú Szűzmáriája
a megalapítandó Lovas Lovagrend
csalán és bürök templomában
mire a lovaimmal visszatérek)*

*Itt már se ágy se befűthető kályha
se pad csak udvari fűágy
udvarisága lehetne mezői
vadrózsalovagrend kalodalyukak
verébtérszkébe bújhatnék istenemhez*

*de magamhoz visszatálhatok még
kabátom húszévi lustálkodásom
ingem szerelmem csukott szárnya
a megbicsaklott kapuszellem
álljon amíg a ház megépül*

*(Visszamentem a disznóólhoz
csöndben föl ne ijesszem
lovaimat akik majd szentté
avatnak csönd volt mint mikor már
hervadozik a lila kipattogzik a sárga)*

S Z E P E S I A T T I L A

Kert-legenda, 1944

*vízöntő hava katonák
tölgy alatt ülnek holdsütésben
hómezők emlékével
koponyafák emlékével
sámános éjszakák emlékével
pálinkát isznak agyagpohárból
a kecskelábú asztalon disznófej
szemekből tűj toszló szavakból tűj a szél*

*

*gyertya gyullad gyújtatlan
rügyes fák ágbogán
kél varjúraj a feledésben
három tekete sisak fénylik
szemüreg-ablakokban:*

AZ EGYIK SISAKNAK ALVÓ ARCA VAN
A MÁSIKBAN BARLANGHOMÁLY
A HARMADIKBÓL ZÖLD LEGYEK

*

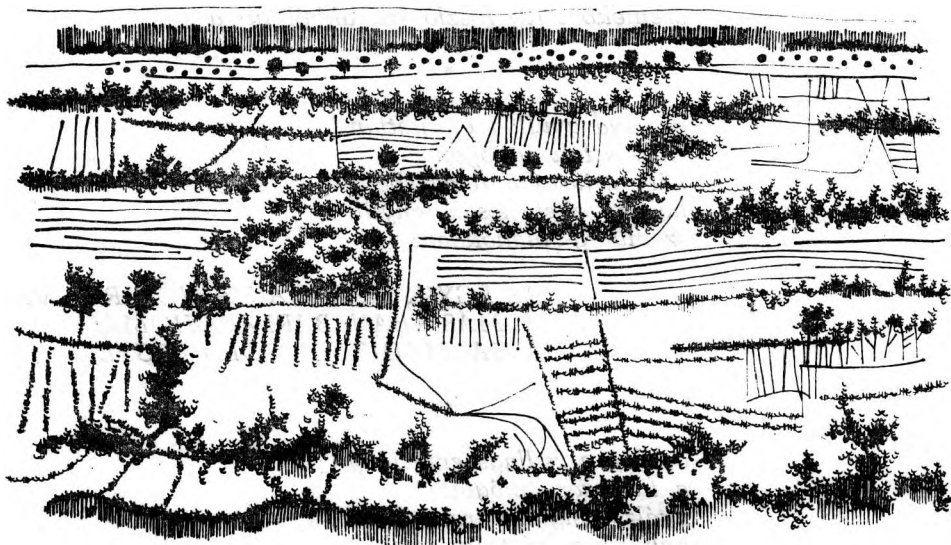
*ott lép a csillagszemű lány
a tüskerács mögött
nyálzó csigákon roppanó dión
bolyhos-száru tulipánnal
meztláb*

*haja tekete zuhatag
mellbimbója holdudvara
csatakos ingén átvilágít*

Rimbaud elköltözött

*Jean Arthur Rimbaud elköltözött
vasöklű botját vitte szalmakalapját
a szegény Lelian emlékét
elefánt-éjszakákba feszülő zebra-tomporok közé
Nairobi poklába kinin és tamtam
és rabszolgakaravánok virradatába
a feltámadás türelmét*

*s ti bámész Hugó zsoltáros Claudel
naptűzű Nietzsche haruspex Ortega
tudós Eliot kalmár Picasso
ültök lámpacsöndben
jövő népvándorlások emlékével
le Corbusier város-álmaiban
bankárok böllérek bohócok és
hobók évszakában
a halak elmosódó csillagképe alatt*

A Black Panthers gitáregyüttes

II.

Egyébként hazaérkezésük másnapján kisebbfajta dráma játszódott le a székesfehérvári lakásban. Miután megvacsoráztak, nyugovóra tért mindenki. A nyári relaxáció vagy rilexáció eredményeként – Nóra többféleképpen ejtette a szót – az öregasszony szervezete más ritmusra állott át. Gárdonyban tizenegy körül kelt, itt hatkor kellett volna. Nem ébredt föl. A reggelit Nóra készítette el, az övét is. Jóízűen elköltötte, de nyomban utána álmoság fogta el. Lefeküdt, s valamikor dél felé tért öntudatra.

Rémülten rohant bevásárolni, s kapkodva üttötte össze az ebédet.

Minthogy az eset állandóan megismétlődött és senkinek sem volt szíve reggelenkint fölverni álmából az öregasszonyt, aki – mint Béluci megállapította – ilyenkor horkol legszebben, Nóra ébresztette telefonon. Már amikor nem feledkezett meg róla.

Ha délután szunyókálhat egy órácskát, talán könnyebben visszazökken a régi kerékvágásba. De most már annyi nyugalma sem volt, mint eddig, mert a szokásos jövés-menéshez új lárma csatlakozott: – a gitár. Balázs megint összeszedett egy csomó pénzt pincérkedéssel és megvette a gitárt, hetenkint kétszer eljárt a zenetanárhoz és napról napra gyakorolt.

Ilka néni hasztalan beszélt a fiúk lelkére, míg anyjuk haza nem jött, csak szórakoztak, nem tanultak.

A két kisebbik gombfocizott az ebédlőasztalon. A lárma azonban zavarta Balázst gyakorlataiban, úgyhogy kizavarta őket a szobából. Az új pálya aligha lehetett másutt, mint az öregasszony és Béluci közös szobájában.

– Nem zavarjuk, Ilka néni? – udvariaskodott Béluci.

– De igazán nem zavarjuk? – kérdezte még egyszer.

Nem volt szíve őszintén megmondani, hogy nagyon is zavarják. Tehát csak heverészett, s nézte, amint a két kölyök ide-oda pörög az asztal körül, hogy minél előnyösebb helyzetből pöccintsék meg valamelyik „játékosukat”. Időnkint felhangzott a diadalordítás: – gól! Góól! Góóól!

Hiába erőltette, korán sehogyan sem bírt elaludni. Nem csak a lakás, az egész ház elcsöndesült, s ő még mindig álmatlanul forgolódott az ágyban. Három szép gyerekeire gondolt, akik elvesztek az idő kódében, egyedül Lacika, az emberroncs, őrizte meg vonásait. A másik kettő inkább hivatalos értesítés formájában élt, mint valóságosan. Gyakran eszébe jutott a természetes asszony, miért is nem tartotta vissza?

Néha hallotta, lent az utca alagútjában, a semmiből előzakatoló első vilámost. Most már nem is csengetnek – gondolta. Nem tudta, örüljön-e ennek vagy bánkódjék miatta? Délelőtt aztán úgy riadt föl Nóra telefonjára, hogy valamennyi idege belereszketett. És ekkor már sietni kellett, sietni, ami mindennél fárastöbb, hogy időre elkészüljön az ebéddel. Holott a főzésben épp a ráérős, türelmes babrálást szerette, a fontolgatást, hogy ezt vagy azt az ételt miként készítse el, rántással-e, vagy elég, ha bestaubolja. Töltelekbe, fasírtba

mindig valami új fűszert kevert, s izgatottan várta a szóbeli dicséretet, a szótlan, de annál többet mondó csámcsogást, melyet elégedett böffentések kísértek.

Mínthogy fáradt volt, kapkodva vásárolt be, kapkodva főzött és ez megéreződött az ételek minőségén, eleinte csak árnyalatokban, a göngyölt hús tűrhetőn sikerült, de hiányzott a zamata, kimaradt belőle a majoránna. Nem mindig tartotta számon, mit tett a levesbe, főzelékbe, sülő húsba, mit nem. Amellett az utóbbi időben reszketett a keze, aminek következtében gyakran elvettette az adagolást. Megesett, hogy a lecsóból kifelejtette a húst, úgyhogy az asztalnál mindenki éhen maradt, sebtében össze kellett ütnie valamit, hogy a gyerekek gyomra megteljen.

– Ilka néni egy dologhoz értett – jegyezte meg a kamasz –, a főzéshez, de most már azt is kezdi elfelejteni.

Megdermedt ültében, mint akit halálos döfés ért. A szeme sarkából hűgára sandított, Nóra azonban valahol az ismeretlenben bolyongott, talán nem is hallotta a sértést, ami miatt rendre kellett volna utasítania a fiát, ha mégis, meg sem fordult a fejében, hogy beavatkozzék.

Borzalmasan szégyellte, hogy épp a vasárnapi ebédet rontotta el. Rántottát, szalonmás rántottát sütött, nem mert a gyerekek szemébe nézni, mialatt szétoasztotta. Végre megszólalt Nóra:

– Egyszerűbb lett volna a rántottát mindjárt a lecsóval tálalni.

– Igazad van – hajtott fejet az érvelés előtt.

Aznap éjjel a szokásosnál tovább hanykolódott ágyában, felváltva számálgatta az öregedés tüneteit s fogadkozott, hogy kiköszörüli a hibát, bebizonyítja, hogy „igenis jó még valamire”.

Másnap ugyan fáradtan ébredt, de összeszedte magát, s a babgulyás, amit ebédre főzött, csakugyan jól sikerült. Valósággal fürdött a közvetlen és a közvetett dicséretetekben. Sajnos, egy hét múlva ecet helyett olajat csurgatott a lencsefőzelékbe.

A hasznosság kimutatásának törekvése hajtotta, s okozott kisebb-nagyobb konfliktusokat, mindannyiszor, hogy zátonyra futott.

Karácsony előtt valamivel, a három fiú megbetegedett, mint a stafétában, adták át egymásnak az influenzát. Ilka néni nem dőlt ágynak, a boldogság, hogy ismét ápolhat, immunissá tette.

Karácsony után Nóra ismét fodrászhoz ment. A festés ezúttal hamvaszökre sikerült, s ahelyett, hogy fiatalította volna, inkább hátrányára vált. Az évek folyamán arcának úgyszólván valamennyi szegletében otthonra lelt valamilyen indulat kiváltotta görcsös vonal vagy ráncalakzat, most, hogy szökévé változott, a finta-gyűjtemény mintegy előtérbe nyomult. Külön-külön mindegyik élesebben rajzolódott ki, s az egésztest mintha a csalódottság és a méltatlankodás vegyes szószával öntötték volna le. Ráadásul spenótzöld jersey ruhát viselt, csomagból valót.

– Mikor látjuk? – kérdezte a bemutató napján Balázs, amúgy foghegyről.

Nóra álmai vadászmezőiről nem tért vissza azonnal a földre.

– Mit? – pottyantotta ki száján a szót. Kérdezett, de nem tudta, hogy kérdez. A válasz valamelyest fölébresztette:

– A hapsit, akiért a cirkuszt csinálod.

– Milyen cirkuszt? Milyen hapsit? És micsoda kifejezéseket használsz!?

– A kifejezéseim... – Balázs diverzióképpen a fenekét vakarta, nem akarta a húrt túlfeszíteni, anyja még kevésbé, noha most már felfogta a kérdés

értelmét; válaszolni is szeretett volna, szellemesen, fölényesen, megsemmisítőn. Olyanszerű mozdulattal simogatta a tulajdon arcát, ahogy a mókások a fenyőtobozt tartják két kicsi mancsuk között.

– Csókolom – az ajtó becsukódott a kamasz mögött.

Kényelemből, hogy időt és erőt takarítson meg, Ilka néni újévre hatalmas adag töltött káposztát főzött. Útjában lett volna a konyhában, a fazekat papírba csomagolta hát, átkötötte, hogy az ajtó elé helyezze, „úgysem jár ott senki, ez a legfelső emelet”. Óvatosan ment az ajtó felé a súlyos fazékkal, két fülénél fogta. Az ajtó előtt a padlóra rakta, kinyitotta az ajtót, felemelte a fazekat, s már-már elhelyezte az ajtó mellett, amikor jobb oldalról, mintegy varázslatra fekete macska ugrott elő, futott villámgyorsan a lépcsőház felé, s ezenközben elhaladt Ilka néni előtt, aki éleset sikoltott, s ugyanakkor leejtette a káposztás fazekat.

Amint az öregasszony bajosan követhető magyarázatai utaltak rá, a fekete macska gyászos szerepet játszott mind szegény fiai végzetében, mind a házasságában, egyéb baljós eseményekben, talán a ragadós influenzát is ez a rút állat hozta rájuk. Nóra rosszállón csóválta a fejét, a babonák taszították, a fiúk hitetlenkedve szemlélték az öregasszonyt. Ilka néni még nem tért egészen magához rémületéből, zihált, tenyerét olykor a szívéhez szorította, máskor elfuladt a lélegzete, tekintete a mennyezetre tapadt, szeme alatt a táskák megnedvedtek a könnyeitől.

– Mi lett volna, ha egy fekete párdúc ugrik elő a padlásfeljáratból?

Balázs lebiggyesztett ajakkal nézett körül, s a többieket egy másodperccel megelőzve, óriási hahotában tört ki. Ilka néni tragédiája hínárjai közül megütközve nézett rá. Valószínűtlennek látszott, hogy hasonló körülmények között valaki kacaghasson; egy másodpercre szinte kijózanodott. Megsejtette, hogy bajba keverte magát.

És csakugyan; néhány hónap a fekete macska jegyében múlt el. Tivi elkapta az állatot, s az ablakon keresztül megmutatta a konyhában mosogató öregasszonynak. Kezéből kifordult a tányér és darabokra tört. Vacsoránál pompásat mulattak az eseten. Miután kikacagták magukat, Nóra felvilágosító előadást tartott a babonákról, s hosszan fejtegette, hogy egyik macska olyan, mint a másik.

– Már olyat ne mondj nekem, Nóra, fiam, hogy a cirmos cica meg a fekete macska egyforma!

– Nem a külsejükre értem, hanem arra, hogy egyik sem hoz se szerencsét, se balszerencsét...

Az öregasszony arca megmerevedett, mint a dunyhát húzta magára az önkéntes süketséget. Nem is hatolt át rajta egyetlen érv sem. Miután Nóra befejezte az előadást, csak annyit jegyzett meg:

– Tudom, amit tudok.

Ez a jelenet adott alkalmat Bélucinak, merő jóakaratból, egy pedagógiai jellegű kísérletre. Hóna alatt a fekete macska, bement a szobába.

– Már te is?! – fakadt ki a keserűség az öregasszonyból. Szemét kitágította a rémület, de nem mozdult karosszékéből, tudta, nincs menekevés.

– Csak azért, hogy Ilka néni többé ne féljen. Felelésre állok matekból. Ha a macska szerencsétlenséget hoz, elhúznak. Ha ötöst kapok, akkor bebizonyítottam, hogy tévedni tetszett.

– Vidd már azt a rusnya dögöt!

Béluci még habozott egy-két másodpercig, folytassa-e vagy sem felvilágo-

sító munkáját, végül az engedelmeskedés mellett döntött. Megbántottan telepedett le íróasztala mellé, s merült bele a másnapi leckébe.

– De azért, ugye, nem haragszol? – haján reszketeg kéz simított végig.

– Nem haragszom – válaszolt, de nem nézett föl.

Egyik nap Balázs elkapta a macskát, kikötötte a padlásfeljáróhoz, s mikor alaposan belejött a nyávogásba, megindította a magnót. Hangtalanul röhögött, mert közben, hogy az egyhangúságot megtörje, olykor rálépett az állat farkára, így serkentette forte, sőt fortissimó változatokra.

– Kész koncertszám – állapította meg lehallgatás után.

Ez a szalag a szokottnál jobban felizgatta Ilka nénit:

– De most aztán hagyjátok abba! – mondta csaknem kiáltva.

Nóra nyomban beavatkozott:

– Gyerekek! Ilka néni. Miért nem hagyja szórakozni őket?!

– Az én számlámra?

– Ugyan, Ilka néni...

– Semmi ugyan...

– Jól van, jól van – hadonászott a kamasz –, majd csak olyankor forgatjuk le, ha eltolta a kaját.

E kijelentés után az öregasszony végleg letett szándékáról, hogy a munkateljesítményét illető számadásait húga elé terjessze. Amellett bebizonyosodott, hogy a hamvasszőke periódus végéhez közeledik. Nóra rossz kedve erről tudósított; nem ment fodrászhoz sem a festést megújíttatni, sem haját mosatni. Mihelyt végzett a hazatérés utáni teendőkkal, készülõ rongyszőnyegére görnyedt, ujjai közt fenyegetőn villogtak a hosszú kötőtűk.

– Nem komoly a baj – nyugtatta meg az aggódó nénikét a kamasz. – Olyankor alszik.

Egy tél végi este Balázs feldúltan érkezett haza, amolyan „ejnye-ejnyező” módon csóválta a fejét, pattogtatta az ujjait, végül kibökte, hogy a Gabinak, annak a vadbarom Kocsis Gabinak, milyen marha nagy szerencséje van, az apját hivatalosan Amerikába küldik és magával viszi a fiát.

– Az öreg pilóta még azt is megtette a rohadt fia kedvéért, hogy júniusra halasztotta az utazást, hogy Gabi levizsgázhasson. A mi faterunk még egy vacak keleti utazást sem tud kibulizni magának.

– Egy apa minősége nem attól függ, hogy mit tud kibulizni – vélte Béluci, tiszta tekintete bátyjára tapadt.

– Hanem mitől? – kérdezte amaz harca készen, s hogy választ nem kapott, megvetően elbiggyesztette a száját.

– Te is túlkorán kezded a hülyülést. Mi lesz veled öreg korodra?

– Hülye – szerette volna mondani Béluci. Tanácsosabbnak vélte hallgatni. Csak azért nem vonult vissza, hogy Gabi utazásáról minél többet megtudhasson: New-York, Washington, Chicago, Detroit.

Néhány nap múlva kitűnt, hogy Gabi az apja után utazik, egyedül.

– Én nem engedném egyedül olyan hosszú útra – szólalt meg az öregasszony mély meggyőződéssel.

Odakint Gárdonyban, ha nem is változtatta meg, módosította a véleményét. Olyanformán, hogy ő maga ugyan nem egyezne bele, hogy unokaöccsei ilyen hosszú útra felügyelet nélkül induljanak, annak viszont, hogy Gabi szülei másként vélekednek, szívből örült. A serif nélkül – így tisztelték a fiút – a gyerekek kezelhetőbbekké váltak, Balázs is megszelídült, hogy nem kellett Kocsis Gabi kritikájától tartania.

– Vidd őket egy kicsit másfelé – kérte Balázst Ilka néni –, hadd beszélgessünk nyugodtan Patay nénivel.

– Gyerünk! – vezényelt a kamasz, s a gyerekhad vakon követte. Csakhamar a dombtetőről hallatszott a kacagásuk, biztonságos messzeségből, nem-sokára még távolabbról, hogy végül nyoma vesszen az esti hangok összeolvadó tömegében. A két öregasszony estéről estére együtt sörözgetett a tornácon. Ilka néni soha ilyen nyugodt és boldog nem volt. Az sem zavarta, hogy Nóra jóformán csak órákra rándult le, körülnézett, s a következő vonattal visszatért Fehérvárra, mint egy feladatát jól végzett szakfelügyelő.

A hónap vége felé Nóra megint összehívta a gyerekeket, ezuttal Ilka néni is jelen lehetett a tájékoztatáson, mely a sokat emlegetett mondattal kezdődött ezuttal is:

– Én is ember vagyok. Sokat húztam az igát, megérdemlek egy kis pihenést, kikapcsolódást . . .

Nem a szövegre figyeltek, a haját nézték mindannyian, mely szép gesztenye színben csillogott, úgy látszik, szerencsés kezű fodrászra talált.

– Emellett maradj meg, anyu.

– Mi mellett? – zökkent ki Nóra a kerékvágásból.

– A hajszín mellett. Mert ez marha jól áll.

Az asszony félig zavartan, félig büszkén, félig szemérmesen elpirult, kisé idétlenül megriszálta magát ültében, kacéran, bár egyben bizonytalanul kérdezte:

– Igazán? Igazán jól áll?

Az egyhangú helyeslés megnyugtatta. A „sajtófogadást”, ahogy Balázs nevezte, azzal végezte, hogy ha a gyerekeknek nincs ellene kifogása, a júliust és az augusztust Bulgáriában tölti, a szabadságát kiegészíti fizetéstelen szabadsággal, „minden meg van beszélve”. Ez a kifejezés megzavarta, belebonyolódott egy magyarázó mondatba . . . Balázs segítette ki belőle:

– Megmondtad már, hogy ember vagy.

– A többit majd meglátjuk . . . – fűzte az előbbiekhöz Nóra, majd Ilka nénihez fordult és most szaabtosan fogalmazott:

– Persze erről az utazásról csak akkor lehet szó, ha Ilka néni vállalja erre a két hónapra a gyerekeket. Nem akarom erőltetni, nem akarom rábeszélni, de a gyerekek most már nagyok, nem lesz sok gondja velük, itt van ez a gyönyörű vidék, Ilka néni . . .

– Jól van, majd relaxálok, – vágott közbe az öregasszony. – Menj csak nyugodtan. Rádfér egy kis pihenés. A gyerekekkel jól megvagyunk. Igaz, Balázs?

– Hát volt nekem kifogásom Ilka néni ellen?

Nóra elutazott, az öregasszony szorongva latolgatta, vajon abban az idegen országban hogyan érteti meg magát a húga a fodrásszal. Lelkére kötötte, hogy mihelyt megérkezik, azonnal írjon, lehet, hogy megtette, de a posta lassú volt.

Egy nap megjött Kocsis Gabi. Először a híre, majd ő maga személyesen.

Patayné meg Ilka néni a tornác végén üldögélt, kényelmesen, s miközben a sört kortyolgatták, ki-ki elmondta, amit a világról tudott. Egyszerre megtelt a levegő villamossággal, füttyök hasítottak a sötétség testébe. Néhány perc, s a tornácot megszállották a fiatalok, a két öregasszony a sarokba szorult, mozdulni sem bírt, lélegzetvisszafojtva figyelt.

Kocsis Gabi, hibátlan nyugati szerelésben, igazi farmerben, igazi csizmá-

ban, igazi sombreroóban, igazi kockás ingben – egyedül a Colt hiányzott az együttesből – beszámolt élményeiről.

Amúgyis nyomasztó tekintélyét az amerikajárás meggyarapította. A jelenlevők közül egyetlen gyerek sem lépte át az országhatárt, hogyne tisztelték volna Gabit, hogyne itták volna szomjasan a szavait. A Harlemben is megfordult, kocsiban természetesen és állítólag a híres fekete párdúcokkal, a black pantherekkel is találkozott.

– Mi az? – kíváncsiskodott Ilka néni, – Amerikában csak úgy az utcán járnak a párdúccok?

A felharsanó kacagásból tisztán és hidegen váltak ki Gabi magyarázatai, hogy azok a párdúccok, emberek, a fekete hatalomért harcoló hősök.

– Az öreglány a fekete macskáktól is betojik – súgta Balázs a serifnek. Amaz nem vette tudomásul a közlést:

– Az együttesünket is róluk nevezzük el – jelentette be. – Black Panthers gitáregyüttes. Marha jól hangzik. Mi?

Azzal végigfuttatta ujjait a húrokon.

Patayné elment, fárasztotta a sok gyerek, a sok zaj, nem érezte jól magát a sarokba szorítva. Ilka néni kitartott még egy darabig. Aztán elszánta magát és halkan megkérte Kocsis Gabit, hogy vigye el a gyerekeket a tornáról:

– Tudod, rosszak az idegeim – mentegetődzött.

– Very well, old lady – hangzott a válasz.

Gabi karját könnyedén sombrerojához érintette, tisztelgés formán. Napoleóni mozdulattal intett, mire a gyerekhad elvonult. Hogy nem túlságosan messzi, azt a fölcsendülő muzsika tanúsította, ismerős és mégis sajátos muzsika. Nem törte a fejét a megfejtésen, a muzsika inkább szórakoztatta, mint zavarta, volt mire figyelnie, s egyben élvezhette a magányt, a langymeleg nyári estében, a szikrázó csillagok alatt.

Elégedett volt magával, hogy ügyesen közeledett Gabihoz, és, hogy ilyen könnyen célt ért. Lám csakugyan „nagyok már a gyerekek”, szót érthetni velük, igaza volt Nórának.

Bizonyára Balázs magnója szól, gondolta. Néha erősebben, néha gyöngébb hangon, sok ismétlődéssel, ami arra vallott, hogy nem kész számokat játszanak, hanem gyakorolnak. Olyan valakinél, aki horkolást, macskanyávogást, csecsemőnyöszörgést, veszekedést, s még a Jóisten tudja, mi mindent vesz föl, ezen sincs mit csodálkozni.

Ásítózva ment be a belső szobába. Félig sem bontotta le az ágát, amikor felharsant a muzsika közvetlenül fölötte a padláson. A Gabié meg a Balázsé mellett egy harmadik, s talán negyedik gitár is szólt. Dob helyett a vedret használták, réztányér helyett alumíniumfedőket. Érzelmes dalt játszottak, s ez a zenekar felszerelésének fogyatékoságai dacára kellemesen hangzott. Egy másodpercre elábrándozott, néhány taktus, egy régi-régi bálból furakodott be a padlásra.

Valaki leintette a zenekart, aztán Gabi parancsoló hangját hallotta:

– Elölről!

Jesszusom, rémült meg, hát meddig akarnak ezek muzsikálni?

Miután az érzelmes dalt többször elismételték, gyors ritmusú modern szám rikoltott föl, csupa metsző hang, őrző ritmusban. Egyelőre csak a hangok tomboltak, egy másodperc múlva azonban lábdobogás keveredett közéjük, a mennyezetről por- és festékdarabkák szállingóztak alá. Remegett az egész ház, Ilka néni együtt remegett a házzal. Mindent megpróbált, hogy védekezzék, ol-

dalt fordult, egyik arcát befúrta a párnába, a másikra rászorította a kispárnát. A zaj tompult, de a falak tovább reszkettek. Felült, tehetetlen kétségbeeséssel nézett a plafonra, s imádkozásformán emelte föl két karját, de mindjárt a szeméhez kapott, por hullt bele. Ismét bebújt az ágyba, átfordult jobb oldaláról a balra, a balról a jobbra. Nem használt. El-elaludt, nagyon kimerült volt már, de hamarosan felriadt. Hol felgyújtotta, hol eloltotta a lámpát.

– Miért csinálják ezt velem? Mit vétettem nekik?

Kis híján sirt, ahogy a padlót nézte maga előtt, a hajópadrót, amit egy héttel ezelőtt ő mosott föl.

Hirtelen elhatározással lábára húzta papucsát. Amint az ajtót kitárta, úgyszólván útját állta a sötétség, visszarettent. Mégsem fordult vissza, hanem fél kézzel a ház falát tapogatva óvatosan elindult a padlás feljáróhoz, a ház hátában. A nyitott padlásajtóból vékonyka fénysugár csurgott bele az este sötétjébe. Megvilágította a falhoz támaszkodó létrát. Az öregasszony megragadta a létra két rúdját, görcsösen, mint a hajótörött a roncsot, de meg sem próbált felmászni. A puszta gondolatától megszédült. Fogta, szorította a létra rúdját, s ahogy gyöngye hangjától telt, felváltva szólította Balázst, Gabit, – végül most már reménytelenül halk hangon Bélucit.

– Hát te se segítesz . . . – motyogta.

Egy darabig még tehetetlenül álldogált a lezuhogó hangok morájában, s a hozzájuk csapott vékonyka fényben, ujjai leváltak a létra rúdjáról. Egy másodpercig attól félt vagy azt remélte, hogy a zúgás magával sodorja, mint az áradt folyó, elsodorja és feloldja benne azt a fájdalmas belső reszketést, mely egész szervezetét hatalmában tartotta. Lehajtott fejjel, összetörten ment vissza a szobájába, s ahogy közeledett az ágyhoz, minden lépésével nőtt és vált elviselhetetlenné a vadul tomboló zaj.

Megadón húzta magára a paplant, mint a szemfedőt, öntudata váltakozva hunyt el és riadt éberén föl, mindaddig, míg odafent el nem csendesedtek a gyerekek, akkor úgy hullott bele az álomba, mint a megsemmisülésbe, hogy egy vagy két óra múltán rémülten ébredjen föl, az újra felcsattanó zajra, melyről néhány másodperc múlva kiderült, hogy csak álmában hallotta. A tájat az éjszaka, az éjszakát a csend fedte be.

Délelőtt összetörten, fájó tagokkal ébredt. A szomszéd ágy már üres volt, Béluci fürödni ment a tóra. Evett valamit, étvágytalanul, majd visszafeküdt az ágyba. Zajt hallott, feltápáskodott, sehol senki. A konyhaasztalon viszont zöldség, krumpli, kenyér, zsír, konzervek. Leült az asztal mellé, hogy számba vegye mi van és abból, ami van, mit tud kotyvasztani ebédre. A feladat visszaadta az életkedvét.

Balázs kettőkor kapta be az ebédet, s rohant vissza a lányokkal csónakázni, a Tömösi lányok, s az egyik Pudinszky lány az utóbbi év folyamán fiúból nővé gömbölyödött. Másodiknak Béluci érkezett meg, őt az öregasszony maga szolgálta ki, ehhez ragaszkodott, a gyerek – ahogy meghagyta neki – bekopogtatott hozzá és felköltötte. Együtt ültek asztalhoz, Ilka néni mindig megvárta Bélucit. Fél öt körül Tivi is megebédelt. Estig csend volt. Este viszont, ezúttal is váratlanul, felcsattant a zene, táncoló lábak dobogtatták a mennyezetet. A gyötrelmek előlről kezdődtek, s csak a megszokás enyhített rajtuk. Két hét múlva Ilka néni néha negyedórákat aludt egyfolytában, mi alatt odafönt folyt a vigadalom.

Persze, megpróbált a helyzetén könnyíteni, de diplomáciai manőverezései nem sok eredménnyel jártak:

– Nekem hiába tetszik mondani – szabadkozott az elsőnek megkönyékezett Béluci.

Balázs csodálkozva nézett végig nagynénjén:

– Ez az egy örömünk van. Ezt is el akarja venni tőlünk Ilka néni? Mikor táncoljunk? Most vagyunk fiatalok! Ilka néni talán nem táncolt?

– Táncoltam, de nem a nagynéném feje fölött.

– Biztosan nem volt nagynénje.

Kocsis Gabi csak a tóparton vált meg echt-amerikai szerelésétől, bármilyen kényelmetlen volt a cow-boy csizma s meleg a bőrkabát, rendkívül udvariasan válaszolt:

– Majd hangfogót teszünk a hangszereinkre, old lady.

Az ígéret mit sem változtatott a hangerőn, következőképpen a helyzeten sem. Ilka néni azzal a titkos fogadalommal tért vissza Székesfehérvárra, hogy soha többé nem megy Gárdonyba. Elhatározásáról azonban már a következő héten megfeledkezett az átkinlódott, átfetrengett, átgyötrődött iszonyú éjszákák jótékony semmibe süllyedtek.

Ez nemcsak az életösztön varázslata volt, külső körülmények ugyancsak segítettek. Elsősorban Nóra. Csokoládébarnára sülve ruccant le Gárdonyba, hogy a visszaköltözködést lebonyolítsa. Kissé meghízott, ráncai szinte eltűntek, arca kisimult, vonásai megnyugodtak, a méltatlankodás mártását lemosta rólu­k a fekete tenger sós vize.

Nóra is tartott élménybeszámolót, bár nem oly szenzációsat, mint Kocsis Gabi. „Voltunk Neszebárban”, „voltunk Balcsikban”, „voltunk Burgoszban”, a „Rila kolostorban”, „Ferdinánd cár nyaralójában”, „Várnában”, az „Aranyparton”, a „Muszallah tetején 2999 méter magas csúcson”. Élénken beszélt – s hirtelen változtatott témát:

– A többit majd otthon, most csomagoljunk. Mondja, Ilka néni, maga miért ásit annyit?

– Ásitok? – kérdezte az öregasszony hitetlenkedve. – Nem szoktam ásitani.

– Hahahahahh! – kiáltották a fiúk kórusban.

– Hagyjuk, hagyjuk! – intette le őket Nóra. – Semmi értelme effélékről vitatkozni.

– Persze, hogy nem – szólt közbe Balázs. – Úgyis felveszem magnóra.

Ezután anyja felé fordult:

– És mikor lesz az elővezetés?

Nóra először csakugyan nem értette, aztán úgy tett, mintha nem értené, végül nyakig pirult:

– Majd ha itt lesz az ideje! – vágta ki magát erélyesen.

– Értem – jegyezte meg Balázs sokatmondón. A két kisebbik tátott szájjal bámult. Ilka néniben borzalmas gyanú ébredt. Ez a gyanú, s a hozzátársult gond, hogy a megbizonyosodásnak milyen útját válassza, minden más témát kiszorított tudatából. Mert hiszen akkor... A saját pénzéből nem telhetett... Tehát pénzért... Milyen jó, hogy szegény Lacika nem érte meg ezt a szégyent... Azzal fizetett... És lehet, hogy a másik is, akinek a kedvéért vörösre festette... Meg a harmadik, akiért hamvasszőkére...

Közben az élet visszazökkent a régi kerékvágásba. Megint hajnali hat órákor kellett volna kelnie, de megint csak Nóra telefonhívására riadt föl, indult bevásárolni, néha többször egyazon napon. Megesett, hogy kétszer

ment le húsért, holott a krumplit mulasztotta el megvenni, vagy levest főzött de húst nem süített, vagy két levest főzött ugyanarra az ebédre.

– Ennyire igazán megerőltethetné magát Ilka néni – rőtta meg kissé idegesen Nóra. Idegeskedett, mert egyre több jel vallott arra, hogy az öregasszony nem tud megbirkózni a háztartás vezetésével. A testi-szellemi hanyatlásnak egyre több jele árulkodott rossz állapotáról. Számolni kellett azzal az eshetőséggel is, hogy nagynénje használhatatlanná válik. Ebben az esetben a fiúk előfizetéses menüt esznek, vacsorát majd ő főz, de ki gondoskodik az özvegyasszonyról? Ilyen csapás, éppen most, amikor élete folyása kedvező fordulathoz érkezett! Éppen most!

Kritikus szemmel figyelt: Ilka néni szerte hagyogatta a holmiját, hol ezt, hol azt kereste, egyszer a pénztárcáját hagyta az üzletben, szerencsére a közértes ismerte, a keze reszketett, ásított, néha éjjel felkelt, néha magában beszélt. A világos periódusokat félig öntudatlan állapotok váltották föl. Ha ez így megy tovább, szociális otthonba kell adni. Nincs más megoldás.

Ilka néni naphosszat, éjszakahosszat tusakodott magában. Ha úgy áll a dolog, ahogy felteszi, egyetlen percig sem maradhat a házbán. Megint előszedte a számításokat. A számok vissza ugyan nem adták önbizalmát, de valamelyest megtámogatták. Ilyenkor azzal játszott gondolatban, hogy külön költözik, elvégre nyugdíja van. A házmesternétől megtudta, hogy a harmadik emelet 8 alatt az albérlő a cselédszobáért havi négyszáz forintot fizet. Többet, mint az ő egész nyugdíja. Nórától is járna nyugdíj, ennek fejében elkérhetné a cselédszobát. Csakhogy oda Balázs már befészkelte magát. Amellett akkor továbbra is a családban marad.

Szemét rajta tartotta Nórán, a haját leste, de az ősz csíkcoksa nem akart megjelenni. Nóra szemlátomást kitűnően érezte magát, egyre kevesebb időt töltött otthon, egyre kevesebbet foglalkozott a gyerekekkel. Egy nap kirobbant a botrány. Balázs lányt hozott a cselédszobába. Anyja a szokottnál korábban jött haza, észrevette, nagy jelenetet rendezett.

A kamasz egy ideig csak a vállát vonogatta, hümmögött, egyetlen mondatral mentette magát:

– Én is ember vagyok. Nemcsak te.

– Arcátlan kölyök!

Anyja és fia néhány másodpercig farkasszemet nézett. Nórában lobbant el hamarabb az indulat. Lesütötte a szemét, ajkát beszívta, a szobába ment, kihúzta a komód felső fiókját. Elővette a kötését.

Néhány nappal ezután az öregasszony legyőzte félelmét, s amúgy mellékesen megkérdezte hugát:

– Mikor mégis férjhez?

– Nincs szándékomban férjhez menni – vont vállat Nóra és tovább kötött, rongyszőnyeget.

– Akkor mégiscsak igaz... – motyogta az öregasszony, végleg beletörődve abba, amin úgy látszott, változtatni amúgysem lehet. Az én dolgom ez? Nem az én dolgom. Elvégzem a kötelességem, a többi nem tartozik rám.

Megkönnyebbült, a diadalérzet is hozzájárult állapotja javulásához. Hiszen előre tudta. Előre megmondta, azaz megmondhatta volna, ha beszél az úgyről valakivel. A bizonyosság fölmentette a fárasztó találgatásoktól. Hála a felszabadult erőknél, a dekoncentrálttság szakai megrövidültek.

– Javul a kaja – állapította meg a vasárnapi disznótokány mellett Balázs.

Nem árulta el, mennyire boldoggá teszi a dicséret. Szemérmesen lesütött szemmel nézett a kötényébe: – kék alapon fehér pettyek.

– Ha majd kipihen magát, még jobban fog főzni – mondta Nóra. Arra az évre nem tervezett utazást, s úgy határozott, hogy tehermentesíti az öregasszonyt, össze ne roppanjon. Persze, Gárdonyra gondolt, mint ahogy a gyerekek is állandóan a nagyvakációra készültek. A lányka, akivel Balázs futott, s rendszeresen meglátogatta a cselédszobában, nagyszerű horgászati lehetőségeket csillantott meg a fiú előtt. Apja, két bátyja szenvedélyesen pecázott. Balázs horgászfelszerelésre gyűjtött. Gárdonnyal kapcsolatban másról sem esett szó.

A fiúk egy napot sem akartak veszteni, Nóra viszont nem indulhatott szombat előtt. A három fiú a csomagokkal előre ment, azzal, hogy maguk gondoskodnak az ellátásukról.

– Majd halat eszünk! – erősködött Balázs.

– Ahhoz előbb meg kell fogni.

– Azt tessék rábízni, Ilka néni.

Estére járt az idő, mire Nóra elkészült a személyi holmik csomagolásával. Két kicsi koffer, egyikben az ő, másikban Ilka néni holmija. Taxin mentek a vasútállomásra. A vonat már bent volt, nem szállottak fel, mert Nórának eszébe jutott, hogy valahova még telefonálnia kell. Kikereste a táskájából a papírost, amire az indulásokat feljegyezte.

– A következővel megyünk, Ilka néni. Nekem még telefonálnom kell. Tessék leülni erre a padra, tíz perc múlva itt vagyok.

Az öregasszony a két koffert beszorította maga és a pad karfája közé, nyugodtan nézelődött. A mindig forgalmas állomáson akadt látnivaló: – hordárok, a kocsik kerekeit kalapáccsal ütügető vasutasok, falusi nénikék ki tudja hány szoknyában, miniszoknyás lányok, ezeket gyűlölte, „épp csak az hiányzik, hogy megmutassák az ízűket”, fontoskodó hivatalnok-félék tömött aktatáskákkal. Kifutott a vonat, lengtek a zsebkendők, az integetők egy része mosolygott, más része sirt. Az egyik vagon ablakaiból katonák hajoltak ki, kis katonák, kivörösödött arccal, teli torokból énekeltek.

– Szegények... – érzékenyült el Ilka néni.

Befutott egy másik vonat, a várakozók megrohanták. Hirtelen pokoli zsi-vaj zendült fel, közvetlen közelében egy tucat fiatal, körszakállas, hosszú hajú fiú, miniszoknyás, tarka blúzos lány, az egyiknek gitár, a másiknak saxofon a kezében, az egyik fújta, a másik pengette. Az elmúlt nyár iszonyú gyötrelmei megrohanták az emlékezetét, ugyanaz a tehetetlen érzés éledt föl benne, ami az ágyát kínpaddá változtatta. Rémulten ugrott föl a padról, közben megszólalt a hangszóró, kissé eltorzult női hang jelentette, hogy a vonat Budapestre indul. Galambosné jutott eszébe, a budafoki házban töltött csendes esték. Tétován a vonat felé lépett, a kalauz észrevette:

– Siessen, anyóka, siessen – azzal felkapta a két koffert, az öregasszonyt felsegítette a legközelebbi kocsiba. Maga is felszállt. A vonat lassan elindult Budapest felé.

(Vége)

Ének egy katakombában

*Mester, te nekem nem hazudtál,
mélázva együgyű bálványokon,
s rajtuk, kik előttük kuporognak,
fölszentelt szentjeiden,
nézve a bőrük alá,
s elámulva a látnivalón:
a gyutacs híján, a töltet híján,
a derék nagy ürességen –
nem lelek szavadban semmi ferdét.*

*Amikor jelt adtál,
s el kellett hagynom az almaillatú kört,
kezembe bronzszentet nyomtál –
nyithattam, csukhattam kedvem szerint,
bújhattam lelkét, a semmit.
Mester, mondják, hogy csel –
nem is tudom, hogy miért mondják,
hiszen tetted az igazság volt,
szavad a megmutatás.*

*És a győzelmek sora, Mester,
hangzataidban, ígézetedben.
A példázat a gyökérről és a törzsről,
a köszvényes földről s a pestises égről,
a lámpagyújtásról és a sötétségről,
a kőszármayokról s a kőbegyekről,
a nyájról, ki jó útra téved,
a pásztorról, aki szerteszéled,
a farkasról, aki jól csatangol –
hogy ez is, az is eljövend,
megbokrosít és törbe ejt.
Semmi rászedés, meglett sorra mind,
vagy idebent, vagy odakint.*

*S meg az öröm is, Mester,
teljesült szökéseimben:
álmomban testvéri tiszta lég,
egyenlő mezők, osztatlan ég,
bár ha ébredtem, falak;
torlasz a szépnek, a jónak,
a semminek meg tiszta tér.
(Ami valamit ér, azért a vér,
s kegy a semmiért.)*

*S ami nem lett meg, eljövend,
Mester, a teljes, kényes rend,
az ékes kor, a tiszta tor:
maroknyi fény, maroknyi por.*

NAGY GÁSPÁR

Sürgönyök

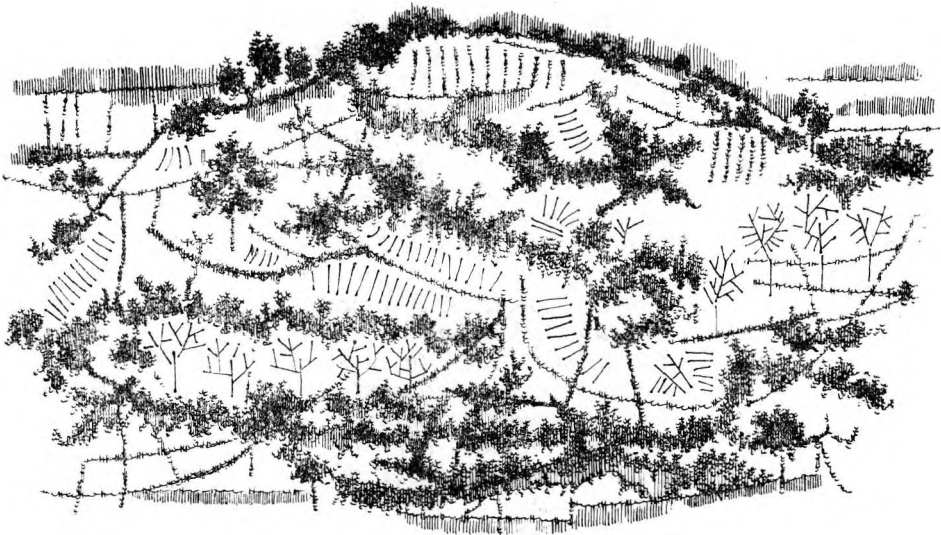
*voltak akkora zablák
mint a hold
emészthetetlen fékek
sárgarezesen gurulók*

*voltak tollfosztók
és halotti torok
egyhangú borfejtések
papszentelésre rejtett óborok*

*voltak ríkató mesék
és kuncogó mennyből angyalok
dunyha alatti számárkehék
és keresztanyámtól pofonok*

*voltak akik már nincsenek
vágattak szentmihálylovon
pirossal álmomba szöttek
tárultak kapuk udvarok*

*idegszálaim közt sürgönyök
súghatják meghalsz meghalok
üzengeti egy kisleány nekem
hogy a lesz is csak a volt*

Nemzedékek

*Gépek egyengetik
a házhelynyi telket
De az Ács Keze
körme alatt a fekete földdel
mintha érezne valami könnyörületet
lehajolván egy avitt lécdarabért
melyben szögek vertek gyökeret hajdan
aztán úgy hajítja el nehogy
egy arra mászkáló fiatal gép
meztelen keze- vagy lábatejét
véletlen fölsebezze
hogyan fönnakadjon
egy lombon
mely véle már alig rokon*

Igyekezet

*Fekete politurra
írja a nevét
abban a hitben
hogyan emlékeznek majd rá
A helységet csak a hét
néhány napján látogatják
péntektől csütörtökig
Erős és gyorsan növő
gyomok magvai vetnek szemet
a lakatlan virágcserepre
De a szív ellenáll
szüntelen dobogással*

Nagyváros születik

VÁROSKÉP ÉS VÁROSSZERKEZET*

Szerencsés a város, melynek közelében magas hegy emelkedik, amelyre föl lehet menni, és oldalról és felülről a városra lehet tekinteni. Egy városnak sokféle arca van. Mást kínál a pályaudvar üvegcsarnokából kilépőnek. Mást annak, aki autóval és éjszaka érkezik. Mást annak, aki messziről közelítve a városnak az ég hátteréből kimetszett profilját fokozatosan ismeri meg. A legmegnyerőbb látványa alighanem annak a városnak van, amelyet egy hegyről lehet szemlélni.

Fönt állok a Mecsek oldalán, és alattam az elterülő város. A város fölött emelkedő hegy nemcsak védőpajzs, mely fölfogja az északi hideg szeleket, nemcsak előnyös háttér a város mögött a délről érkező szemében, hanem kilátópont, magaslat is, ahonnét le lehet nézni a városra, ahonnét szinte bele lehet látni a város gyomrába.

Jó, hogy Pécsen egyetlen magaslatról át lehet tekinteni. Jó, hogy Pécsnek van vedutája, távlati képe, és van sziluettje, melyet a város a hegyről, a kicsit oldalról és kicsit felülről letekintő előtt tár föl.

Jóformán egyetlen szempillantással átfogom a látványt, a város alaprajzát. Az utcák kelet–nyugati irányban húzódnak. A Mecsek mészke gerince és szemben a málomi dombsor vonulata a városnak ezt az egyetlen, hosszanti terjeszkedését szabta meg. „Mint egy makarónis doboz” – mondja a város-tervező mérnök, akinek a távlati fejlesztési tervek készítésénél alkalmazkodnia kell a város földrajzi adottságaihoz. A fő forgalom egyetlen, kelet–nyugati irányban hullámsík végig a városon.

Pécsnek sok arca van. Télen a hőerőmű platója felől talán a legszebb. Ilyenkor a fenyővel benőtt, hóval borított Mecsek zöld-fehér díszlet-hátteret tart a tornyok és tetők mértanias fekete foltja mögé. Éjszaka megérkezni talán Harkány felől a legszebb. Egy ideig a málomi dombok eltakarják a várost az utas elől. Csak a látóhatár peremén ködlő fehér fénybúra sejteti, hogy nagyváros közelébe érkezett. Az autó fölkapaszkodik a dombra, és ekkor egyszerre teljes nagyságában kitárulkozik a város, fölvilágít ezernyi fénye, az utcák neon-lámpákból fűzött gyöngysora, a gyárak és üzemek kéményein kicsapó tüzek, a lakások ablakain kiszűrődő fények... Megnyerő a város látványa annak is, aki Budapest felől érkezik vonattal, akivel a mozdony a város új negyedei, Új-Pécs pasztellszínű falai közé fut be először. Toronyházak, vasbetonszerkezetek, üvegfalú erkélyek...

A veduta talán mégis innét a hegyről, a Mecsek oldaláról, a Misinatetőről, a Magaslatti útról, a tettyei romok tövéből a legszebb.

Olyan, mintha repülőgép üvegablakán át néznék ki. Kinyílik alattam a mélység és fölöttem a magasság. Szokatlan, új dimenzióba kerülnek a tár-

* Részlet a „Magyarország felfedezése” sorozatban megjelenő szociográfiai kötetből.

gyak. Ismerős alattam a város, és mégis minden ismeretlen. Mindaz, amit eddig alulról, az emberi szem magasságából láttam, most egyszerre összezugszorodik és távolra kerül. Napfényben fürdenek a tetők. Körös-körül, mint a fecskéfészkek, apró házak tapadnak a hegyoldalra. Belátok az udvarokba, a kertekbe, a terekbe, nyomon követem az utcák érrendszert. Valami játékos örömet érzek. Föltárja előttem titkát a város, és én Gulliverként állok a partján.

Richard Bright, aki 1815-ben járt Pécsen, ugyancsak fölött ide a hegyre, és innét szemlélte a várost. Az angol orvos útinaplójában elmondja, hogy megtekintette a püspöki palotát, a nyilvános könyvtárat, a dómot, a piacot, de hogy valami igazán szépet és különlegeset lásson, kísérője, Kölesy úr ide, a város mögött emelkedő hegyre kalauzolta föl. Itt állt hát százhatvan éve Bright doktor úr is, innét találta a várost legszebbnek ő is, innét gyönyörködött – mint könyvében írja – „a nagyszerű kilátásban és az elragadó látványban”.

Persze, amit Richard Bright szeme és amit a mai utas lát, aközött óriási a különbség. Százhatvan éve Pécs egy „mértéktartóan épített” város benyomását keltette az idegenben. Látnivaló nem sok kínálkozott a városban. A török hódoltság korára emlékeztető néhány épületmaradvány. A Klimo György által alapított húszezer kötetes könyvtár. A püspöki palota, amelyben a konyha volt az angol orvos számára a fő látnivaló. A papírmalom. A szegényeknek fenntartott, huszonnégy ágyas kórház, ahol a szellőztetés helyett tömjénillattal próbálták pótolni a gondos fráterek azt, amit az ablaknyitás, egy kis friss levegő is megtett volna. A sok templom. A népviseletbe öltözött, templomtól templomig zarándokló nép. S a fejcskékjűkben világias gondolatokat forgató asszonyok, akik a szentmise alatt „egyenként kiosontak a templomból, és a jámbor ájtatoskodást a szomszédos kertben vidám sétával cserélték föl”.

Innét a hegyről jól látni, hol terült el a régi város, merre húzódtak a várfalak. Mindig ez a hely volt a város központja, itt dobogott a város szíve. A rómaiak idejében, a török korban, s még a legutóbbi századokban is. A belvárosban az utcák nyomvonala ma is pontosan a régi város alaprajzát követi. A falak négyzet alakban vették körül a régi várost. A belváros szélén húzódó utcákban a házak egyik oldalukkal a várfalakra támaszkodnak. Ha valahol lebontanak egy ház, vagy megreped a tűzfal, előbukkannak a várfal kövei.

Milyen volt a régi Pécs városszerkezete? Középpont helyezkedett el a belváros. A mai Széchenyi téren volt a piac, valamivel távolabb a püspöki palota. A tereket középületek sora, iskola, városház, takarékpénztár, szálloda vette körül. A tetők fölé templomtornyok emelkedtek. Itt volt legdrágább a telek. A lakóházakat jómódú polgárok, városi és megyei notabilitások, kereskedők emelték. A reformkorban a Scheibl, a Hölbling, a Jäger, a Piacsek, a Czindery, a Cséby család lakott itt. Ezeket a nagy lakásokat lehetett a háború után társbérletekre osztani, majd később leválasztani. A belvárosi utcákban épült föl a kaszinó és az első pécsi kószínház. A Széchenyi téren esett meg 1841-ben az a botrányos történet, amely Kossuthot a *Bot, vessző, korbács* című híres cikkének megírására ragadta. A megyeház börtönéből kivezetett rabokat a hetivásár sokadalma előtt deresre húzták és megbotozták. „A korbács már Jamaikában is eltöröltetett, Jamaikában, hol tömérdek ember lakik, aki néhány év előtt még rabszolga volt! – És mi, uraim! mi legyünk-e hátrább, mint Jamaika?” – írta Kossuth.

A régi városszerkezet a kör-körös elrendezés szerint épült. A városmagot gyűrű alakban vették körül a más-más arcú negyedek.

A belváros előkelő, emeletes házait és tereit keskeny utcák, szerény, földszintes házak követték. Kispénzü hivatalnokok, iparosok, kereskedők laktak itt. Az ablakokat zöld zsalú fődte, a faskamra, a véce az udvar végében állt, vízért a sarki közkútra kellett járni, a mosogatólé az utcára folyt. Ilyen házak álltak a Havihegy alatt, a Budai városrészben, a Szigeti út két oldalán. A régi Pécs hangulatát, sajátos színeit ezek a városrészek adták. Hiába volt Pécs szabad királyi város, vármegyeszékhely, valójában a földszintes város, az álmos kisváros benyomását keltette még a századfordulón is.

A régi, ódon hangulatú utcákhoz már a két háború között kertes, villaszerű negyedek csatlakoztak, keleten a Budai kertváros, délen, a vasútvonalon túl a Megyeri kertváros, nyugaton a Kovácstelep. A kockásan osztott utcákban, a sátortetős, előkertes házakban nyugdíjas tanárok, vasutasok, szakmunkások éltek. A régi városhatártól távolabb, sokáig különálló közigazgatási egységként kezelt területen építették föl a bányászkolónia egyforma, zsúfolt házait.

Ahol a földszintes, kertes házak elfogytak, ott álltak a kórházak, a kórházak szomszédságában a temetők. A temetők után a laktanyák következtek, s a laktanyák falán túl terültek el a katonai gyakorlóterek. Ahol a káplár sorakozót kiáltott, ott ért véget a város...

A pécsi üzemek és gyárak, a szénbányákat leszámítva, a vasút, a porcelángyár, a börgyár, a kesztyűgyár, a dohánygyár, a sörgyár, már a múlt század végén szervesen beépültek a város testébe. Ha valamikor a lakónegyedek határán kívül álltak is ezek az üzemek, csakhamar utcákkal, lakóházakkal vette körül őket a város. Ez is a régi pécsi városkép egyik jellegzetessége, s bizonyos mértékig ma is meghatározza a város arculatát.

Milyen Pécs mai városszerkezete?

A könnyűipari üzemek – a felsoroltakon kívül az újabban létesítettek, a nyomda, a tejüzem, a Patyolat – ma is jobbra a lakóházak között dolgoznak. De a két nagy bánya, a szénbánya és az uránbánya telepei a város szűkebb határán kívül terülnek el, s a tervezők az újonnan létesítendő pécsi üzemeknek is külön területet, a lakónegyedektől távolabb fekvő helyet jelöltek ki. A Pólya utca környékén terül majd el Pécs új ipari negyede. Az új kenyérgyár, az új nyomda már itt épül föl.

A város egész területe azonban annyira tele van szórva kisebb üzemekkel, s az új ipari negyed se kerül olyan messze a várostól, hogy a város egysege bizonyára a jövőben is megmarad, és nem szakad alvóvárosra és munkahelyre, lakótelepre és gyárnegyedre. Ha van valami, ami Pécs fejlődésében karakterisztikus jegy lehet s a városfejlődés szervességét biztosíthatja, akkor az éppen ez: a munkahely és a lakóhely, az üzemek, intézmények, üzletek, a szolgáltatás és a lakások közelsége, életszerű kapcsolódása a városszerkezetben. Az igazán korszerű nagyvárosban együtt van – ha nem is egyetlen házban – a munkahely és a lakóhely. Így lesz kevesebb az ingázás, a közlekedésre elvesztegetett idő. A szolgáltatásnak, a kereskedelemnek is előnyösebb, ha utána megy a vevőnek. Természetesen ennek föltétele, hogy zaj és füst nélküli, a környezetre, a szemre-fülre ártalmatlan gyárak létesüljenek a város területén. A hőerőmű viszonylag távolabb fekszik a lakónegyedektől, füstölő kéményei mégis bosszúságot okoznak a városnak.

Pécs ma is negyedekből, városrészekből áll, de a mai városszerkezet egészen más, mint az ötven vagy akár harminc év előtti. Megváltozott a régi városnegyedek funkciója, megnőtt a város kiterjedése, fől számolták a cigány-

telepet, megszűnt a kapitalista izű belváros, új városrészek létesültek, s a negyedek – talán ez a fejlődés egészen új és a város nagykorúsodásának kísérőjelensége – övezetökké rendeződtek. Pécs két legtávolabbi pontja egymástól több mint tíz kilométerre fekszik. A város most már déli irányban is terjeszkedik. Az új kertvárosi házak a Pálos templomtól egy jó óra járásra épülnek. A régi negyedek a társadalmi változásokkal párhuzamosan átalakultak vagy eltűntek, a régi város jellegzetességei mellett teljesen új színfoltok jelentek meg, a városnegyedek között új kapcsolatok szövődtek.

A régi belváros, a hajdani városmag szerepe nagyban megváltozott. Hajdan a város központjában álltak az emeletes házak, s ahogy nőtt a távolság a főtértől, úgy zsugorodtak össze a falak. Ma a „periférián” emelkednek a tízszintes lakóépületek, s árnyékukban csak szerénykednek a belváros régi két-, háromemeletes házai. A centrum egyre délebbre tolódik. Valamikor a Dóm előtti tér volt a város központja, a vasárnapi szagosome után a séta helye, itt avatták föl az új ruhát az emberek, s az új szeretőt is itt illett bemutatni. A liberalizálódás hatására a korzó átkerült a Kossuth Lajos utcába, s a polgári város központja a Széchenyi tér lett. Piacnapokon árusok telepedtek a macskafejes kövekre. 1921-ben a tömeg ezen a téren, a városház ablakából elhangzó fölhívás után, kiáltotta ki a tiszavirágéletű Pécs–Bajai köztársaságot.

A két háború között fölszedték a tér köveit, eltűnt a piac, a tér közepét parkosították. Előbb az árusokat, aztán a konflisokat parancsolták ki. Emlékszem arra az időre, amikor még itt volt a városi autóbuszközlekedés csomópontja, innét indult és ide érkezett a legtöbb autóbusz. Ha akarjuk, ha nem, a városközpont fokozatosan áttevődik. Pécssett nem kellett új centrumot kijelölni, házakat bontani, mesterséges teret kialakítani. A szerves fejlődés diktálta, hogy új városközpont szélessék. Az autóbuszpályaudvar már átkerült a Kossuth térre. Nyilván, ez sem a végleges helye. Számos új középület, az SZTK, az ügyészség, az ifjúsági ház, a művelődési központ már itt, a Rákóczi úttól délre, a Jókai utca alsó szakaszának környékén épült, vagy épül föl. Csak arra kell vigyázni, hogy csupa középületből és hivatalból még nem születik városközpont. Az üzleteket és az irodákat délután bezárják, az emberek hazamennek. Az ilyen városközpont estére kiürül. Csak a lakóházakkal, este és éjszaka is nyitva tartó intézményekkel körülhintett tereken van igazi élet. Aztán arra is gondolni kell, hogy egy százötven-kétszáz ezer lelkes városnak már nem elég egyetlen centrum. A kisebb negyedek és városrészek is önálló teret, apró városközpontot igényelnek.

Mi marad a régi belvárosban? Bármilyen furcsán hangzik, mégis azt kell mondani: a kertek, a fák. Pécssett az utcákra, a terekre nem sok fát ültettek. Ütszélesztés ürügyén, ami még akadt, annak is kiméletlenül fejszét tettek a törzsére. Innét, a Mecsek oldaláról letekintve mégis minduntalan zöld foltokba botlik a szem a belvárosi házak között. Hol vannak ezek a fák, ezek a zöld szigetek? Az udvarokban és a kertekben. Pécssett nem áll a ház előtt fa, mely árnyékot tartana a járóelőnek; itt az udvarokból és a kertekből bókolnak ki a lombok az utcára, a kapuk és a kerítések fölött habzik át a vadrózsa. A belváros tele van hosszan elnyúló, az egyik utcától a másikig érő kertekkel, gyümölcsösökkel. Aki benyit az egykori kanonoki házak kapuján, konyhakertet, gyümölcsfákat, fürdőmedencét talál. Az egyetemi könyvtár udvara valószínűleg paradicsom a belváros kőfalai között. A kert mélyén szőlőlugas, barokk télikert. Ma ezek a zöld szigetek a város levegőjét tisztító szűrők. Ezekben a régi pécsi udvarokban, kertekben több a fa, mint a lakótelepek utcáin,

parkjain. Addig maradnak meg, amíg föl nem fedezi őket a városrendező buzgalom. Egyiket-másikat már kisajátították, lesalakozták, sportpályát, zenés szórakozóhelyet csináltak belőle. Nagy kár. Persze az se volna illő, ha hét lakat alatt őrizné őket a magántulajdonosi önzés. Maradjanak meg annak, amik: kertnek, parknak, pihenőhelynek, de mindenki számára.

A városközpont lassú áttolódásának áldozatul esett a régi piac. Ma négy piaca is van a városnak, de egyik se igazi, az egyik nyomorúságosabb, mint a másik. Mintha szégyellné piacait a város. A „kispiac”-ot kerítés mögé, házak közé, tűzfalak árnyékába rejtették. A „nagypiac” a távolsági autóbusszpályaudvarral osztozik egyetlen szűk téren. Ha esik az eső, a földre terített rongyos újságpapíron, lucsokban, sárban ázik a portéka. Nem értem. A piac mindig a városi élet fóruma, központja volt. Áruk és hírek cseréltek itt gazdát. Az eleven élet lüktetett a sátrak között. Régi ismerősök találkoztak és fogtak kezét. Csillogás, hangos szó, különleges ízek és illatok úsztak a levegőben... Ha külföldön járok, ha egy idegen városba érkezem, a legelső dolgom, hogy a piacot megkeressem. Itt megnyilatkozik a város lelke. A több százezer lakosra dúzzadt olasz városok is megőrizték tereiken a régi piacok hangulatát. Brassóban, Zágrábban a város egyik legszebb helyén állnak a piaci sátrak. Hajnalban kinyitják a színes ernyőket. Délután, ha elvonul a vásáros nép, öntözőautók jelennek meg, és tisztára mossák a betonkockákat. Másnap reggel ismét friss áruval telnek meg az asztalok. A piac nagyvárosi atmoszférát sugárzó centruma lehet egy városnak, Nagy kár, hogy Pécsen nyoma sincs ennek.

A városmagot keletről és nyugatról a város legelhasználtabb negyedei veszik, illetve vették körül. Dickens regényeibe vagy olasz neorealista filmekbe illő díszleteket kínálnak itt a házak. Az udvarokban elhanyagolt, régi istállók, raktárak. Eltörik a csatorna, a szennyvíz elönti a pincét, bedőlnek a pincetartó pillérek, a ház falai megrepednek, segélykérő telefon, a házat lakhatatlanná nyilvánítja a hatóság, a lakókat kiköltöztetik, kiderül, a pince alatt ismeretlen üregek rejtőznek, munkához látnak az aknamélyítő vállalat emberei, az üregeket betömik... Ilyen házak állnak a Balokány tó környékén, a Ledinán, a Budai városrészben, és ilyenek álltak a Szigeti út környékén. A kis, utcai lakás mögött kétfelől az udvari lakások sorakoznak. A konyha fala vizes, a szoba is dohos. Csöpgönek a vízcsapok. Az udvaron kókadt virágok, madzagon száradó ruhák, a konyhaajtóban hokedli, a rozsdás csatorna alatt vizet fogó lavór, a konyhában zománcozott sparhelt. Kint az utcán apró boltok nyílnak: a Balokány fölött, a Zsolnay utcában egyetlen rövid szakaszon cipész, ostyasütő, kárpitos, a méhészek irodája, fodrász, élelmiszerbolt, trafik.

Elöregedett házak, komfort nélküli lakások. A nyirkos, düledező falak között a kisvárosi élet konzerválódik. A lakosság egy része, bár elégedetlen a rossz lakáskörülményekkel, furcsa módon mégis ragaszkodik megszokott környezetéhez, a kis kocsmákhoz, az apró ablakokhoz, ahol ki lehet könyökölni és végig lehet látni az utcát. Különösen az öregek... Ha szanálásra kerül a sor, görcsösen ragaszkodnak a maguk ültette barackfához, orgonabokorhoz. Ha télen kell költözni, meg akarják várni a virágnylást, ha tavasszal, le akarják szedni a termést... A fiatalok türelmetlenebbek. Ők költözni, menekülni akarnak. Az újságot, a helyi rádiót kérdésekkel ostromolják: Mikor szanálják a házat, amelyben laknak? A körzeti tanácsulések gyakran visszatérő témája: Mikor bontják ezt vagy azt az utcát?

A régi Szigeti városrész nagy része már eltűnt. Az öreg, földszintes háza-

kat lebontották, helyükre sokemeletes lakóépületek kerültek. Utcák és utcanevek szűntek meg. Aki évekkel ezelőtt járt erre, és régi ismerősét keresi, se a házat, se az utcát nem találja. Megszűntek a kertek, a virágágyások, a belső udvarok, s velük együtt a személyesebb élet keretei.

A Budai városrész „patinás” házai, udvari faskamrái, nyirkos lakásai még állnak. A régi városrészekben igen magas a laksűrűség: kis területen viszonylag sokan élnek. Ezért az előregedett városrészek fölüjútása roppant költséges. A Szigeti úti lakásépítkezés is igen magas szanálási százalékkal, tehát drágán valósult meg. Ahhoz, hogy a Budai városrészben ötezer új lakás fölépüljön, kétezer lakást kellene lebontani. A 36,2 százalékos szanálási arány igen magas. Olcsóbb szűz területen egy városrészt fölépíteni, mint a régit fölüjútani vagy szanálni. Ott a régi csöveket például mind ki kell cserélni. Az új területen csak az új csöveket kell lefektetni.

A Budai városrészen is majd csak a teljes bontás, a csákány, a dózer segíthet. De mivel a szanálás sokba kerül, várni kell. Addig tovább tart a városrész romlása, előregedése.

A Törekvés utca lakói panaszkodnak: „Mikor javítják meg az úttestet? Mikor viszik el tőlünk a szemetet?” A köztisztasági vállalat osztályvezetője válaszol: „A szemetet elviszik, ha a gépkocsi számára járhatóvá teszik az utat, ha a kerületi tanácsshivatal legalább lesalakoztatja az utat.” A tanácsshivatal műszaki osztályvezetőjének az álláspontja: „A negyedik ötéves tervben az utcát nem közművesítik. De fölvették a problémát a Havihegy környékének rendezési tervébe. Ugyancsak ehhez tartozik a járda és az úttest javítása is...” Tehát marad minden a régiben...

Másutt a közvilágítás hiányát teszik szóvá. A megoldást az illetékesek az alábbi feltételekhez kötik: 1. ha elkészül a környék tanulmányterve, 2. ha a tervet jóváhagyják, 3. ha lesz pénz, 4. ha lesz kivitelező kapacitás... Addig sötétben botorkálnak haza az emberek...

A Szigeti út környékén fölépített városrész Uránváros szerves folytatása, s a Meszesen már korábban elkészült és a Kertvárosban most épülő városrészszel együtt Pécs úgynevezett lakótelepi övezetét alkotja. A városi lakásépítkezés jó része az elmúlt időben a lakótelepekre koncentrálódott. Pécs körül egyre nő, tágul a lakótelepekből fonódó gyűrű. A lakótelep sajátos építészeti és társadalmi jelenség. Mind népességének összetétele és szerkezete, mind a lakosság életformája tekintetében egyéni jellegzetességeket mutat. A nagy számú lakást magukba foglaló épületeket többnyire korábban beépítetlen vagy szanált területen emelték, és a különböző helyről, faluról, albérletből, társbérletből érkező lakosság hullámszerűen, egyszerre vette birtokba új, többnyire első önálló lakását.

Bár e városrészek azonos társadalmi fejlődés eredményei, és sok mindenben azonos elvek alapján épültek, mégis számos eltérő sajátossággal rendelkeznek. A lakótelepek építése különböző időben kezdődött, s az építés alapelvei közben megváltoztak. De jellegük, városképi hatásuk is eltérő.

Meszes a szocialista iparosítás „hőskorában”, a nagy „széncsaták” idején épült, gyorsan, forradalmi rohammal, álklasszicista modorban. Zömmel munkás- és bányászlakta terület. Már építése idején elavultnak számított a városrész. A házakban például nincs gáz. Fejlesztésére később sem fordítottak nagy gondot. Meszesen középiskola csak ezután épül. „Különleges helyzetű lakótelep” – mondja róla a városfejlesztési terv.

A köznyelvben Uránváros, hivatalos nevén Újmecsekalja – én legszíve-

sebben Új-Pécsnek nevezném – már Sztálinváros után épült. A tanulópenzt ott fizette meg a magyar építészet. Uránváros tervezésénél fejlettebb mérnöki szemlélet uralkodott, s a házak korszerűbb anyagokkal, szerkezetekkel, technikai eszközökkel készültek, mint Sztálinvárosban. A maguk idejében az uránvárosi házak igen modern házaknak hatottak. Persze a jövőre tekintő építészet számára ez a „maguk idejében” nem nagy dicséret.

Az építkezés Uránvárosban is rohammunkával folyt. Alig valószínű például, hogy a Mecsek lábánál, a régi repülőtér területén, a hegyről lemosott talajból ne kerültek volna elő római vagy még régebbi korból származó leletek. De egy sír, egy tűzhely, egy út- vagy falmaradvány miatt nem változtattak a tervekben, nem várhattak az építkezéssel. Inkább hallgattak az építők, ha a régészek érdeklődtek. Aztán a technika sem volt mindenben a legfejlettebb. A két ház közötti távolságot a rendelkezésre álló daru gémjének a hossza szabta meg, ugyanis egyetlen daruállással két házat kellett egyszerre fölépíteni. A vakolat, a festés is gyorsan kopik, az épületek egy része megviseltnek látszik.

A kötött szintmagasság miatt – Magyarországon lift nélkül négyszintes lakóházakat lehet építeni – a lakótelepek képe egyhangú. A tervezőasztalon és a síkvidéki városokban ez nem ötlük annyira szembe, mint Pécsen, ahol a Mecsekről oldalt is a városra látni. Az azonos szintmagasságú városrésznek nincs sziluettje. Uránváros képe sokáig olyan volt, mintha kaszával húzták volna meg a házak magasságát. A később tervezett és fölépített hét- és tízemeletes házak ezt az egyhangúságot oldották föl.

A lakótelepek egyhangúságának másik forrása az előregyártott elemekkel történő építkezés. A panelből eddig csak szögletes formákat lehetett kirakni. A csatlakozások, a nyílások mind derékszögben metszett vonalakat alkottak. A lakótelepi házak igen hasonlítanak egymásra, el lehet tévedni közöttük. Jól érzi-e magát az ember a szürke, egyforma házak között? Az a város szép-e, amely mindenhol ugyanaz, vagy amelyben a változatosság érvényesül? A Pepsi Cola az azonosságnak köszönheti sikerét. A világ minden táján ugyanazt az ízt kóstolhatja a gyomrára érzékeny utas. De ha két város egyforma? Ha a városban két városrész képe azonos? A pécsi nyelvhasználat az egyenruhába öltöztetett Szalai András utcai házakat „pizsama-házak”-nak nevezi.

A lakótelepi építkezés nagy gondja az egyformaság feloldása, az azonoság és változatosság összhangjának a megteremtése. Hogy a házak között tájékozódni tudjon az ember, s meglepetés is érje. A Kertvárosban a „tévé-házak”-nak nevezett lakóépületeken már tanulmányozható a szerencsés kísérletezés eredménye: a tévé képernyőre emlékeztető, hajlított vonalú erkélyekből szerkesztették meg az épületek homlokzatát.

A Pécsen körülvévő s már a két háború között kialakult kertvárosi övezet északon a Mecsekoldal beépítésével egészült ki az elmúlt években. A szőlők közé, ahol hajdan csak a tulajdonos fűrészelt faerkélyes préháza állt, társasházak, többszintes családi házak nyomultak. Kerttel, gyümölcsfákkal, szőlővel körülvett házak ezek, mégis mások, mint a Budai vagy a Megyeri kertváros, vagy a Kováctelex megkopott családi házai. Azokban a házakban, amelyeket az Esztergár polgármestersége idején indított akcióból építettek, kisemberek, nyugdíjasok, szakmunkások élnek. A Mecsekoldal beépítése az életszínvonal emelkedésével párhuzamosan fejlődött ki, s a jól kereső, magasabb státuszú társadalmi rétegek lakóhelye. A ház előtt rózsakert, a lakás mellett garázs, a házban négy-öt lakószoba, az erkélyről pompás kilátás. Itt a társasházak is

egyedi tervek alapján épültek, változatosabb beosztásúak, tágasabbak, mint a lakótelepi házak.

Nemcsak a város létszáma, területe is állandóan gyarapszik, nő, tágul. Pécs legkülső övezetét a város vonzásában élő, de a centrumtól legtávolabb fekvő települések alkotják. Ezek olyan városrészek, ahol száz-kétszáz ember él, bányásztelepek, dűlők, völgyek, hegyek, mint amilyen István-akna, Csurgódűlő, Zsigmond-telep, Istenáldásvölgy, Aranyhegy. A fejlesztési terv „egyéb lakott helyek”-nek nevezi, s „nagy távlatban megszűnő” településként kezeli őket. Ellenkezőleg! Bár távol esnek a centrumtól, s itt az életkörülmények is elég mostohák, láthatóan mégsem szűnnek meg, sőt amióta nagy számban vásárolnak autót az emberek, s azzal járnak be a városba, a munkahelyre, inkább vonzásuk nő.

A város külső gyűrűjébe az önálló igazgatású, vagy közigazgatásilag csak nemrég a városhoz csatolt falvak is beletartoznak. Ilyen Nagyárpád, Pellérd, Keszű, Cserkút, Kővágószőlős, Kozármisleny, Hird... Pécs hétvégi üdülő-övezetévé fejlődött Abaliget és Orfű. A városba áramlás szempontjából nem lényegtelen ezeknek a településeknek a sorsa. Baranyából, a távolabbi környékről nem mindenki költözik egyenesen a belvárosba vagy valamelyik pécsi lakótelepre. A városba költözés első – gyakran végleges – állomása: telket vásárolni és házat építeni Nagyárpádon vagy a kozármislenyi faluvégen. Azzal, hogy a korábban önálló falu elveszti függetlenségét és külvárossá lesz, jól jár? Kezdetben nyilván presztízs-vesztésnek tűnik, s előfordul, hogy a falu elhanyagoltsága nő, a település állapota romlik. (Kovácstelepen, Felsőgyűkésen még az utak lesalakozását is elhanyagolja a tanács.) De egy idő után a város utánuk megy, bekebelezi és magához hasonítja őket.

A város gyors fejlődésével újabb és újabb ún. agglomerációs gyűrű alakul ki Pécs körül. Tapogatóit egyre messzebb nyújtja a város. Kelet felé Pécsvárad, nyugat felé Szigetvár kerül egyre jobban Pécs vonzásába. Az országút mellett épülő, ma még vakolatlan házak, mint előőrsök jelzik a város terjeszkedésének az irányát.

Az övezetek és a városrészek között jelentősek az eltérések, a különbségek. Van ház a belvárosban, ahol az udvari lakásokba nincs bevezetve a víz. A város más pontján az olyan időszakokban is, amikor vízkorlátozást kell életbeléptetni, csapivízzel locsolják a pázsitot. A városrészek között az ellátás, a szolgáltatás tekintetében is indokolatlan eltérések, aránytalanságok mutatkoznak. Az egyik helyen még a járda, a közvilágítás is hiányzik, a másik helyen húsz méterenként higanygőzlámpa-csodákat szerelnek föl. A Széchenyi tértől tíz percre, az Ágoston tér környékén, esőzés alkalmával még kihúzzák a kapuk alól az apró léchidakat, hogy az egyik járdáról a másikra át tudjanak kelni az emberek. A Széchenyi tértől ugyancsak tíz percnyi távolságra, de egy másik irányban, a Jókai utcában, távfűtéses házakban élnek az emberek.

A különbségek nemcsak városképi értékűek, hanem társadalmi jellegűek is. Az övezetek és városnegyedek közti eltérések a város társadalmában is nyomot hagynak. A városrészek kínálta lakásviszonyok és a családok társadalmi helyzete, foglalkozása között kapcsolat figyelhető meg. Az alacsonyabb társadalmi rétegek lakáskörülményei rosszabbak, nagyobb laksűrűségű, elhanyagoltabb városrészekben laknak. A magasabb társadalmi rétegek lakásviszonyai jobbak, maguk építette, kertes családi házakban vagy korszerű szövetkezeti lakóházakban élnek, kiutaláskor jobb lakáshoz jutnak. Ez részben oka, részben következménye a városon belüli mozgásnak, lakáscseréknek.

Nem közömbös Pécssett az embereknek, hogy hol laknak. Vannak vonzó, társadalmi rangot jelentő területek, és vannak elhanyagolt negyedek. Aki telket vásárol, társas vagy családi házat épít, lakásszövetkezetbe társul, már valamilyen vonzás vagy taszítás hatására választja ki a helyet. Aki viszont kiutalásra kap állami vagy tanácsi lakást, először még azzal sem törődik, hogy a sorsolás a földszinten vagy a tizedik emeleten juttatja lakáshoz. Egy idő után azonban megismeri a szomszédokat, a ház lakóit, a városrészt, s bár a lakással, a szobák számával, a komforttal elégedett, a környezet nincs igényre, és elköltözik.

A legnagyobb vonzása a Mecsek oldalának van. Egyetemi professzorok, mérnökök, orvosok, tanárok, osztályvezetők, fő funkcionáriusok laknak itt. A belvárosban, a műemlék értékű, omlatag házakban élni már nem rang. Az előkelő negyed, a rangos városrész a Mecsek. Itt van hely az autónak, lehet kutyát tartani, a ház előtt szőlő vagy rózsalugast nevelni. A csípős nyelvű pécsiek a Mecsekre vezető egyik utcát, a kertes, remek, kétszintes villalakásokkal szegélyezett Kaposvári utcát így is hívják: Káder dűlő. Itt aszfaltozott az út, a közelben vannak üzletek, s a fényes utcai lámpák alatt még éjszaka is lehet újságot olvasni.

Aki teheti és „igényes”, ha valamelyik lakótelepen utaltak is ki neki lakást, igyekszik mielőbb a Mecsek oldalán fekvőre cserélni. Számosan költöztek be így Meszesről, Uránvárosból a város rangosabb negyedeibe. Az uránvárosi távfűtés csak a nyugdíjasokra és a kisgyerekes családokra vonzó.

Volt idő, amikor a Széchenyi tértől negyedórára fekvő Szkókót, a Mecsek egyik szép völgyét külterületnek, illetve „egyéb lakott hely”-nek minősítették az illetékesek, és azt jósolták, hogy „nagy távlatban megszűnik”. Igaz, még vegyesbolt sincs helyben, de máról-holnapra egyszer csak emelkedni kezdtek a telekárak. A hivatalokban is fölfigyeltek, és lakásépítési tilalmat rendeltek el. Engedély nélkül még egy borospincét sem volt szabad építeni, mondván, a területről részletes rendezési terv készül. A hely vonzása azonban leküzdhetetlen. Családi házat nem volt szabad építeni. A szőlők között megépült hát a kétszintes, összkomfortos, garázzsal fölszerelt, háromszobás, hallos „gyümölcstároló”.

A városi társadalom rétegződése, lakóhelyi megoszlása a szocializmusban is megfigyelhető. A városon belüli áramlás, költözés, helyválasztás nálunk is jelentkezik. Arra azonban, hogy a városrészek közti különbségek ne váljanak az egyes társadalmi rétegek egészségtelen elkülönülésének a forrásává, vigyázni kell. Mindenekelőtt arra, hogy ne épüljenek föl olyan „steril” városrészek, amelyek az ott lakóknak eleve valamiféle társadalmi rangot, presztízst, státuszt adnak. Illetve ne maradjanak meg olyan elavult, öreg negyedek (például a Budai városrész), és ne szerveződjenek újra olyan részek (például a cigánytelep a salakhegy alatt), amelyek a fokozatos slumosodás veszélyével az ott élőket elzárják a társadalmi fölemelkedés lehetőségétől, illetve az igénytelenség szintjén tartják. Az újonnan épülő lakótelepeket pedig vonzóbbá kell tenni és a városi élet hagyományaihoz szervezettebben kell hozzákapcsolni.

(Folytatjuk)

Világnyár

– Részletek egy ciklusból –

*a harmadik fiú elindul
szíve agya zálogba csapva
ereje hiábavalóság
s hiába kérleli az apja*

*győzelem szit új ellenállást
mely vakon hajt új győzelemre
mígcsak minden dolog kifordul
hogy ne forduljon gyűlöletbe*

*tűz-oleander összerakva
semmi szirmokból furcsa módon
hogy mindig önmagát mutatja*

*mint Moebius csodás szalagja
ó ember-titkú mandragóra
táncolj a napsütötte parton*

*

*len-rost szekerce deszka kátrány
hajtsd az utolsó markolásig
most énekelj szőrmók az Argosz
e szigetnél messzebbre vágyik*

*légy ami vagy maga a tenger
nem tévedő és zabolátlan
e bögyös nép kedvére tenni
akad más ágyék Thrákiában*

*megyünk a sárkányt összetörni
királylányt lopni méz szavakkal
és este leoldván a kardot*

*új partra lépni mint a hajnal
megyünk a ránk mért bűbáj sorsot
kezdettől végig meggyötörni*

*

kék nadrágban gumi-papucsban
jövünk gépek-kiköpte ingben
hátunkban nyájas nagyiparral
uralkodunk érzelmeinken

kezes fém fürkészi a békét
a vállunkon függő Zenétől
szatócs és hivatalnok őrzöng
s hol górék nyaralója épül

fűből virágból egy darabkát
saját hatáskörükbe vonni
kedvünk mint égető medúza

testét a tenger összezúzza
a Tévé Maci palotáját
jó játék szinte győzelemnyi

*

szövőnők fáradtsága hajszo
mozgásra bírni minden orsót
vágynak mankóin jár a lélek
kapaszkodót keres csavargók

állnak e fiktív vágatásban
vas-állatok közt zendülések
gyönyörű-szép hírére várnak
adtál vaját zsírt húst e népnek

s jó békét restséggel felöntve
a mandragóra útra készül
autó-sorok koccannak össze

és minden nyaraló felépül
s a végső percig áll a gazdi
becsét téglánként mutogatni

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

Minden jelentősebb képzőművészeti eseménynek megvan a maga uszálya: felvillanó fénye ugyan hamar eltávolodik tőlünk, de feleletre váró kérdések és újabbakat nemző gondolatok, megfigyelések még tovább rajzanak nyomában, mint az üstökös nyomában csóvája. Csakhogy ebben a kérdéshalmazban összevissza kavarnak a legkülönbébb kérdések. Más nyomot, gondolatot és kérdést hagy egy művészeti esemény a szakember fejében, mást a művésztársakéban, s igencsak mást a közönség, a látogatók élményvilágában és gondolataiban. Ha össze-összevetjük a szakbírálatokat meg például a vendégkönyvek széles skálájú véleményözönét, – iskolásgyerekektől kollégákig, lelkes hódolatkifejezéstől pókhendi fricskáig, mindenféle akad bennük – csak ritkán találunk gondolati, szemléleti egyezéseket. Úgy tűnik: ahány néző (ahány kritikus), annyi vélemény, annyi szem. De ha nem sajnáljuk a fáradságot, s alaposabban meghámozzuk a kifejezésbeli görcsök vagy éppen nyelvi klisék, előregyártott sablonok által eltorzult szövegeket, sokszor meglepő egyezéseket találunk; végeredményben pedig mindig meglelhetjük azt a közös alapot a vélemények magvában, ami előbb-utóbb közvéleménnyé szilárdul és sokszor tartósan meg is marad, akár tévhit formájában is. Hogy aztán sokkal később az utókornak legyen mit helyreigazítania.

Ez az elvont bölcsekedés nyomban érthetőbbé válik, ha elárulom, hogy az Európai Iskola emlékkiállítására ihlette. A székesfehérvári Csók István Galéria a magyar művészet huszadik századi történetét felelevenítő kiállításainak sorában foglal helyet ez az igen érdekes és értékes anyag. A kiállítás rendezőit (Kovalovszky Márta és Láncz Sándor) és a fehérvári múzeumot (amely egyébként is sokat tesz modern művészetünkért) feltétlen dicséret illeti meg azért, hogy ezt a sokfelé szóródott anyagot összeszedte és elénk tárta.

Alig nyílt meg a kiállítás (1973 szeptemberében), a szakemberek körében máris parázs vita robbant ki olyan kérdések körül, hogy valóban egységes iskola volt-e ez a csoportosulás, valóban közéjük tartoztak-e mindazok, akiknek a művei a kiállításon láthatók, s végül, hogy mekkora a jelentőségük, hatásuk a művészet további alakulásában. Biztos, hogy nem volt olyan egységes, mint amilyennek az egybegyűjtött anyag sugallja (s a katalógus tájékoztatója, okosan, jelzi is a sokféleséget és az ellentéteket); néhány szereplő művész valóban csak lazán kapcsolódik ide (s ezt érzékeltetik is a rendezők: egy-egy művel vannak csak jelen). S hogy mekkora a jelentőségük? Talán csak annyi, amennyivel ez a kiállítás most, negyedszázaddal az Iskola feloszlása után, tanúsítja, hogy lett volna jelentősége művészetünkben, képzőművészeti kultúránkban műveiknek, újat kereső szemléletüknek, kezdeményezéseiknek. Mert még most is képesek hatni, elgyönyörködtetni bennünket.

Kötve hiszem, hogy a nézők többségét érdekelnék a szakemberek által vitatott kérdések. Egészen mások az ő kérdéseik. Például olyanok, mint azé a gorombán őszinte nézőé, aki felháborodva írta a vendégkönyvbe, hogy ezek

szerinte „mázolmányok”, s meg van döbbenve azon, hogy „emberek mi mindenért kapnak pénzt!” Az őszinteséget viszonzom: a kedves néző nagyon tájékozatlan. De ebben nemcsak ő maga ludas. Ne feszegessük most a felelősséget, inkább pótoljuk az elmulasztott tájékoztatásból, amit így hirtelenében lehet.

Kezdjük a végén. Ezek az „emberek” nemigen kaptak pénzt ezekért a „mázolmányokért”, legalábbis nem annyit, amennyit megérdemeltek volna, sőt, sokszor annyit sem, amennyiből tisztességesen megélhettek volna. Igaz, a kiállított művek jó része múzeum vagy magángyűjtő birtokában van. De ehhez tudnunk kell azt, hogy hazánk sosem volt milliomos műgyűjtők országa, s az Európai Iskola művészeinek pártfogói sem voltak azok. Nálunk a műgyűjtők többsége olyan kisember, aki a művészet iránti szeretetből áldozatot hoz, hogy megvehessen egy szobrot vagy képet. Nos, ez befolyásolja a művek árát általában, s így a múzeumok által fizetett összegek sem olyan magasak, mint külföldön. S gondoljuk meg: ezek a művek az éppen felszabadult és igen szegény országban találtak gazdára – az sem elképzelhetetlen, hogy egyik-másik éppen élelem fejében kelt el.

Bizony ezek a művészek nem pénzért csinálták, amit csináltak, a tájékozatlan látogató vádja a lehető legnagyobb méltánytalanság velük szemben. Annál is inkább, mert a ma is köztünk tevékenykedőkről tudom, – néhányukat meglátogattam műteremnek alig nevezhető műhelyében vagy még műtermet sem engedő szerény lakásán – hogy nagyon szerényen élnek. Hiszen egy részük még ma is küzd az elismertetésért, olykor egyáltalán a közönség elé kerülésért.

S itt vagyunk a másik vádnál, amelyet tájékozatlan látogatónk olyan brutálisan és általánosítva írt be a vendégkönyvbe. Erre a vádra, a műveket tákolmánynak, mázolmánynak minősítőre, nehezebb válaszolnom, mint az előzőre. Nem azért, mintha nem volnának érveim, bizonyítékaim, hanem mert ezek elmondása önmagában nem elég hatékony. Az, hogy egy műalkotás tetszik valakinek vagy sem, sokmindentől függ: képzettségétől, általános műveltségétől, szellemi nyitottságától (ezeken felnőtt embernél már nehéz vagy lehetetlen változtatni), és attól a beállítottságtól, amit izlésnek szoktunk nevezni. Nos, ez az izlés – kissé leegyszerűsítve a dolgot – előzetes művészi élményeinek a függvénye. Magyarán: azt kedveli mindenki, *amihez hozzászoktatták*. (Ilyen értelemben igaz a latin mondás: *De gustibus non est disputandum* – a megszokott ellen nem hatékonyak az érvek.) S akit a XIX. századi művészethez szoktattak hozzá, azt látta kiskorától mindig tankönyvben és lakások falán, középületben és kiállításokon egyaránt, az természetesen idegennek érzi ezt az új, jellegzetesen XX. századi művészetet.

Azt, hogy századunkbeli, azzal tudom jellemezni legtömörebben, hogy olyat akar mutatni, amit a fotó nem képes – vagyis a természet reprodukálásáról lemond, s helyette az emberi alkotás, teremtés jelleget hangsúlyozza a műalkotásban. Akár úgy, hogy emberi alkotásokat reprodukál (a természet alkotásai helyett), mint például azok, akik gépeket vagy éppen mértani alakzatokat formálnak meg képből vagy szoborban. (Ne feledjük: a geometriai alakzat jellegzetesen emberi produktum, a természet alakzataiba is mi látjuk bele csupán. Hogy ez alapjában helyes tükrözése a valóságnak, azt az bizonyítja, hogy fel tudjuk fedezni a geometriai alakzatokat mindenféle természeti jelenségben – kristályban, csillagképben, mikroszkopikus képben stb. –, de ezek sosem olyan tökéletesek, mint amilyeneket mi rajzolunk!) Vagy az

emberi lélek rezdüléseit próbálja meg visszaadni rajzban, festményben, szoborban, mindegyikben másképp: a rajz vonalainak remegésével, a festmény színfoltjainak kavargó szeszélyével, a szobor felületének ujjnyomot őrző mozgásával. Vagy a megszokottak helyett új, eredeti jeleket alkot: tárgyak, festményen és képen szokatlan eszközök (drótok, madzagok, fémbetétek, fotográfia-részletek beillesztésével) felhasználásával hökkent meg. A mértani alakokból szőtt művet Martyn Ferenc, Korniss Dezső, Lossonczy Tamás képei, Jakovits József és Lossonczy Ibolya szobrai példázzák, a lélektani igényű önkifejezést (expresszivitást) Vajda Júlia képei és Vilt Tibor szobrai, az idegen tárgyak alkalmazását Lossonczy Tamás spárga-kompozíciói; a jelképkalkulációt pedig majd mindegyikük közös törekvésének tarthatjuk, de a példát főként az elődök, Vajda Lajos és Ámos Imre képei adják. S itt van még a sok átmeneti, több eszközt és stílust egyszerre alkalmazó formaművelője, valamint a természeti látványról le nem mondó, azt megőrző, s így újítani próbáló művész, amilyen ekkoriban Bálint Endre, Gadányi Jenő és Szántó Piroska.

Mindez voltaképpen a művészet nyelvének a megújítása. De nemcsak nyelvileg újítanak ezek a művészek, hanem mondanivalójukban is. A közös és legfontosabb közölnivalójuk (s ezt ugyancsak az elődöktől, Vajdától és Ámostól kapják) a jajkiáltás, a tiltakozás, a régi világ tagadása. Majd pedig, ahogy a háború- és fasiszmusütötte sebek hegednek, valamilyen újfajta emberiség reményének, új humánumának és játékos derűnek a megfogalmazása. Ahogy oldódnak a feszültségek (Vilt szobrai, Szántó Piroska, Anna Margit képei a háborús félelem, tragikus fintor), úgy kap egyre több helyet a játékoság. Talán, ha a dolgok mélyére nézünk, ez a leginkább szokatlan ebben az új művészetben a múlt század ünnepélyes piktúrájához és színpadias szobraihoz szokott nézőnek: itt nem szabad mindent komolyan venni. Mint a népzeneben, népköltészetben – nem véletlen, hogy többen Bartók programját akarják a képzőművészetben megvalósítani. Tücsöklakodalom és mesefigura, bábuk és karikírozó szoborportré, fantasztikus táj és bohóc perdülnek elő, de nem olyan egyértelműen és gondtalanul, mint a régieknél, hanem magukon hordva az átélt szenvedések nyomait és a visszatérésüktől való szorongást is. Olykor egy groteszk fintor (Anna Margit), olykor a megformálás nyugtalansága (Vilt Tibor) vagy rejtélyessége (Jakovits József), a színek nyomasztó hatása (Bálint Endre), vagy éppen a mértani formák kaotikussá bomlása (Martyn Ferenc) vallanak arról, hogy a vágyott derű nem olyan magától értetődő, nem ingyen kapható, esetleg meg kell szenvedni érte, ki kell harcolni.

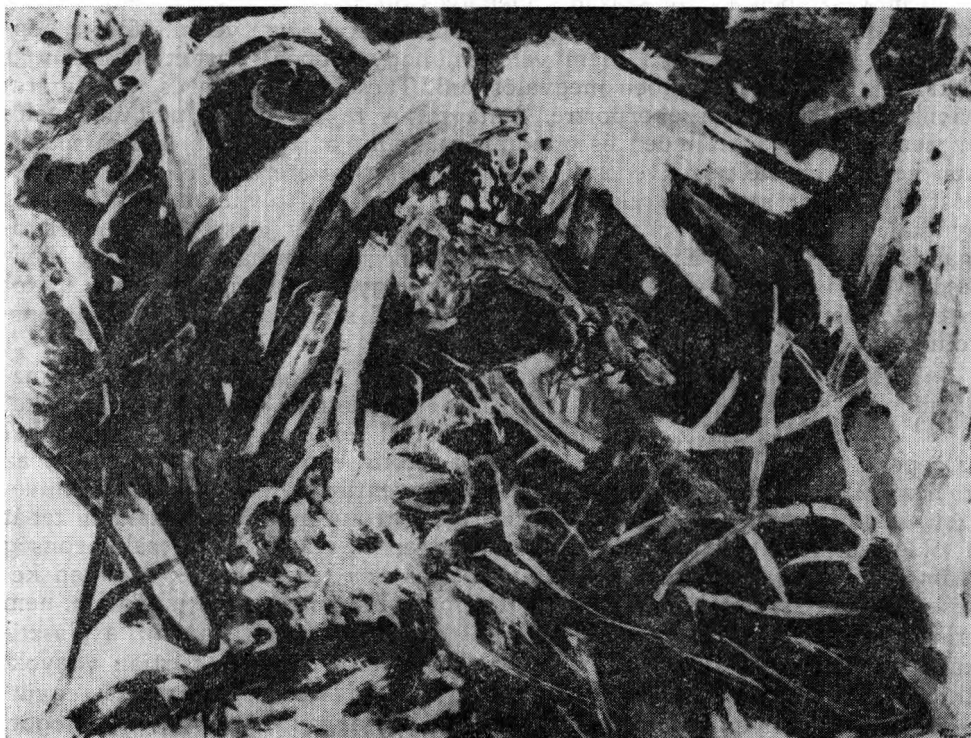
Ezek volnának érdemi érveim a tájékozatlan látogatónak címezve – menyemnek mondom, lányom értsen belőle. Mondhatnék még tekintélyérveket is (az a Corneille, aki a magyaroknál semmivel sem jobb kvalitású képekkel szerepel itt, ma a holland piktúra Európa-szerte számon tartott jelessége, az itt nem szereplő Hajdu és Beöthy, akikkel egyenrangúak az itt látható művészek, ma állandóan ott látható a párizsi modern művészeti múzeumban, tehát a világ szeme előtt stb.), de tudom, hogy ilyen érvek is csak a szakközönség számára hatásosak. Maradna a dokumentálás – a reprodukciók azonban keveset adnak vissza ezekből a művekből, éppen azért, mert, mint mondtam, nem érik be a természet reprodukálásával. A festmények nyelve a szín, a plasztikaké a megformált anyag. S magam annak a látogatónak a pártján vagyok, aki azt írta be a vendégkönyvbe, hogy nagy élmény volt számára ez az együttes – kár, hogy ilyen későn találkozott velük. És ez volt a kritika vitái mögött

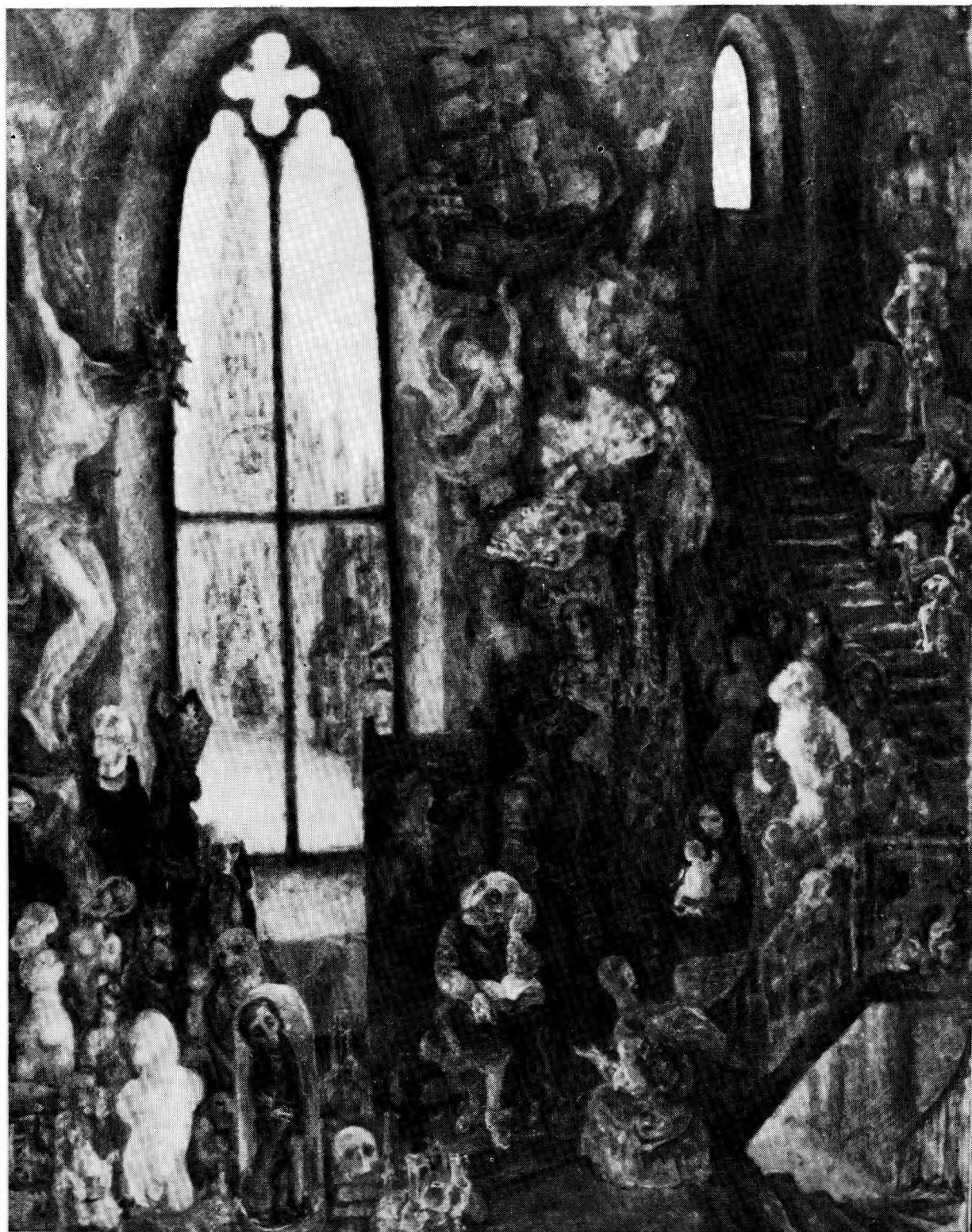
is az alapvető magatartás. Az Európai Iskola megítélésében ez tehát a kitapintható közvélemény, s szerencsére, egyre ritkább kivétel az olyan látogató, mint az, aki okot szolgáltatott védőbeszédemre. S ha az Iskola hatása, most, elkésetten, de legalább annyiban érvényesül, hogy arra tanít bennünket, hogy így is lehet látni a világot, így is lehet festői módon és szobrász módon vallani róla, akkor már valamit jóvátettünk. És megvan a remény arra is, hogy ezeket a műveket is, közvetlen utódaikat, folytatásukat is láthatjuk még. S akkor lassan *hozzászokhatunk* a mi századunk művészetéhez.

*

Novemberben a pesti művészetkedvelők egy jőnevű francia festő, Edouard Pignon kiállítását láthatták a Műcsarnokban. A közel száz mű (félszáz olajfestmény, azután rajzok, akvarellek, színpadi kosztümtervek) az egész életmű képviselőjében volt itt: az 1936-ban festett *Halott munkás* című képtől kezdve egészen a mai akt-rajzokig kísérték végig a művész pályáját. Pignon bányász-családból született, maga is ott kezdte a munkát, s csak huszonöt éves korában, autógyári munkásként tanul esti tanfolyamokon. A „beérkezés”-ig (a 40-es évekig) nyomdászként dolgozik. Ma a franciák jól ismert, becsült festője.

A képek mintha arról árulkodnának, hogy a munkásosztállyal való közvetlen kapcsolatot nemcsak a témák jelentik, hanem a határozott körvonalú, egyszerűsített (a geometrikus formákat és szerkezeteket érvényesítő) monumentális formákkal előadott *látvány* is. Ezt a konstruktivista korszakot a há-

ború után az indulatok elszabadulásáról valló, a formák vonaglásával és bonyolódásával előadott *látomások*ról szóló képek, az expresszionista stílus korszaka váltja fel s uralkodik művészetén máig. (Kivételt csupán a Picasso klasszikus rajzaira emlékeztető aktrajzok jelentenek.)

A korai, konstruktivista képek témáikkal annak idején jelentősek voltak: a munkások életét festeni politikai tett is volt. Az expresszionista képek viszont egyre elvontabb jelképekkel dolgoznak. Pignon egyik kedvenc témája az ötvenes években a kakasviadal, a hatvanas években az ütközet, majd a bűvárok és harcosok. Csakhogy ezeket a kakasviadalokat is nehéz már viaskodó kakasok látványával azonosítani képcím nélkül, az ütközetek meg már csak mintha-valami-gép-volna formák, színesen kavargó és vásznon végigfutó, pásztázó fénycsíkok ütközetei. A bűvár- és harcos-képeken még ki-ki rajzolódik valamilyen szörnyfej, egy-egy kéz vagy láb, de az ütközetek hatalmas vásznain az sem. Harsány színekkel megfestett pszichogrammok ezek: egy-egy nagyerejű indulat, érzelem lenyomatainak foghatók fel. S mindezt nagyon komolyan kell venni: így kívánja tőlünk a festő tragikus és patétikus magatartása, amit a képcímek és a megfestés módja egyaránt érzékeltetnek.

Megvallom, tanácstalan vagyok. Nem szeretem Pignon képeit. Pontosabban: nem is értem őket. Követni tudom addig, amíg kirajzolódik egy görcsös faröng vagy egy különös táj rajtuk. De amikor „minden összezsap” – ahogy egyik kritikusa méltatja az ütközeteket –, amikor színes foltok és csavaronalak „harcolnak” egymással a képen, akkor én csalódottan hátat fordítok ennek a művészetnek. Valószínűleg bennem van hiba, hiszen azt én is érzem, hogy Pignon igazi festő. Tud rajzolni, hatásosan bánik a színekkel. Ez a mostani világa azonban az én racionalizmust kedvelő ízlésemnek nem kell. Azt tartom ugyanis, hogy a rendetlenséget is csak renddel lehet ábrázolni – az ember feje és szeme már ilyen – a harc káoszát is csak értelmezve lehet bemutatni. Ha nem mutat a művész valami rendet, értelmet nekem, akkor csak önmaga érzelmeinek kifejezését adja – s az csak akkor mond is nekem valamit, ha több pusztá magánérzelemnél. Pignon ütközeteit nem tudom sehová sem bekötni: élet- és könyvismereteim, közvetlen és közvetett élményeim számára semmit sem jelent az olyan ütközet, amelyben minden mindennel harcol. S még a kakasviadal sem hordoz semmiféle társítható értelmet – a színek kusza csóváit pedig nem gyönyörködtetnek.

Ez persze csupán annyit jelent, hogy a kritikusnak ezúttal nem sikerült kapcsolatot találnia a festővel. Remélem, a többi látogatónak sikerült.

*

Sokáig úgy voltam Kokas Ignác képei újabb sorozatával is, mint Pignon képeivel. Méltányoltam mesterségbeli tudását, azt tudniillik, ahogyan különös, semmi eddig ismertre sem emlékeztető felületeket tudott a képre varázsolni ecsetjével. Azt, hogy hol üvegesen áttetsző, hol meg bársonyosan elsötétedő, felhabosodó szegélyű felületekből rótt össze vásznain sosem látott álom-tájakat. De ezekhez sem tudtam kapcsolatot találni – nem éreztem bennük meg a jelentést.

Most, hogy megnéztem a Helikon Galériában (ez egy aránylag új, kicsi galéria a Belvárosban, egy Eötvös Loránd utcai bérház emeletén), huszonegy-néhány akvarellből álló kiállítását, megtaláltam ugyanazokat a festői erőnyeit, amiket nagyobb képein is megcsodáltam. De mást is: a hidat, amelyen képei-

hez közelebb jutok. A Ginza-pusztá hídja így számomra jelkép is. Ezeken az akvarelleken (és az akvarellnek, vízfestéknek, amely áttetsző, egy fedőfestékké alakított változatával, az ún. gouache-sal festett képeken) Kokas még megőrzi a kép forrásául szolgáló természeti látvány elemeit: a híd, a víztükör, a nádas még fel-felsejlik a bravúrosan megfestett foltokból. S ezekből értetem meg, hogy Kokas nem egyszerűen a szépen megmunkált felületeket keresi képein, hanem a természeti élményről próbál meg új festői nyelven, azaz ilyen különös felületekkel szólni. S azt is érteni kezdem, hogy jelentésük is van: a világ anyagainak és fényeinek olyan festői látomásban való visszaadása, amelyben benn van új tudásunk is az anyagról (a modern fizika jóvoltából) és a festészettel szemben támasztott új követelésünk is.

Azért még nem vagyok teljesen értője és élvezője Kokas művészetének – többet és másfélét is szeretnék látni belőle, hogy *hozzászokjam*. De az is lehet, hogy mire megszoknám ezeket a képeit, már másféléket fog csinálni. Talán így mindketten jobban járnánk.

*

Könnyen érthető s mégsem elég közeli az a festői világ, amit Szabó Vladimir alkotott meg, s mutatott be a Csók Galériában. Az idős művész ugyan majd minden országos tárlaton szerepelt egy-egy képpel, önálló kiállítása azonban harminc éve nem volt. S ezért, bár festői nyelvre, a finom rajzossággal és erős lélektani érzéssel, jellemző erővel előadott képeinek formavilága nem ismeretlen a tárlatlátogatóknak, az a különös világ, amely, úgy tűnik, a visszavonultan élő és dolgozó festő magányát népesítette be, egyszerűen elénk tárulva, meghökkentő. Kissé a múlt világa ez – régi utcák, cukrászdák, templomok, festőműtermek, régi öltözetek és hajviseletek, valamiképpen még az arcok is régiesek. És kissé az álmok világa is – olykor rémálmoké, szorongató vagy gúnyos látomásoké (a nyitott mellében óraszzerkezetet rejtő hölgy vagy a fordított mézárszék), olykor pedig poétikus, idilli álmoké (az elsüllyedt katedrálisok vagy a műteremben zenélők). Csúf vagy szánszalomraméltó öregemberek, vénasszonyok és gyönyörű szép meztelen nők, állatok és mindenféle furcsa népek sorakoznak, tülekednek vagy épp rémüldöznek, nevetnek vagy csak fintorognak ebben a világban. S ez a romantikus álmovilág, ez a tarka maszkabál csupa szín, finoman lehelt tónusokkal és változatokkal.

Azt példázza, hogy a romantika sosem hal ki: Szabó Vladimir Gulácsy álmovilágát folytatja, de ez a késői folytatás teljesen az ő alkotása, eredeti, mai romantika. A szép s a rút ellentéte ma is él – ez a mai romantika forrása.

*

Azt a Bajcsy-Zsilinszky úti kis kiállítótermet, amit régen Dürer-teremnek hívtak, most Stúdió Galériának nevezik, s fiatal művészek bemutatkozására szolgál. Novemberben Gerencsér Judit grafikusművész állította ki plakátterveit, többnyire olyanokat, amiket utcán nem láthattunk. Szellemes, gondos munkával készült plakátokat láthatott a néző. A művésznő gyakran használ fotót, reprodukciót s azt igazítja hozzá mondanivalójához, teszi egy-egy apró változtatással, ecsetvonásokkal vagy akár csak jó szöveggel plakáttá. Jellemző példa ötletességére Fabulon-reklámja: klasszikus reprodukció fekete-fehérben,

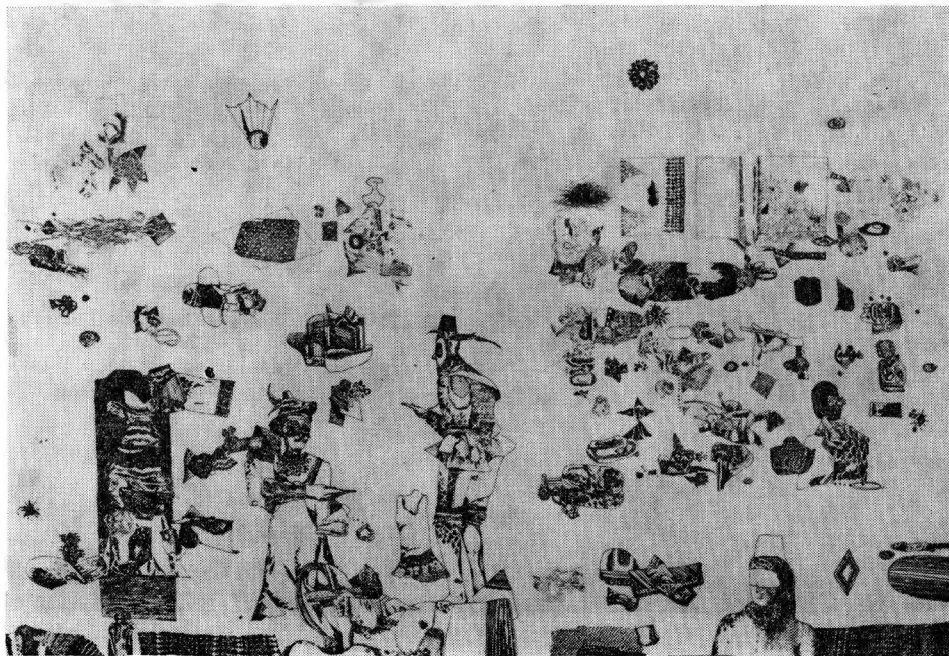

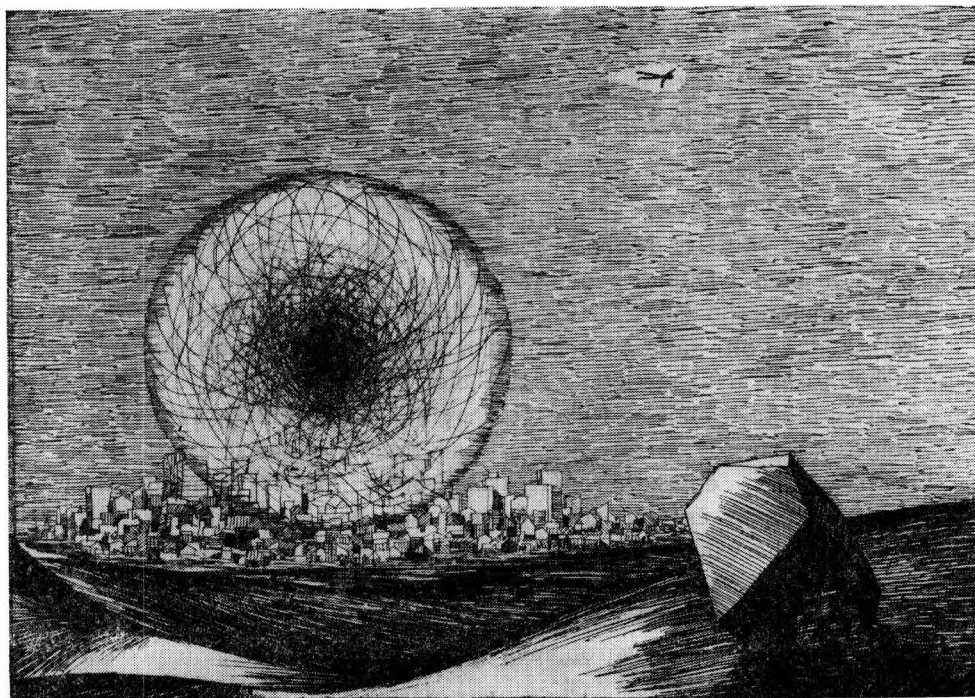
csupán a karonülő gyermek popsija van belemontírozva színes fotóból. Ezt a finom bőrre közismert mondással utaló plakátot sem láttam plakátként sehol. Lehet, hogy a babapopsitól is félti valaki a közönség erkölcsét? Pedig milyen kevés a jó plakát az utcán! S milyen sok jó plakát akad kiállításokon!

*

A Stúdió '73 a Fiatal Képzőművészek Stúdiójának évente megrendezett kiállításai közül nem a 73., csak az idei. A közönség számára talán csak egy a sok látnivaló közül, de a szakma, a kritikusok mindig nagy érdeklődéssel várják. Talán ez a felfokozott érdeklődés az oka a törvényszerű csalódottságnak. (Igaz, pár évvel korábban akadt egy-egy szenzáció-számba menő is, de hát a művésznemzedékek nem egyformák.) Kétségtelen, ha nem is várunk szenzációkat a fiataloktól minden esztendőben, azt az epigonizmust, ami egy-két esztendeje tart, már sokalljuk. Különösen, ha nem is olyan termékenyek a példaképül szolgáló festői és szobrászi stílusok. A mostani kiállításon a festőknél egy bizonyos technika uralkodik, én marokecset technikának kereszteltem el. Receptje egyszerű: végy egy marokecsetet (amilyet a mázolóok használnak), egy nagy vásznat és sok-sok festéket, csinálj mindebből olyan festményt, hogy ábrázoljon is, ne is. Az eredmény: itt-ott egy-egy felismerhető forma, de azért az egész inkább mintha absztrakt festmény lenne. Csak épp művészi élményt nem nyújt.

Az ember már annak is örül, ha egy kép nem ilyen marokecsetre vall, hanem valami mással kísérletezőt mutat. Szokó Iván kezeiből, kézfogásokból formál jelképet, néhányan plasztikus képeket készítenek (Csáji Attila, Kéri

Adám). Újházi Péter történelmi tárgyú képet festett gyermekrajz stílusban: szórakoztató látvány. Kialakult, sajátos stílusa egyedül Galambos Tamásnak van: a „vásári” képeket parodizáló modorban most politikai szatírákat festett.

Színesebb a grafikai anyag. Az a rokonszenves benne, hogy megtalálunk itt csaknem minden stílust és felfogást. Van expresszív emberábrázolás (Bálványos Huba), jelképképzés (Szabados Árpád és Sziráki Endre), apró részletekből felépített csudavilág (Szemethy Endre), a jelképet és részletezést egyesítő kompozíció (Kovács Imre). És sokféle, kitűnően kezelt technika, foltok, vonalak és színek kultúrált használata.

A szobrászat is rokonszenvesebb a piktúránál, mert ez is többarcú. Itt is van egyszerű plasztikai forma, kőből és bronzból (Farkas Adám), üvegből (Bohus Zoltán), van markáns portré (Gyurcsák Ferenc), kellemes kisplasztikai figurák (Seregi József, Fritz János), torzók kőből (Papachristos Andreas, Fritz János), s van szcenírozott, díszletes plasztika is (Gáti Gábor) – ha nem is egyforma értékűek, legalább a műgond mindegyiken meglátszik. Hiába, a plasztikában a nemes anyag nem enged meg olyan hókusz-pókuszokat, mint a vászon meg a festék, amit újra lehet kenni. A plasztikában is van érett formakultúrájú fiatal művész: Szöllőssy Enikő bronzérmei akár jelképeket fogalmaznak meg, akár mesét mondanak el, a kerek forma kényszerét művészi fegyelemmé nemesítik.

A fiatalok kiállítása egészében tehát érdekes. Többet talán nem is illik kívánni tőle, sem mondani róla. Remélhetőleg akad köztük olyan művész, akiről még majd ezután is kell beszélni.

KOLBE MIHÁLY RAJZAI

Kolbe Mihály Mohácson, a Duna-parton lakik, ablakából azonban nem a Dunát, hanem a várost áradástól védő vigasztalan-szürke betonfalat látja. Öreg ház a Kolbe Mihályé, valaha gabonakereskedőé volt, kapuján behajtott a szénásszekér – most egy motorbicikli áll a fal mellett. A festő előszobája a „gang” valóságos növény télikert, ebből a folyosóból nyílik az a helyiség, ahol él és dolgozik a festő: asztal, néhány szék, könyvespolc, zongora, a festőállvány – egyszerű, mértéktudó otthon. Kolbe a zongorára fekteti mappáit és egyenként figyelmesen helyezi rajzait az állványra. Fehér alapon szürkék és feketék, a szürke színértékéből szőtt vonalak melódiái – kamarazene.

Az ablak előtt akácfa visszavágott törzse, télen hóból fehér sapkát húz a fejére, nyáron meg verebek szállják meg, Kolbe ezt is megrajzolja.

A festő gyakran elmegy a folyóhoz, a komphoz, a szigeten meglátogatja a tüzeket, megnézi a hajót, a csónakot, a halászhálót, beszél a halással, aztán egyszer odahaza abban a puritán szobában egy vízszinteset húz a papírlapon, ez a Duna-part, alatta egy másik vízszinteset, rövidebbet – ez a csónak, fehér alapon szürkék és feketék (a kínai művészet legértékesebb fejezete a fekete-fehér rajzok) egyszer egyetlen függőlegeset, talán az árbócot jelzi: közel fél évszázad szakadatlan munkájának egyik eredménye.

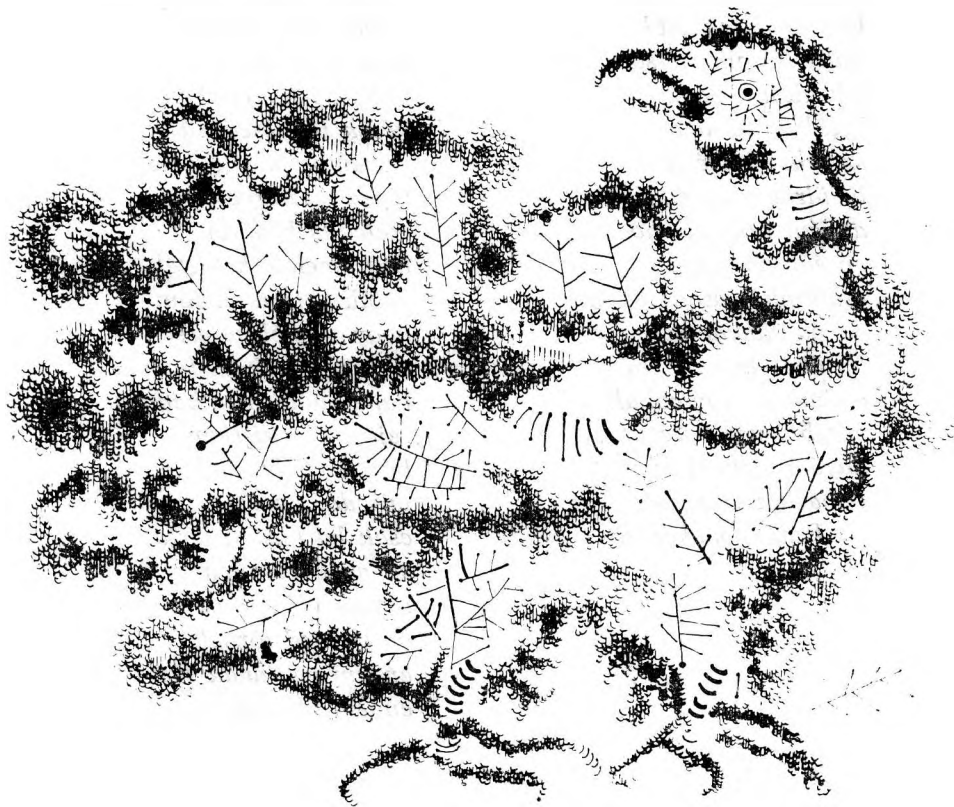
Ha valaki azt kérdi, Mohácson élnek-e művészek, a válasz egyértelmű, ám Kolbe Mihályról a mohácsiak valójában keveset tudnak, hacsak annyit nem, hogy szídjá az autókat és nem él fekete-kávával. Dehát mégis mit szeret? Nyáron gyalogosan elindul, megjárja a villányi hegyet, onnét a keleti Mecseken Kárászra megy, figyel, megjegyyez, valami megszállottsággal rajzolja a tájat, a fát, a fűszálat, a falvakat, itt-ott embert. Igaz, régebben nagyméretű freskókat festett, vonuló női alakokat, ahogy ott van az a pécsi Szülészeti Klinika halljában, készített mozaikot, most és évek óta elsősorban rajzol, méretre egyre kisebbet. A Mohácsi Képtárban van egy szoba, ahol csak Kolbe-képek láthatók. A festőknek, így

* Megnyitóként hangzott el 1973. november 30-án Pécsen, Kolbe Mihály kiállításán.

a pécseknek, mindnyájunknak van valami hóbertja, Kolbe élete látszólag különös események nélkül való, bizonyára kiegyensúlyozott és bölcs – *une vie sans histoire*.

Néha úgy tűnik fel, mintha az ember a maga kép mását, szimbólumát fény formáiban, látomásként alkotná. Míg bőséges az élet energiája, addig tiszta és ragyogó a fénye – az ember a borzalmakban is világosan lát. És vajon az érzélem kifejezése nem éppen e világító energia fényében magától való? Talán hasonlítható az elfogyó, kihúnyó gyertyaláng ahhoz az emberhez, akinek már nincs mit mondania.

Jó időben, ha viharzott, ha a Duna hulláma házának küszöbéig ért, Kolbe Mihály végezte, tette a dolgát, azt, amiért van, – hasznos, tiszta, megmaradó rajzokat rajzolt. A matéria kezében évtizedek során egyre ékeesebbé vált.

Kétszólamra

A GYERMEK DALA

anyám fogadj engem
 csillagtalan éjből
 csillagtalan éjbe
 lobogó véreből
 én édesapámnak
 hozzád elfutottam
 húsodba markoltam
 gyökeret hajtottam
 rügyet fakasztottam
 virágba borultam
 anyám fogadj engem
 fényes kések előtt
 puha húsom rejtsd el
 két kicsi kezemmel
 belülről tartalak
 szívem verésével
 belülről vigyázlak
 anyám rejts el engem
 én édesapámnak
 csontjából csont lettem
 én édesanyámnak
 húsából hús lettem
 apámnak anyámnak
 véreből vér lettem
 anyám rejts el engem
 puha barlangodban
 én hadd növekedjem

AZ ANYA DALA

vad folyóhoz mentem
 tiszta vizet mertem
 gyöngyös-tenyeremben
 apádnak elvittem
 virágos faágról
 magam szakasztottam
 apádnak étekül
 magam odaadtam
 őt felvidítani
 madárdalt kerestem
 jaj de vízzel mézzel
 dallal már elkéstem
 édes kicsi fiam
 puha barlangomban
 kések fényesednek
 szívembe mártóznak
 téged is elérnek
 melegíts kistiam
 hogy melegíthesselek
 belülről tarts engem
 hogy széjjel ne essem
 vigyázz ránk kistiam
 kapaszkodj meg bennem
 rejtőzz el kistiam
 bújj el a húsomban
 húsodat ne érje
 csak ha húsom járta
 az a fényes penge
 fényes élő kések
 ha ellened törnek
 engem vágjanak szét
 engem öljenek meg

ZAGONY RUDOLF

Töredékek

ELLENTÉT

*hiába a sikoly
ha fölmeredve
a csendbe visszahull
hiába a csend
ha sikoltás
többé nem metszi fel*

A VAK

*hangok
karhossznyi végtelenben
redőtlen sötétség mögül
kavics hull a kútba*

*csobban
félúton*

BŰCSŰ

*karod
zárt falakra tártad*

*nyiló ajtórésen
időd kitódul*

*múltunk
bölcsőd
körülszimatolja*

BARLANG

*csillanó sötétség
foglya az éj*

*oszloptörzs ágaskodik
a nyak várakozva csüng*

*a homlokról
találkozás cseppje hull*

SÍRKŐ

*felszedted lépteim
előttem
utánam*

*perc hantjában
mozdulatlan fekszem*

*zuhanok melletted
emlékezetedben*

AIÓN

*hártyacsöndbe dermedt
víztükör*

*a szirten
friss szárny lobogása
kibomló test ring
új tenger fölött*

*szemében
alvó tetemek
úsznak
szakadatlan*

SORS

*bárkában szorongunk
mindahányan
árból kivetettek*

*múltból
jövőből
sereg készülődik*

ki nem térhetünk

DÉRY TIBOR NAGYREGÉNYE

Jegyzetek *A befejezetlen mondathoz*

A sokáig késlekedő és legjobb tehetségeinek kezén gyakran költészetté váló magyar regény a két világháború között már folyamatosan végezte valóság és történelem kijelölte feladatait. Hiteles képet adott a magyar élet szociológiai, történelmi és lelki változatairól, olyan rétegekről (a szegényparasztság vagy a külváros életéről) készített beszámolót, amelyek sokáig kívül estek irodalmunk érdeklődési körén, s elkészültek a nagy összefoglalások is: az *Erdély*, a *Haláltíai*, az *Egy ember élete*. A kapitalista társadalmi berendezkedés elemző és összefoglaló ábrázolása azonban késlekedett. A polgári rendszer két alapvető osztályának: a nagypolgárságnak és a munkásságnak körülményeit, egymással folytatott történelmi küzdelmét íróink nem világították meg oly mértékben, mint a parasztság, a dzsentrí, a hivatalnok- és művészértelmiség életét. „Az, hogy Magyarország kapitalista országgá vált – hangoztatta Lukács György –, úgyszólván csak irodalmunk horizontján jelentkezett.” *A befejezetlen mondat* ezt az adósságot pótolta; elemző és összefoglaló módon mutatta be a harmincas évek magyar társadalmának alapvető osztálykonfliktusait. És mivel az író sorsát érintő személyes mondanivalója volt, a polgári környezetből érkező „útítárs” ellentmondásos helyzetét is ábrázolta.

Déry regénye a burzsoázia és a proletariátus enciklopédikus teljességű ábrázolásának igényében született. A nagyvárosi társadalom felső és alsó övezetét mutatta be, ám arra is utalt, hogy e társadalom nincs elszigetelve az országos berendezkedés más képződményeitől, hogy a burzsoázia és a proletariátus küzdelmébe belejátszik a nagybirtok és a parasztság ellentéte is. Hogy a magyar kapitalizmus természetét erősen áthatja az ország gazdasági elmaradottsága, társadalmának feudális jellege. A vidék problematikájával közvetlenül nem foglalkozott ugyan, a felrajzolt képnek mégis országos távlata volt.

A burzsoázia és a proletariátus világát Déry Tibor teljességében és változataiban mutatja be. A polgárság, amelyet megfigyelt és ábrázolt, hanyatló, bomló társadalmi osztály: már elveszítette klasszikus eszményeit, régi biztonságát és erejét. Kiváltságait pusztán az államhatalom tartja fenn. Léha és dekadens életet él, nem járul már hozzá vállalkozó szellemével a javak termeléséhez, csupán fogyaszt, nyilvánvaló, hogy történelmi szerepének végéhez érkezett. Regénybeli képviselői életunt és élősdí figurák, jobb esetben különcök vagy anarchikus lázadók.

A legjellemzőbb sors a Parcen-Nagy Károlyé: a trösztvezér öngyilkosságot követ el, s ezzel vállalatának összeomlását idézi elő; munkások ezrei veszítik el megélhetésüket. Öngyilkossága menekülés, ám nem a pénzügyi csőd vagy az erkölcsi meghasonlás, hanem pusztán az unalom és az undor elől: nem tudja elviselni, hogy feleségének szeretője, akinek emberi lényét különben rokonszenvenvvel, családi szerepét elnézéssel figyeli, évtizedek óta szivarhamuval szórja tele íróasztalát. És körülötte, mint egy freskón a főalak körül, a polgári osztály züllött, ellenszenves vagy szánandó típusai. Laura, az özvegy, önző, élveteg és kicsinyes. Wavra tanár, a szerető, politikai szélkakas. A rokonok, a Parcen-Nagy és Vietorisz család tagjai ravaszul és ostobán túlekednek a pénz, a befolyás és a szerencse körül. Vidovics Miklós, a munkásgyilkos selyemfiú, a fasiszmus elveinek és módszereinek képviselője. Desirée anchikus lázadó, aki erotikus kalandokkal száll szembe a polgárság erkölcsével, életelveivel. Talán csak két rokonszenvesebb egyéniség akad: Bánó Kornélia, a megöregedett színésznő, aki a különc szerepében keres védelmet a polgári rend züllése elől. És Parcen-Nagy

Júlia, a nagymama, aki még a klasszikus polgárság, az első „buddenbrocki” nemzedék önérzetét és erejét testesíti meg. A többiek egy letűnő világ árnyék-alakjai.

Gazdag és változatos arcképcsarnokot alkotnak a regény munkásfigurái is. Déry elméleti, szociológiai felkészültséggel fogott *A befejezetlen mondat* proletár hőseinek ábrázolásához, ám nem nélkülözte az empirikus ismereteket sem; ifjúságának üzemi tapasztalatait a csepeli gyárakban szerzett friss élményeivel egészítette ki. Sikerült érdekes és eleven munkásalakokat alkotnia. Ezek a munkások egy nélkülöző és üldözött, mégis öntudatos és harcos közösség tagjai. Azzal a tudattal viselik nehéz és sivár sorsukat, és azzal a reménnyel szállnak szembe az elnyomó és kizsákmányoló hatalommal, hogy a történelem végül az ő győzelmüket készíti elő. Elevenen él soraikban az összetartozás tudata, a közösségi szolidaritás biztosságot adó ereje, vállalják a küzdelem kockázatát, az áldozatokat. Nemcsak társadalmi szerepükben ellenfelei a polgárságnak, hanem erkölcsi erejükben, eszméik biztonságában is.

Ha a polgári világban Parcen-Nagy Károly sorsának van eligazító szerepe, a munkások közül Rózsa Lajosné, e monumentális jellemű munkássasszony az, aki magában egyesíti a proletariátus legjobb tulajdonságait. S ennyiben a trösztvezér méltó ellenképe, erkölcsi ellenfele. Rózsáné erőteljes, kemény akaratú, ha kell, kegyetlenül konok egyéniség, akiben azonban van szeretet és gyengédség is, küzdőtársai és osztálya iránt. Déry több alkalommal „junói” léleknek nevezi; „durva testi megjelenése mögött – olvassuk –, mint álruha alatt, számtalan réteggel hátrább, a test szinpadának legmélyén, felfénylett a fehér peploszú, felemelt karú szenvedély, amelynek nemes alakja különféle sugártörések révén változott el, mire a felszínre ért, a felismerhetetlen, torz külső képpé.”

Rózsáné alakját a munkásfigurák változatos gazdasága veszi körül. Rózsa Lajos, mozgalmi szervező, aki élete javát a hatalom börtöneiben tölti. Péter, a nehéz sorsú proletárfiú, akinek erkölcsi tisztasága, határozottsága és öntudata már a *Felelet* Köpe Bálintját előlegezi. Kultsár Gábor, mozgalmi nevén „István elvtárs”, az illegális kommunista párt egyik vezetője, aki évtizedes forradalmi tapasztalatok birtokában irányítja a csepeli munkások küzdelmeit. Köllő Gábor gödi társasága a mozgalom „derékhadát” képviseli. Vellez bácsi, a borbély, a proletariátus és a kispolgárság között ingadozó külvárosi iparos, Kesztyüs ultraradikális lumpenproletár (aki azonban jellemző módon cukorkakereskedőként fejezi be pályafutását), Wend pedig a rendőrség besúgója a munkások között. Bennük (és társaikban) öltenek alakot az osztály szociológiai és emberi változatai.

A polgárság és a munkásság két külön világot alkot. Ellenséggként áll egymással szemben, és nincs közöttük más érintkezés, más kommunikáció, mint a kérlelhetetlen küzdelem és gyűlölet. Nem értik egymás nyelvét, gyanakvással figyelik egymás életét, illetve alig figyelik, hiszen a burzsoázia elkülönült, zárt lakónegyedeit és a proletariátus szervezetlen rendben elterülő külvárosi bérházait csillagászati távolság választja el egymástól. Az a Csáki utcai kocsmá, ahol a cselekmény indul, csak véletlen demarkációs vonal, amelyen a két világ alkalmilag találkozik. A polgár megveti a munkást, nem érdeklődik nyomorúságos helyzete iránt, csupán a profit egyik eszközének tekinti, akár a gépeket. A munkás pedig gyűlölettel gondol a polgárságra, s mindazt a műveltséget, civilizációt és modort elutasítja, amely a polgári léthez tapad. „Hát hogynye gyűlölném magukat” – mondja Rózsáné abban az indulatos vitában, amelyet Parcen-Nagy Lőrincsel folytat –, „amikor hacsak bejönnek is a szobába, már olyasmire kényszerítik az embert, amit nem akar megtenni.” Majd így folytatja az érvelést: „Az nem számít, hogy vannak maguk közt derék emberek is. (...) Az sem számítana, ha mind derék ember volna. A proli nem azt gyűlöli, aki kizsákmányolja a munkaerejét, az ellen csak védekezik, úgy mint a hideg ellen vagy az éhség ellen. Marx is azt írja, hogy a kapitalistákat nem kell személy szerint gyűlölni, de Marx nem volt proletár, s ő nem tudta, hogy mit jelent az, ha az embernek mindig védekeznie kell. Ha valaki könyveket tud írni, akkor már nem igazi proli. (...) A proli például megelégedhetnék azzal a magyarázattal (...), hogy nem tehet róla, s hogy a körülmények teszik, ha nem lesz belőle ember. Az ilyenek nem fogják magukat gyűlölni, de az ilyenből nem is lesz szocialista. (...) De aki itt áll egy szál ingben, ami a szen-

vedése, s azt minden oldalról ezer kéz akarja róla lerántani, hogy még az se maradjon neki...” A gyűlöletnek ez az elfúló szólama a szenvedély erejéből, ösztönösségéről árulkodik.

A két osztály összecsapásának drámai érzékeltetésével Déry a kapitalista társadalom mitológiáját alkotta meg. Valóban, *A befejezetlen mondat* sorsértelmezésében, figuráinak monumentális nagyságában és epikájának végzetszerűségében van valami mitológikus erő. Ez a mitológia nem barbár, hanem klasszikus, ha tetszik, görögös. Az egymással szemben álló osztályok képviselői nem karikatúrák, hanem karakterek, nem torz szörnyalakok, hanem klasszikus módon ábrázolt emberek. A regény osztályszemlélete nem torzítja el a figurákat, a polgár és a munkás megközelítése egyforma pszichológiai igényességről tanúskodik. Déry hatalmas tapasztalatokat szerzett a burzsoázia szokásairól, erkölcseiről, ezeket kamatoztatta *A befejezetlen mondat* polgári szereplőinek megformálásában. Alig van magyar regény, amely ekkora életismerettel és tipusteremtő erővel ábrázolta volna a burzsoáziát. De mindez elmondható a munkásalakok kidolgozásáról is. Déry eleven és hiteles proletárokat teremtett, sikerült elkerülnie a hagyományos munkásábrázolás naturalista vagy romantikus túlzását. Nem tévedt sem a „nyomorirodalom”, sem az „idealizálás” hamis formáiba. Nem osztja hősenek, Rózsa Lajosnak mítoszteremtő törekvését, aki a börtönben romantikus mozgalmi regénybe kezd, s idealizált hősökkel népesíti be a külvárosokat. Munkásalakjai valóságos figurák, megjelenésükben, szokásaikban és moráljukban egyaránt. „A képen – írta róluk Illyés Gyula – a ráncokat és gyűrődéseket nem fény emeli ki, hanem a rájuk eső, bennük megapuló sötétség. A proletárság csak annyival különb a burzsoáziánál, hogy neki igaza van s ezek révén hősei vannak.”

A polgárságot és a munkásosztályt Déry valódi egyéniségek ábrázolása révén mutatja be. És ezeknek az egyéniségeknek a jellemzésére egyformán felhasználja a klasszikus és a modern ábrázoló technikát. Németh Andor a jellemzés „sztenografikus formájának” nevezi azt a módszert, amely a regényalakoknak úgy ad egyéni jelleget, hogy ugyanazokban a szituációkban lépteti fel őket, vagy ugyanazokat a szavakat, mozdulatokat ismételteti megváltozott körülmények között. Vidovics Elza haddart mondatai, Wavra tanár bőségesen hulló szivarhamuja, Rózsa Péter vagy István elvtárs ismétlődő mozdulatai a figura jellemzésére szolgálnak. Ezt a módszert Dickens-től Thomas Mannig mindig használta a realista ábrázolás. A „klasszikus” technika egészül ki azután a modern lélektan bergsonista és freudista vívmányaival. Az emlékezés ábrázoló szerepe, a lélek önvédő rendszerének vagy a tudat alatti behelyettesítésnek elemző vizsgálata arra vall, hogy Déry eredményesen alkalmazta a modern lélektan és a modern (prousti) jellemábrázolás felismeréseit és eljárásait.

A regény pszichológiája, emberi egyéniségeinek ábrázolása olyan realistára utal, aki össze tudta ötvözni a klasszikus és a modern technikát. S aki elfogultság és torzítás nélkül jellemezte mind a polgárt, mind a proletárt. Azt, hogy Déry a proletariátusnak kötelezte el magát, a regényalakok személyiségének értelmezése és megközelítése érzékelteti. A polgári osztály tagjai pusztán szerepekben élnek, személyiségük felbomlott, hiányzik jellemük belső magva, amely mintegy összetartaná tulajdonságaikat. „A valódi s a felvett természet – olvassuk – helyet cserél egymással olyankor is, ha nincs rá szükség, mint egy elromlott automata bábjai, amelyek értelmetlen, ostoba sorrendben ugornak fel a fénybe.” Személyiségük kiüresedett, olyan, mint Ibsen hasonlatában a hagyma, amelynek sorban le lehet hántani a rétegeit, s végül nem marad semmi sem. Társadalmi szerepvesztésük, morális dekadenciájuk okozza, hogy alig van személyiségük, csak szerepeik. Velük ellentétben a munkásmozgalom harcosai lesznek azok, akik kedvezőtlen körülmények között is őrzik emberi azonosságukat, akiknél személyiség és szerep egybeesik. A proletár, midőn résztvevőit. Déry az egymásba illő orosz fababákhoz hasonlítja Rózsáné személyiségének kohéziója, belső magva van, amely ha rejtetten is, vezérli magatartását és cselekedeteit. Déry az egymásba illő orosz fababákhoz hasonlítja Rózsáné személyiségének szerkezetét: a nagyobbak jelzik a szembeötlőbb, ám esetleges tulajdonságokat, a legkisebb a személyiség súlyosabb központját, amely legutoljára tárul a szemlélő elé, mégis meghatározó módon mutatja meg az ember lényegét. Avantgárd szellemű mű-

veiben a személyiség felbomlásának folyamatára és eredményére utalt, most arra a történelmi vállalkozásra hivatkozik, amely megerősíti a személyiséget, védelmet kínál a felbomlás dekadenciája ellen. Ő maga is ennek a vállalkozásnak kötelezte el magát.

Az elkötelezettség folyamatát és konfliktusait mutatja be a regény főhősének: Parcen-Nagy Lőrincnek sorsa. Lőrinc az öngyilkos trösztvezér fia, maga is a polgárság életét éli, szerepekben jelenik meg a külvilág előtt. Szürke és jelentéktelen fiatalember, akit „össze lehetett tévesztetni mindenkivel, minthogy – mint egy emberi képlet – minden emberre hasonlított; előlről nézve meztelen arca oly általános érvényűnek hatott, mint általában a felöltözött, köznapi testalkatú férfiak háta.” Lőrinc mindenütt: családban, társaságban, hivatalban „oly észrevétlenül húzódott meg, mint a kötösző a mondat szerkezetében”. Ismerősei sorra kialakítanak róla valamilyen képet, s ő egyikkel sem tudja azonosítani magát. Bizonytalannak és formátlannak érzi életét, de ő legalább érzi, hogy a polgár élete milyen üres és haszontalan. És amit rokonai, barátai szerepekkel lepleznek, az az ő számára lelkiismeret-furdalást okoz. Ez a lelkiismeret-furdalás vezeti el a munkások közé, a kommunista mozgalom környezetébe. Eredendő kötöttségeinek felbontása és új elkötelezettségének kialakítása révén szeretne formát adni rendezetlen életének, tartalmat egyéniségének. A proletariátus iránt vállalt szolidaritásban keresi azt az erőt, amely személyiségének szervezője lehet.

Lőrinc elhagyta a burzsoáziát, a proletariátus azonban nem fogadja be. Közelédei kísérletei sorra kudarcot vallanak, a külvárosi munkaház, ahová bebocsátását kéri, elüldözi, a mozgalom gyanakvással fogadja, szerelmi kapcsolatai, amelyekben szintén a proletár közösséghez próbál közelíteni, boldogtalanok. A *Szemtől szembe* Hintzjének drámáját kell önki is átélnie. Két világ közé kerül, az elsőt megveti, a másodikban otthontalan, ahogy Németh Andor mondja, nem „malgré lui”, hanem „malgré les autres” megy a munkások közé. És választott útját hűséggel járja, a meg nem értés, az elutasítás ellenére is. A regény végén olvasható összefoglalásból kiderül, hogy a spanyol polgárháború idején a nemzetközi brigádban harcolt, megsebesült, majd hazatérve egy külvárosban nyitott ügyvédi irodát, hogy a rászoruló szegények pártfogója legyen.

Lőrinc, midőn elhagyja osztályát és környezetét, személyiségének azt a belső magvát keresi, amelyet nem találhat meg a polgárok között. Ezért kell a munkások életéhez és mozgalmához menekülnie. Menekülésében két kísérője van: Rózsa Péter, a proletárfiú és Krausz Évi, a kommunista mozgalmi szervező. Az ő vonzásuk vezeti a proletariátushoz, az ő vonzásukban próbálja megvalósítani személyiségét, felismerni feladatait. Péterben a maga elvetélt lehetőségeit, a maga elvesztegetett szabadságát és megnyomorított integritását keresi. Érzi a polgári nevelés nyűgét, tudja, hogy ez a nevelés nem embert, hanem polgárt faragott belőle, s fáj neki, hogy szabadságát elveszítette, hogy a személyiség nélküli polgári fiatal emberek semmitmondó arcát öltötte fel. Távolodván osztályától és keresvén önmagát, Péterben fedezi fel a konok szabadság, a könyörtelen tudatosság gyermeki szimbólumát. „Mit jelképezett (...) életében?” – tűnődik bölcsen és szomorúan, visszatekintve Péter fordulatos sorsára, karakteres egyéniségére – „az emberi nem szépségét, jóságát, hősiességét? ... Lőrincnek az emberiségbe vetett bizalmát indokolta-e meg?” A kései kérdésekben benne rejlik a válasz. Lőrinc számára Péter jelentette a példát; annak az embernek a példáját, aki vállalja kötelességeit, beteljesíti sorsát és a saját törvénye szerint sikerül élnie.

Hasonló vonzás vezeti Krausz Évihez. Évi más, mint a polgárság körében forgolódó lányok, tudatosan és határozottan tervezi, irányítja életét. Mozdulatművésznő, aki a színpadon sikereket arat, és mozgalmi szervező, aki a párt szolgálatát tekinti élete legfőbb céljának. Lőrinc tudja, hogy kapcsolatuk eleve reménytelen, mégis szerelmes lesz Évibe, akiben ugyanazt keresi, mint Péterben: a biztonságát, a töretlen akarát. Vállalja ezt az egyoldalú szerelmet, hogy általa jusson el valahová, egy közösséghez, amely befogadja, egy vállalkozáshoz, amely tartalmat ad hiábavaló létének, önmagához: a saját lehetőségeihez. Mindkét kapcsolata: a Péterrel és az Évivel kialakított viszonya beteljesületlen és sikertelen. Valamiképpen mégis sikeres; Lőrinc emberi vonzalmainak és kapcsolatainak kudarcában edződött férfivá, vereségeiben

építette önmagát, s általuk szerezte meg azt a biztonságot és erőt, amely aztán egész hátralevő életének tartaléka lesz. Mint az erős lelkek, ő sem a sikertől, inkább a vere-ségtől nyeri a személyiség megvalósításához szükséges energiát.

Lőrinc sorsának és konfliktusainak, mint mondtuk, személyes értelme van. Té-velygéseiben és választásában az író sorsa kapott tárgyas formát; hiszen, mint a *Szemtől szembe* elemzése során utaltunk rá, maga Déry is a személyiség magvának megőrzése és lehetőségeinek kibontakoztatása érdekében vállalta az elkötelezettséget a munkásosztály iránt. És önéki is szembe kellett találkoznia a gyanakvással, a be-illeszkedés nehézségeivel. A nagyregény írása idején, 1937-ben, így beszélt a választás feltételeiről és nehézségeiről abban a nyílt levélben, amelyet mesteréhez és barátjához, Kassák Lajoshoz intézett: „A polgárságból származó művésznak – mint nekem is – száz szempontot, szokást, ideges érzékenységet, izlésbeli ellenállást kell önmagában leküzdenie, míg eljut oda, hogy szocialista ne csak a szájával, a bőrével legyen. Össze-hasonlíthatatlanul nehezebb a dolga, mint a proletárnak, akinek osztályhelyzete már eleve megszabja forradalmi irányát (...) A polgári művész? ... Ha átjutott család-jának, környezetének, életrétegének nem lebecsülendő ellenállásán – aminek gyakran kényerének elvesztése az ára – a túlsó oldalon, ahová igyekszik, ismét csak idegen-kedve fogadják, bizalmatlansággal, gyakran ellenszenvvel, legjobb esetben a politikai fegyvertársat megillető, de tartózkodó udvariassággal s hosszú időbe telik, amíg ezek-nek kérégn, amíg a pártok falain át tud törni, amíg saját idegenkedését is legyőzve, össze tud tegezödni a maga választotta új világgal.”

Egyszersmind azonban arra is rávilágít, hogy miért maradt mégis hűséges válasz-tott útjához: „Miért ragaszkodtam mégis oly szenvedélyesen ehhez az útirányhoz? Mert alighanem nem tehettem másképp. Bizonyára nem a szegények iránti szánalom-ból, mert a részvét nem eléggé önző indulat ahhoz, hogy egy egységes magatartást, egy nagyobb művet vagy művészi alkotást kibonthasson magából. Bizonyára nem is csak a polgári erkölcsök iránti megvetéséből, mert sem ez, sem a nyomán fakadó harag magukban nem alkalmasak a teremtés gesztusára. Bizonyára nem is csak annak a belátása, hogy a tőkés termelési rendszer túlélte magát. Egy sokféle, bonyolult ér-zelmi és értelmi tényezőkből szorosan összeálló indulat irányított, mely elégedetlen-ségemben s emberi megalázottságomban nyílegyenesen ahhoz a réteghez vezetett, mely a legelégedetlenebb és legmegalázottabb. Ez az indulat éppoly pontosan műkö-dött, mint a test egyensúly érzéke, bármerre fordultam, a legkisebb igazságtalanság is kibillentett; így jutottam el – mint akit a rémület vonz – azokhoz, akikkel a leg-több s a legnagyobb igazságtalanság esik.”

A helykeresésnek és elkötelezettségnek imént leírt konfliktusát többen átérték a polgárság soraiból érkező szocialisták közül. Az angol Stephen Spender és az olasz Ignazio Silone hasonló módon érzett. Mindkettő a szellemi beilleszkedés fájdmáról beszélt, s a klasszikus kultúrán nevelkedett európai értelmiség idegenkedésének adott hangot, midőn azokra a végső következményekre gondolt, amelyeket a cselekvés feltétlen fegyelve, a személyiséget beolvasztó mozgalmi munka követelt. A forrada-lom romantikus korszakának elmúltával ezért búcsút is mondtak a szektás irányba forduló mozgalomnak. Velük szemben a fiatal Bertolt Brecht vállalta az elkötelezett-ség zárt fegyelmét, a kegyetlenségig csigázott célszerűséget, a kételyt nem ismerő hitet. A *rendszabály* című, 1930-ban keletkezett „tandrálmájában” arra a cselekvésre szavazott, amely minden mást: erkölcsi érzékenységet, intellektuális megfontolást a forradalmi célnak vet alá. „Iszonyatos ölni – mondják Brecht agitátorai, – De nem-csak másokat, végszükségben magunkat is megöljük, Ha már ezt a gyilkos világot csak az erőszak Változtathatja meg.” Déry Brechthez hasonlóan vállalta a mozgalmi elkötelezettség végső következményeit, a személyiség önkéntes alávetését az osztály-harc céljainak. Cselekvés és erkölcs, önként vállalt fegyelem és emberi szuverenitás egymást vallató kérdéseire ekkor a mozgalmi szektariánizmus álláspontját előlegező válaszokat adott.

A *betejezetlen mondat* ugyanis, azon túl, hogy a magyar kommunista mozgalom szektás időszakát (1934–1935) ábrázolja, részben azonosul a szektariánizmus bizo-nyos feltevéseivel és elgondolásaival. Déry túlságosan távolinak látta a szocialista

társadalom perspektíváját, a mozgalom zárt csoportját ismerte, szem elől tévesztette a népfrontpolitika lehetőségeit. Erkölcsi elveinek túlzott aszkétizmusában, életélvezet és erkölcsiség merev szembeállításában, a politikai munka bizonyos foku voluntarizmusában szektáriánus pozíciót foglalt el. Lukács György elgondolkoztató tanulmányban bírálta a regény „szektás” elgondolásait. „A regény erénye és nem hiánya – fejti ki –, hogy a szektás korszakot szektásnak ábrázolja. Hiányosság csak ott van, hogy Déry – legalább tudatosan – nem tudja, hogy mint író, mint szemlélő maga is szektás; szellemileg nem áll felette a maga ábrázolta világnak. És éppen ennek következtében bizonyos pontokon az idealizálás egy fajtája jön létre: ami morálisan igaz, tudniillik a legjobbak határtalan áldozatkészsége, az jogosulatlanul átcsap szellemi térre; az a látszat keletkezik, mintha ez a magatartás lenne a proletár magatartás igazi ideálja.” Krausz Évi és főként István elvtárs magatartása jelzi leginkább a mozgalmi élet szektás-aszkétikus torzulását. E torzulást Déry valóban nem illette kritikával, az önfeláldozás és a mozgalmi fegyelem nevében egyet akart érteni vele. Ezt az eljárást később a Déry-vita is érzékelte. Am idealizálva a mozgalom történetét, nem a szektáriánizmus szükségességéről kialakított „hamis tudatot” bírálta, hanem a szektáriánizmusból következő tragikus konfliktusok ábrázolását. Déry állásfoglalása ugyanis időközben változott. Amikor az illegális munkát felváltotta a legalitás és a hatalmi pozíció, a felszabadulás után, különösen a *Felelet* írásának idején, átalakultak nézetei, s felszámolva a szektáriánus romantikát a szektás politika kritikájára törekedett.

Lukács György a proletár aszkétizmus bírálata mellett kritikával szól a proletár és mozgalmi alakok ábrázolásáról is. Ezeket az alakokat ugyanis Déry pusztán osztályösztnőüknél ragadja meg és elmulasztja gondolkodásuk, világnézeti fejlődésük bemutatását. *A befejezetlen mondat* munkásfigurái (pl. Rózsáné) pusztán osztályösztnőüknél fogva szállnak szembe a kapitalista társadalommal, személyiségük kialakulásában nem játszanak lényeges szerepet a világnézeti-intellektuális elemek. (Erre utal az a Rózsáné és Lőrinc között lezajlott vita is, amelyre már hivatkoztunk az előbb.) Az osztályösztnő mitizálása folytán a regény értelmiségi származású kommunistáit (pl. Krausz Évit) sem az értelmi felismerés, a szocialista világnézet emberformáló ereje állítja a munkások mellé, hanem valamely személyiségüket felforgató indulat, a választás kényszere és a gondolkodás dogmatizmusa. „A szektás világnézet – mondja Lukács –, amely a politikai mozgalomban lekicsinyli a közvetlen érdekek közvetítő szerepét a világtörténelmi célok megvalósításában, ugyanilyen a közvetítő mozzanatok átugró, mellőző dogmatizmust hoz létre a világnézet szerepét illetően az egyéni életben. Ily módon a szektás ideológia hatása alatt a polgári élet helyes bírálata itt világnézetileg és ezért művésziileg is hamis ellenpólusba csap át: anti-intellektualizmusba, ösztönfelmagasztalásba.”

Maga Déry is érezte, hogy a szektáriánizmus az ő számára objektív veszélyt jelent. Idézett nyílt levelében beszél ennek a veszélynek a lehetőségéről: „a polgárból lett írónak talán az ellen kell védekeznie, nehogy túlságosan bal felé kanyarodjék.” És magában a regényben is helyet kap a szektáriánizmussal szemben érzett gyanakvás, ha az önkéntes fegyelem végül elnyomja is. István elvtárs alakjának ábrázolására gondolok. István elvtárs a budapesti munkások illegális harcát vezeti, kérlelhetetlen fegyelmet követel önmagától és munkatársaitól. Dogmatikus és szektáriánus egyéniséget érthetővé teszi, hogy fiatalkorában egy vallási szektában tevékenykedett, s csak érettebb fővel került a kommunista mozgalom soraiba. „A konspiratív munkán – mondja egy beszámolójában – olyan hidegvérűen és szakszerűen kell dolgozni (...), mint a gyalupad mellett, viszont semmilyen áldozattól sem szabad visszariadnunk, ha valamilyen célnak a helyességében megállapodtunk!” A börtönben, visszagondolva sorsára és küzdelmeire, egy pillanatra mégis úgy érzi: túl nagy erkölcsi kockázatot vállal, midőn mindent a távoli jövőben beérő forradalomnak áldoz fel, s nem gondol az emberek közvetlen érdekeire. Ezt a pillanatnyi megintást viszont, megintcsak szektáriánus moralizálással, a távoli győzelemre hivatkozva utasítja el.

„A politikai pártnak – írja búcsúlevelében elvtársaihoz – az a szervi sajátossága, hogy az adott emberrel kell számolnia; fel kell használnia a maga egészében a gya-
lító

emberi természetet, úgyhogy végeredményben amennyivel a tömeg általános szintjét feljavitja, ugyanannyit ront az egyes emberen. Mi öntudatos bolsevikiek egy késői haszon reményében vállaljuk ezt a bűnt elvtársainkkal és ellenségeinkkel szemben, s épp mert csak a teljes és feltétel nélküli győzelem teheti majd jóvá azt, amit önmagunk ellen elkövetünk, azért kell a végsőkig harcolnunk minden eszköz igénybevételével és semmitől sem visszariadva. Az, hogy az életünket feláldozzuk, az két rossz fitying ahhoz képest, amit erkölcsi javakban kockára teszünk ebben a harcban. (...) Oly mérhetetlen ez a kockázat, hogy a lelkében felelős ember olykor megborzad, örjöngeni kezd félelmében, s nyálát lefolyatja szakállán. Elveszne, ha nem tudná biztosan, hogy ezt a harcot nem lehet elveszíteni." E levélbe foglalt ideológiát jellemzik Lukács György szavai: „Ez pontos megjelölése a szektariánus politikának és egy-szersmind, ha ebben látjuk a politika lényegét, lemondást jelent a tömegek mozgósításáról, amelyek nem akarják és nem akarhatják mellőzni, átugrani saját legközelebbi érdekeiket.”

Déry vállalta a szektariánus politika aszkétikus fegyelmét s egy távolabbi jövő érdekében hajlandó volt korlátozni emberi személyiségét, de tudta, hogy ez a korlátozás milyen tragikus áldozatot jelent. Éppen a tragikus motívumok felismerése és vállalása különbözteti meg őt a szektariánizmus voluntarista képviselőitől. *A befejezetlen mondatból* nem hiányzik a valódi tragédiák költészete. Rózsáné mindenről lemond a mozgalom érdekében, elhagyja családját, hogy egy tágasabb közösségnek áldozza életét, és végül szenvedést, örökös nyugtalanságot talál. És Krausz Évi is elhagyja Bécsben élete első igazi szerelmét, lemond a számára lehetséges emberi boldogságról, mikor hívja a mozgalom. „Tudta, hogy ezután örömtelen lesz az élete (...) De azt is tudta, hogy válságára nincs más felelet, akár jobbra választ, akár balra, mint a boldogtalanság...” Ezt a boldogtalanságot: a meg nem értést és a magányt választja Lőrinc is, midőn helyzetének és személyiségének tragikus és kathartikus felülvizsgálatára szánja el magát. Mindannyiuk sorsa tragikus mélységek felé vezet, de éppen a tragédia ethoszában tudják kifejezni és megvalósítani igényesebb emberi énjüket. A választás tragikuma, igaz, eszmei értelemben nem semlegesíti a szektás ideológiát, művészileg azonban igen. Az önfeláldozás fegyelmének, a célszerűség rideg etikájának feszültségeit ez a tragikus érzés oldja fel.

A befejezetlen mondat társadalomképe és ideológiája a harmincas évek magyar társadalmának nagyszabású dokumentuma, amely a magyar élet fontos övezeteiről és alapvető ellentmondásairól ad összefoglalást. Jelentőségét Lukács György a következőkben fogalmazta meg: „*A befejezetlen mondat*tal, a Parcen-Nagy család sokoldalú, mély, átfogóan kritikus ábrázolásával vonult be a világirodalomba az imperialista korszak magyar kapitalista társadalmának képe, egész szörnyűségében, társadalmi és emberi ellentmondásaival.” Művészi szerepe, irodalomtörténeti helye legalább ennyire kitüntetett. A korszerű nagyregény műfaji és szerkezeti alakzatainak kimunkálása, valamint a klasszikus és modern formai vívmányok realista igényű szintézise miatt.

Déry regénye nemcsak témaválasztásával kezdett új fejezetet a magyar regény történetében, hanem műfaji és alaktani tulajdonságaival is. Sorban szakitott a magyar regény hagyományaival: az események lineáris rendjével, a filozófiát, szociológiát, általában intellektuális elemeket háttérbe szorító cselekményességgel, az anekdotákban épülő jellemrajzzal és történettel. *A befejezetlen mondat* egyszerre akarta reprezentálni a tizenkilencedik század klasszikus realizmusát és a huszadik század modern formakísérleteit. Egyszerre adta a magyar társadalom gazdag és árnyalt freskóját s egy fejlődő lélek beható, érzékeny vizsgálatát. Elhatározó módon fordította regényirodalmunkat a műfaj hagyományos normáihoz. És ezért a szerkezetet helyezte írói tervének fókuszába, nemcsak a cselekményt, a figurákat és a stílust tekintette a regényesztétikum hordozójának, hanem a kompozíciót is, s mérnöki pontossággal illesztette össze a részleteket, csiszolta egymásba az eseményeket. A magyar próza hagyományos „zenei” és „festői” teljesítményei után Déry „architektonikus” művészetre törekedett: a szerkezetnek és az elemek statikai rendjének szánt kitüntetett esztétikai szerepet.

A társadalmi és lélektani szféra együttes és kölcsönös ábrázolásának igénye, valamint a kompozíciós rend megnövekedett művészi szerepe tette lehetővé, hogy Déry a *nagyregény* formájában fejezze ki magát. Korábban szívesebben használta a rövidebb prózai műfajokat: a novellát (*Ébredjetek fel!*), a kisregényt (*Pesti felhőjáték*) vagy a novellafüzért (*Szemtől szembe*). A *befejezetlen mondat* a nagyregény műfaját alakítja ki, azonban nem szakíthatott radikálisan az író korábbi műfaji eredményeivel. Az epikus cselekmény külön elbeszélő szakaszokban bontakozik ki, s ezek a szakaszok nem egyszer novellaszerű egységek módjára illeszkednek a szerkezetbe. Az elbeszélő szakaszok a novellista legjobb vívmányait idézik, a szakaszok pontos egybeillesztése, a cselekmény egészében, egységében való elhelyezése viszont a regényíró mérnöki módszerére utal. A nagyregény ilyen módon is egymásba olvasztja az avantgárd műfaji kísérletek és a klasszikus regényforma művészi eredményeit. Mintegy félúton foglal helyet Déry korai prózájának költői lendületű avantgárdja és a *Felelet* szigorú elbeszélő klasszicizmusa között.

A *befejezetlen mondat* szakaszos rendben épül, és ezek a szakaszok általában különféle epikus elemeket jelentenek. Levelek, naplórészletek, monológok, nagyszabású arcképtanulmányok, természeti leírások ékelődnek a regény cselekményes elemei, párbeszédei, vitái közé. Ezek a statikus vagy dokumentatív jellegű részletek műfajilag is gazdagítják a regényt, megnövelik valóság- és emberábrázoló erejét. A kor és a történet atmoszféráját például érzékletesen fejezi ki az a terjedelmes és költői erejű képsorozat, amely a decembervégi Csáki utcát elárasztó ködöt írja le. Parcen-Nagy Károly halálának részletes indoklása búcsúlevelében olvasható. Lőrinc egyéniségére és törekvéseire naplójának fejezetei világítanak. Rózsáné alakját a róla készített portrétanulmány kelti életre. Az epikus folyamatnak ezek az elemei a részleteket helyezik az elemzés nagyítólencséje alá. „Az ‚egész‘ – mondja Déry regényének egy helyén – mindig egy többé-kevésbé üres fogalom, amely csak akkor kezd színesedni és mozogni, ha egy diktátori indulat megtölti az általa összegyűjtött részletekkel; azt lehet mondani, hogy nincs más valóság, mint a részlet.” A részletek bősége és fontossága a hagyományos stendhal poétikára utal: Déry is bennük kereste az ábrázolás tárgyi és emberi hitelét.

A statikus jellegű „kinagyításoknak” ugyanakkor intellektuális szerepe van. Az író általában bennük, a naplórészlet, a levél, a végrendelet alakzataiban közli fejtegetéseit, gondolatait. Nem kívánt élni a regény fellazításának azzal a módszerével, amely esszészerűen fogalmazott betétekkel szakítja meg a cselekményt; azzal az eljárással, amelyet Thomas Mann a *Varázshegyben* alkalmazott. Nem monológizálva vagy párbeszédekbe rejtve fogalmazza meg társadalom-bölcseletét és lélektani felismeréseit, hanem a cselekménynek ezekben a tudatos kitérőiben. Vagy még inkább magában a cselekményben, a regényalakok megjelenítésében. A regény szerves egységét és a cselekmény folyamatos rendjét nem akarja oda nem illő, a regényfikciót szertetlenül kiegészítő anyaggal megbontani.

Az események folyamatát nemcsak statikus kitérők szakítják meg, hanem dinamikusabb alakzatok is: az álom és az emlékezés jelenetei. Az álomnak Déry regényében viszonylag kisebb a szerepe (nem fejt ki akkora hatást a regényalakok sorsára, választására, mint a *Szemtől szembe* néhány álomjelenete). Egyetlen olyan álommal találkozunk, amelynek jelképes ereje és a cselekmény végső kimenetelét meghatározó befolyása van. Lőrinc álmodik több alkalommal is egy eldugott szobából, amely legyekkel van tele, s amelyben laknia kell. E karkai rémálom a betemetett magány, a hajtörést szenvedett élet, a végső kudarc szimbóluma. Lőrinc ebből a „szobából”, ettől az álomtól menekül. Krausz Évihez vagy Rózsa Péterhez, a védelmező emberi közösséghez. „Ha nem fogok valakire találni – mondja –, akihez ragaszkodni tudok, vagy aki ragaszkodik hozzám, ilyen szobába fogok kerülni! Gyermekkoromban ilyenek képzeltem el a poklot.” S az álomképek eltűnése, miként a *Szemtől szembe* hőseinél, az ő számára is azt jelenti, hogy sikerült sorsára, feladataira találnia, kinzó magányát valamiképpen fel tudta oldani.

Jóval nagyobb szerepe van az emlékezésnek, az emlékek váratlan felbukkanásának és elmerülésének. Különösen Parcen-Nagy Lőrinc személyiségének alakulásá-

ban. Pesti vándorlásai, szellemi kalandjai során mindegyre felidéződnek a gondtalan, védett gyermekkor vagy a napsütéses dubrovniki pihenés emlékei. Egri Péter ezek nyomán veti össze Déry regényét Proust művével, Lőrinc alakját Marcel figurájával. Lőrinc emlékei is a személyiség mélyrétegéből, a lélek titkos övezeteiből törnek elő, s valahányszor nehéz helyzetbe kerül, ellenálló erőre van szüksége, felmutatnak valamit a múlt tündérvilágából. S ilyenkor Lőrinc a nosztalgikus emlékezésből merít erőt. Az önkéntelen emlékezés prousti találománya azonban Déry regényében átalakul: a jellemábrázolás realista módszere lesz. A regényalakok tapasztalati világát mozgósítja, s ennek révén teszi érzékletessé és elevenné egyéni és társadalmi tulajdonságaikat.

A befejezetlen mondat prousti fogantatását jelzi, hogy epikus rendjét nem az idő lineáris rendje határozza meg, hanem a regényalakok „belső” ideje. Az események menetét a hősök kibontakozó személyisége szabja meg, s ebben a kibontakozásban igen nagy szerepet játszik az emlékezés. A cselekmény a harmincas évek közepén (1933–1937) játszódik, hátratekintéseiben és előrejelzéseiben azonban évtizedeket ugrik át, s több mint egy félévszázadot foglal magába. Parcen-Nagy Károly ifjúsága (1898) és Lőrinc érett férfikora (1957) jelzik az események határait. Ezen belül a figurák (Lőrinc, Krausz Évi, Rózsáné, Desirée stb.) személyisége és sorsa a múlt felidezésében, illetve a távoli jövő merész előrejelzésében ölt alakot. Egri Péter mutat rá arra, hogy mi okozza a múlt és a jövő eme kitüntetett szerepét. Minthogy a regény a magyar társadalom egyre mélyülő válságát mutatja be, a múlt a regényalakok számára értékesebbnek és emberségesebbnek tetszik. A jövő merész előrejelzését, egyszerűsített vázlatosságát pedig az magyarázza, hogy Déry távoli, elvont és baljós perspektívaként látta maga előtt ezt a lehetséges jövőt. A harmincas évek közepén, tehát a fasiszmus világméretű előretörése idején a jövő sivárnak és komornak látszott, Déry távoli reménynek hitte csak a szocialista társadalmat, és Lőrinc sorsát a polgári társadalom környezetében rajzolta meg.

A regény időtechnikája: az emlékek gyakori felidezésében és a visszatekintésekben-előrejelzésekben kifejeződő módszer nagymértékben fellazítja a különben is sok szálon mozgó, számtalan alakot mozgató cselekményt. Déry műve mégis a mérnöki építmény, az architektonikus rend benyomását kelti, arányosan és biztosan dolgozza egybe a motívumokat. Ezt részben az epikus elemek paralellizmusával, részben megismétlésével végzi el. *A befejezetlen mondat* cselekménye két halálesettel indul: Vido-vics Miklós lelővi Markot Bélát, a Csáki utcai kocsmában beszélgető munkástársaság egyik tagját, és Parcen-Nagy Károly öngyilkosságot követ el. A két haláleset összefügg, egymásnak felel: az első a munkásokra nehezedő terrort, a második a polgárság dekadenciáját jelképezi. És ugyanilyen egymásnak felelő jelentéssel vág egybe Parcen-Nagy Károly és István elvtárs búcsúlevele, az Ilma néni nagypolgári szalonjában és Vallesz bácsi proletárlakásában egybegyűlő társaság vagy a Rózsánét és a Parcen-Nagy családot körülvevő környezet. A példákat sokáig lehetne idézni: valamennyi a két alapvető társadalmi osztály körülményeinek és sorsának antinómiáit világítja meg. A visszatérő motívumok rendszere, amelyet Egri Péter találó módon „rondóformá”-nak nevez, a cselekmény belső, asszociatív rendjét és arányosságát teremti meg. A regény első részében felöltő motívumok visszatérnek a cselekmény lezárása során: például a Csáki utcai kocsmái jelenet, amely indítja, majd több mint húsz év múlva zárja az eseményeket, s Lőrinc elégikus visszatekintésének ad keretet. Ez a forma ugyancsak Proust szerkesztő technikájára utal.

A rend és az arány, amely *A befejezetlen mondat* épületét áthatja, szabja meg Déry stílusát, nyelvét és grammatikai alakzatait. Modern elbeszélő stílust alkalmazott, amely tárgyas elemekből, költői leírásokból és drámai dialógusokból építkezik. A szöveget impresszionista és szürrealista stíluselemek szövik át, e prousti vagy avantgárd elemek azonban nem bontják meg realista stílusegységét, a regény stilisztikailag is szintetikus eredményre törekedett. Az arányos építkezés különösen a regény hatalmas mondatösszetételeiben látható, ezek a mondatok geometriai rendben, mérnöki pontossággal szerkesztett arányokban sodródnak céljaik felé.

A regény műfaji, szerkezeti és stilisztikai tulajdonságai egyformán Proust és *Az eltűnt idő* nyomában ösztönző hatásáról vallanak. Déry maga beszél arról, hogy

mit jelentett számára a francia író műve azon az 1933-as dubrovnikai nyáron, amelyen *A befejezetlen mondat* terve megfogant. A magyar regény mégsem magyarázható a franciával; mint Egri Péter mondja: „Ha most meg kívánjuk vonni a Proust–Déry összefüggés végső mérlegét, két eredeti és öntörvényű alkotó művészi kapcsolatát kell összegeznünk. Proust Déry tanítómestere és sok tekintetben mintaképe volt, de Déry sohasem volt Proust epigonja: a nagy francia író ösztönzései Déry saját alkotó tendenciáit szabaddították fel; s a prousti kezdősebesség is a maga pályáján röpitette Déryt. Déry Proust törekvéseit tartalmi és formai irányváltozással folytatta; de ahogyan Déry nem Proust epigonja, úgy Proust sem Déry „előfutára”: Proust művészete végső soron utolérhetetlen és utánozhatatlan.” Ugyanez vonatkozik a regényben jelentkező Thomas Mann- és Franz Kafka-hatásokra. Őket is integrálni tudta a nagyregény epikus anyaga, beépültek abba a regénystruktúrába, amelyet a klasszikus realizmus és a modern vívmányok szintézise alkotott.

A modern magyar regény történetének egyik legérdekesebb fejezetével készült el, midőn letette a tollat. Három gépelt példányt készítettett, ezeket olvasta el néhány barát. Mert megjelenéséről egyelőre szó sem lehetett, csupán néhány, önállóan is megálló fejezete került a közönség kezébe. És Illyés Gyula már idézett Nyugat-beli ismeretése tájékoztatta a szélesebb közvéleményt. Majdnem egy évtizednek kellett elteltie, amíg *A befejezetlen mondat* három kötete eljutott oda, ahová írója szánta: a magyar olvasók elé.

Tüskés Tibor:

ÍGY ÉLT ZRÍNYI MIKLÓS

Tüskés Tibor legjobb írásaiban nemcsak a tárgy eleven és tudós hitelű kifejtése, nemcsak a közölt ismeretek bősége és az előadásmód lendülete ragadja meg az olvasót. Szemléletében van egy olyan vonás, amely annál kényszerítőbben hívja fel magára a figyelmet, minél inkább hiányzik újabb esszéirodalmunkból: a folyamatos és egységes kultúrában gondolkodás, a múltnak és a jelennek, a művelődésnek és az életnek folytonos természetes egymásra vonatkoztatása, bármiféle szakmai bezárkózás elkerülése. Benne él a történelemben, az irodalomban, a folklórban, a művészetekben; a mai tájba évszázadokkal korábbi békés vagy háborús jeleneteket lát bele, folyó mellett utaztában az jár az eszében, hogy itt „valaha Zrínyi bőrből készített hajóval közlekedett” (195). A kanizsai határban látott köhalom, a Romlottvár s a hozzá kapcsolódó népi legenda megmozgatja a képzeletét: „Jó volna megásni a földjét. Talán napfényre kerülne valami emlék...” (198). S mindebben semmi öncélúság, semmi történelemben bújó védekezés. „A mi feladatunk – írja –, megismerni (Zrínyi) életét a maga valóságában, s életéből megérteni a bennünket gazdagító ér-

tékeket.” (7). Mottója lehet ez a mondat nemcsak a Zrínyi-életrajznak, hanem Tüskés egész művelődéstörténeti munkásságának. A portrénak ezeket a vonásait szerencsésen egészítik ki a született pedagóguséi, főképpen ritka képessége arra, hogy a kultúrával ájtart élet e felfogását és eszményét hatásosan, eredményes módszerekkel közvetítse mindazoknak, akik odafigyelnek rá.

Célkitűzéseire képest Zrínyi-könyve az írói jellemrajz, a példaszzerű, nagy történelmi személyiség mai érdekű ábrázolása jegyében fogant. A korfestésben jól érvényesül a múltat szinte jelenként érzékelhető rekonstrukciós hajlama (kitűnő pl. az itáliai utazás ábrázolása, a végvári életképek sora, Zrínyi építkezéseinek, kereskedelmi tevékenységének leírása); az életrajz eseményeiről szólván az irodalomtörténet megállapításait rutinos szakemberként teszi élményszerűvé művek, levelek, korabeli dokumentumok bőséges idézésével, valamint a táj, a jelleme, a viszonyok olykor írói igényű ábrázolásával. A történelem folyamatosságát kiemelő gondolkodásmódnak megfelelően az életrajz szerves részeként tárgyalja az utókor szembenézését a költő-hadvezér örökségével („valahányszor fölélenkült a Habsburg-ellenesség történelmünkben, Zrínyi Miklós neve mindig jelszó lett” – írja találóan, 193.), s Kölcseytől Babitsig, Vörösmartytól Kodályig és Illyésig a legjobb példákat sorolja föl hatásának

modern kultúránkba való fölszívódására. Mindezek az elemek beépülnek azonban Zrínyi pontos és több tekintetben újszerű jellemzésébe. A főfejezetek címei – *A zarándok, A vadász, Az őrálló, A bajvivő* – rendre a magatartás és jellemfejlődés egy-egy fázisának szimbolikus összefoglalásai (közülük egyedül a „vadászt” érezzük kis-sé degradálónak a *Szigeti veszedelmet* vég-hez vivő költő legfőbb karakterisztikumaként). Tüskés attitűdjére talán az a mód a legjellemzőbb, ahogyan többször is meg-áll a képzőművészeti Zrínyi-ábrázolások előtt, „arc és jellem” egységét kutatja, az ikonográfiát a személyiség általános leírá-sává fejleszti.

Zrínyi-felfogásunk közhelyé lett fordula-ta „a költő, államférfi és hadvezér” ösz-szeforrott egysége; Tüskés e tekintetben izgalmasan „modernizálja” a képet, konfliktust sejtetve a művész és a politikus szerepcseréje mögött. A sokoldalú Zrínyi-ben a művelt embert, a tehetséges, érzé-keny, költői lelket mutatja be legalapo-sabban. A párvalasztás lélektelen feudális szokásaival szembeállítva tárgyalja szerel-mét és első házasságát, a Zrínyit vezető „igazi érzéseket” (66.); a csak „pompás-kodni” tudó korabeli átlagos nemes ellen-tétéként állítja elénk a barokk Rómában nyitott szemmel járó, majd a könyvtára-ban humanista stúdiumokba merülő, leg-alább hat nyelven értő főurat. Csendes, de szívós polemikát folytat azzal a felfogás-sal, amely a nemzeti függetlenségi gondo-lat legjobb főúri képviselőiben is elsősor-ban a saját gazdasági érdekeikért reszkető feudális hatalmasságokat látja. Példákkal szemlélteti, hogy Zrínyi „nem önző nagy-birtokos”, „nem mohó birtokszerző főúr” (135), „nem azért védte a hazát (. . .), hogy a kereskedelemről fakadó jövedelmét meg-védje. Hanem azért kereskedett, hogy az ország védelméhez, a hadsereg fenntartá-sához, a könyvek megvásárlásához szüksé-ges pénzt biztosítsa.” (148.) Érzékenyen jeleníti meg Tüskés Zrínyinek a délvidéki jobbágyfelkeléssel kapcsolatos dilemmáját, ti. hogy a jobbágyok követeléseit megérti, de az ország védelmének érdekét is szem-előtt kell tartania. Rámutat embereivel, sőt a török foglyokkal való bánásmódjának a korban szokatlan humanitására, s arra, hogy az „országos ügyek, a nemzet nagy kérdései, a politikus gondjai nem tették hideggé és érzéketlenné” (133.). Zrínyi

emelkedett álláspontja a felekezeti kérdés-ben, költői és politikai működésének nem-zeti bezárkózást kerülő, „a népek, nem-zetek testvéri összetartozását” hirdető pél-dája egészíti ki a jellemrajzot.

Mindezeket a tulajdonságokat összeil-lesztve Tüskés eljut a konzekvenciáig, hogy Zrínyit „hajlama, tehetsége, látóköre az al-kotó, a költői pályára tette alkalmassá”, „hogy méltó folytatója legyen Balassi Bá-lint művészetének” (95–96.). Így a nagy életfordulatban – huszonhat éves kora után alig ír verset, „a költői álmokat . . . föl-emészti benne a politikus és a nemzet sor-sáért aggódó katona” (96) – egyszerre ér-zi meg a nagyszerű tettet és a súlyos ál-dozaatot, a példamutató gesztust és a pótol-hatatlan veszteséget. Reálpolitikai lángel-méje, kiérlelt koncepciója, átmeneti sikerei, a „külsőleg ragyogó életpálya” ellenére – mindez elhithető erővel tárul föl a kötet-ben –, komor, végzetes sors a Zrínyié. Az áhított szerencse elkerülte, magányra ítél-tetett, s a kételkedés, amelynek szorongató kérdéseit Tüskés kíméletlenül föl sorolja hő-se halál előtti gondolatain tűnődve, leg-alábbis a mi korunk emberének szemében rendkívül indokoltak tűnik. Mert igaz, hogy Zrínyi programja, a „cselekvő haza-szeretet” máig érvényes örökségünk, de szíven üt a meggondolás, hogy „ha Velen-cében vagy Párizsban él, ha olaszul vagy franciául versel, ma talán a világirodalom nagy alkotóival egy sorban emlegetik ne-vét” (6.). Tüskés Zrínyije tragikus hős, aki a szerepek közötti kényszerű választás modern kínját megismerve, egy nagysze-rű alternatíváról lemondva, a nehezebb és hálátlanabb utat végigjárva nő a vállalat erkölcsi zsenijévé – s akinek sorsa ugyan-akkor a beteljesületlenség, a kor viszonyai és az aszkétikus feladat-tudat miatt korán elfojtott művészi tehetség melankó-liáját árasztja.

Zrínyi irodalmi életművét Tüskés a kor és élet felől közelíti meg, a versek, az eposz, az értekezések és a rőpirat gene-zise érdekli. *A Tábori kis trakta* és a *Vitéz hadnagy* rövid jellemzése előtt pl. a vé-gek életében mindennapos „zabolátlansá-gokról”, a magyar urak széthúzásáról, fel-készületlenségéről, a német várkapitányok hatalmaskodásáról közül néhány szemléle-tes adalékot; az olvasó ráébred, hogy ilyen körülmények között éppen a tábori élet szabályait, éppen a jó hadvezető tulajdon-

ságait kellett összefoglalni, s talán az a törvényszerűség is földereng benne, hogy a Zrínyihez hasonló génuszok minden megnyilatkozását – a politikaiakat és a művészeket egyaránt – az élet, a kor szorítása, a mások által el nem végezhető feladatok fölismerése „ihleti”, azaz követeli meg. Találón választja ki Tüskés a *Szigeti veszedelem* olyan passzusait is, amelyek személyes tapasztalatokat, valóságos mintákat, a XVII. század tipikus jeleneteit adják elő a hősök élményeiként. A gondosan kiszemelt idézetek a költő-Zrínyi megannyi jellegzetességét, témáját, művészetét számos árnyalatát fölillantják – fontosat talán egyet hiányolhatunk: a barokk vallásosság Zrínyijét, a látomásost, aki a maga révületét kölcsönzi dédapjának a feszületről lehajló Krisztus víziójában, s aki „angyali légióval”, gyönyörű szárnyak suhogása és hangos muzsika közepette viteti „Isten eleiben” mártír hőseit.

Ez a hiány nem fogyatkozása, inkább jellegzetes sajátossága a könyvnek, pontosabban Tüskés Zrínyi-képének. Összefügg azzal, hogy az életrajzban és jellemzésben is hőse egyéniségének reneszánsz-vonásait hangsúlyozza, gondolkodásmódja evilágiságát, autonómiáját, humanizmusát, türelmét. Bár a barokk Zrínyi koncepciója Horváth János tanulmánya óta irodalomtörténeti alaptétel lett, s némely módosításokkal a marxista kutatás is elfogadta, Tüskés lehetőleg tartózkodik a fogalom használatától, s ami fontosabb a terminológiai óvatosságnál: Zrínyi egyéniségének ellentmondásait, amelyek éppen a barokk és a reneszánsz mentalitás, a rekatolizált főúri családok isten-élménye, az athleta Christi eszménye, a misztikus-vizionárius hajlandóság ill. a nyers realista látásmód, a politikai és hadi helyzet immanens megítélése, stb.

között feszülnek – ezeket az ellentmondásokat csak tompítva jelzi (pl. a XVII. századi haláltudatról szóló szép bevezdésekben, 152–153.), s Zrínyije metafizika-mentesebb, lazábban kötődik a kor transzcendencia-élményéhez, mint általában gondoljuk. E szemléleti eltérésből következik azonban, hogy Zrínyi immanensként felfogott világvképén és jellemén belül Tüskés annál élesebben látja az ellentmondásokat, az egymással birkózó erők dinamikáját: „Jellemében az ész és az indulat erői, a súlyos, komor érzések és a nagyra törő vágyak egyensúlyban vannak”; „Tudja, hogy a fegyelem teremt szabadságot és a fegyelem őrzi meg azt” – írja aforizmaszerűen (133. és 131.). E felfogás jegyében könyve valóban „bennünket gazdagító értékekre” irányítja a figyelmet. Zrínyi drámájának egy többnyire háttérben hagyott mozzanatát emeli ki, amely így kifejtve és elemezve irodalomtörténeti értelemben is termékenyítő, továbbgondolkodásra serkentő eszme lehet. A könyv pedagógiai hatására nézve pedig hadd idézzük a méltó szerepért küzdő, nem önhittségből, hanem feladat-tudatból ambíciózus férfi jellemzését, mint a meghátrálni hajlamos jobbakhoz, a szerénységből passzív minőség-emberekhez intézett parainézist (120–121.): Zrínyi „tudatában volt képességeinek, és amikor a nádori tisztségre pályázott, a tehetségének megfelelő szerepet akarta. Úgy érezte, nemcsak megilleti a tisztség, de kötelessége is, hogy elnyerésére törekedjék. A munkájának és tehetségének megjáró megbecsülést és elismerést mindenki elvárhatja. Ez jogos emberi igény (...) a jellem értéke és nem árnyoldala.”

(Móra Könyvkiadó)

CSÜRÖS MIKLÓS

50 ÉVES A „ZVEZDA”. Fél évszázad egy folyóirat történetében jelentős idő. A Leningrádban megjelenő irodalmi-művészeti és társadalmi-politikai lap, a „Zvezda” a legrégibb könyv formátumú irodalmi folyóirat a Szovjetunióban. Első száma 1924 januárjában látott napvilágot Petrográdban, megjelenése körül Lenin és Gorkij „bábáskodott”. Az 50 éves évfordulót a szerkesztőség az 1973. decemberi ünnepi számmal köszönti.

A folyóirat első számának Petrográdon, 1923. novemberében kelt szerkesztőségi bevezetője szerint a „Zvezda alapvető feladatának tekinti, hogy szolgálja a forradalom által teremtett új, munkás-paraszt értelmiség marxista nevelésének ügyét”.

Az ünnepi számban Mihail Holopov főszerkesztő ad áttekintést fél évszázad munkájáról, eredményeiről. A folyóirat első számaiban jelent meg Leninnek „A marxizmus karikatúrájáról és az „imperialista ökonomizmusról” c. munkája. Ha végigtekintünk a későbbi munkatársakon, a szovjet-orsz és szovjet irodalom legjavát ott találjuk. Gorkij itt publikálta a „Klim Szamgin élete” harmadik részét, de írt a folyóiratba Alekszej Tolsztoj, Majakovszkij, Jeszenyin, Konsztantyin Fegyin, Vjacseszlav Siskov, Borisz Lavrenyev, M. Zsosenko, Juriy Tinyanov, Marietta Saganyan, Ilja Ehrenburg, Gyemjan Bednij, Prokofjev, a költő.

A Nagy Honvédő Háború alatt a folyóirat is „írontharcos” lett: itt jelentek meg Nyikolaj Tyihonov Leningrádi elbeszélései,

50 лет

Zvezda

„Kirov velünk van” c. poémája, Vera Inber és Olga Bergholz publicisztikai hangvételű versei.

A háború után az új szovjet irodalom olyan alkotásai, mint V. Kocsetov „A Zsurbin család” c. regénye úgyszintén e lap hasábjain került először az olvasó elé. Ugyanakkor a „Zvezda” egyre nagyobb figyelmet fordít a nemzetiségi irodalmak felkarolására is.

A „Zvezda” és a Jelenkor között 1971-ben teremtődött kapcsolat, így a jubileumi köszöntéshez folyóiratunk külön jóérzéssel csatlakozik.

Január 11-én nyílt meg Pécsen, a Janus Pannonius Múzeum rendezésében Lantos Ferenc TERMÉSZET – LÁTÁS – ALKOTÁS c. módszertani kiállításának második sorozata. A kiállítás anyagát előző számunkban ismertettük.

*

A JELENKOR A JELENKORBAN címen irodalmi műsort mutat be január 27-én a Pécsi Nemzeti Színház. A műsort ifj. Kőmíves Sándor szereztesztette és rendezte.

Február 7-én mutatja be a Pécsi Nemzeti Színház CSAK GYULA: TERÉZIA c. új drámáját Sik Ferenc rendezésében. Garai Gábor és Sándor Iván műve után ez az idei évad harmadik magyar bemutatója. A dráma első felvonását ebben a számunkban közöljük.

*

CSONTVÁRY KOSZTKA TIVADAR művészetéről tartott előadást január 10-én Németh Lajos művészettörténész Pécsen, a Csontváry Múzeumban.

MEGJELENT A SOMOGY ÚJ SZÁMA. Az elmúlt évben újraindult kulturális, társadalmi és gazdasági szemle 3. számának *Irodalom, művészet* rovatában többek között Kerék Imre, Szirmai Endre, Takáts Gyula és Veress Miklós verseit, továbbá Sipos Gyula szépprózai írását olvashatjuk. Szijártó István a kaposvári színház bemutatóit elemzi. A 200 éve született Csokonai Vitéz Mihály c. összeállításban Bisztray Ádám, Szirmai Endre és Takáts Gyula versei, Laczkó András egyfelvonásosa, valamint Bárdosi Németh János, Bohony Nándor és Troszt Tibor tanulmányai, jegyzetei kaptak helyet. A *Művelődés* rovatban Török Zsuzsanna „A pedagógusok és a szépirodalom” címen elemzi egy felmérés tapasztalatait, Polák Judit írása pedig az általános iskolai pedagógusok képzőművészeti kultúráltságát vizsgálja. A *Társadalom és gazdaság* rovatban figyelmet érdemel Igali Gyula: A falusi népesség anyagi és kulturális helyzete Somogyban c. írása. A *Figyelő* beszámol a kaposvári Csokonai emlékültségekről és a műemléki albizottságok VII. országos értekezletéről, továbbá somogyi tárgyú könyveket, kiadványokat ismertet.

PÉCS 1974. ÉVI KIÁLLÍTÁSI PROGRAMJABÓL. A Déryné utcai kiállító helyiségben februárban az Esseni Galéria, márciusban Zala megyei képzőművészek, majd Bérces Gábor festőművész, áprilisban szegedi művészek, májusban a Természet – Látás – Alkotás III., júniusban Ivóvi képzőművészek, júliusban Milan Konyovic, augusztusban lahti-i művészek, szeptemberben Pinczehelyi Sándor, novemberben Szilágyi Gábor (Jugoszlávia) és a pécsi Grafikai Műhely alkotásaiból rendeznek kiállítást. A Kispasztikai Biennálé október 6-án nyílik.

A Rákóczi úti kiállító helyiségben többek között Piosevan (Olaszország) műveit, Fürtös György kerámiáit és a Lázár-gyűjteményt mutatják be.

A kaposvári Palmiro Togliatti Megyei Könyvtár kiadásában megjelent KAPOSVÁR BIBLIOGRÁFIAJA. Összeállította Bohony Nándor, Fiola Pál, Ovári Zsuzsa és Sipos Csaba. „Modern, teljes világkép a szűkebb haza ismerete nélkül aligha képzelhető el. Ezért természetes az a fokozott érdeklődés, mellyel Kaposvár lakói napjainkban városunk történetének irodalmát igénylik. Ez évben pedig... a városra nyilvánítás 100 éves évfordulója alkalmából... a történelmének és fejlődésének jobb megismerésére irányuló igyekezet még inkább növekedett. Ezt a megélt érdeklődést akartuk szolgálni a Kaposvár bibliográfiával... Ez a könyv az első lépés a következő évekre tervezett teljes Somogy bibliográfia megszerkesztéséhez” – írja bevezetőben Kellner Bernát, a könyvtár igazgatója.

ÚJ AURORA címen irodalmi, művészeti és közművelődéspolitikai antológia-sorozat indult Békéscsabán. Az első szám „Útnak indító” bevezetőjét az időközben elhunyt Darvas József írta. Idézzük a sorozat célját megjelölő szavait: „... a szerkesztők arra kaptak megbízást: ne zárkózzanak be a város falai közé, hanem – éppen ellenkezőleg – az egész békési, viharosvári és délbihari tájra figyelmezzenek, s emellett azokat az írókat, tudósokat, művészeket is kössék az antológia-sorozathoz, akik messze kerültek innen a szűkebb pátriából, de akik másutt élve is vállalják, hogy békésiek, és készek a közös munkára.”

Az antológia-sorozat felelős szerkesztője Filadelti Mihály, főmunkatársa Fábian Zoltán. Az első szám gazdag anyagában többek között Demény Ottó és Simonyi Imre verseit, Filadelti Mihály poémáját, Bata Imre, Papp János és Tóth Lajos tanulmányát olvashatjuk. A művészeti írások sorában három jegyzet ismerteti a Gyulai Várszínház tevékenységét, a bemutatott drámákat.